

Hejhal, Petr

Doba změn: 12. století - 1. polovina 13. století

In: Hejhal, Petr. *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*. Měřínský, Zdeněk (editor); Klápště, Jan (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2012, pp. 24-78

ISBN 9788021061002

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127675>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5 DOBA ZMĚN: 12. STOLETÍ – 1. POLOVINA 13. STOLETÍ

Ke změně ve využití sledované oblasti dochází zřejmě až na sklonku raného středověku. Respektive od 12. století máme k dispozici písemné prameny a díky nim si můžeme učinit o minulosti sledované oblasti plastičtější představu. Problematika je pojednána v několika tematických celcích, které se sice v realitě středověkého člověka navzájem prolínaly, my je však z důvodu přehlednosti textu oddělíme. Jsou to „les“, „cesty“, „zlato“ a „kolonizace“. Tyto pojmy také mohou velmi zjednodušeně a v tomto pořadí naznačovat minulost Českomoravské vrchoviny do doby před objevem stříbra.

5.1 Cesty

Komunikace procházející Českomoravskou vrchovinou musíme předpokládat již od pravěku. O konkrétních cestách nic určitého říci nemůžeme, lze předpokládat využití výhodných komunikačních koridorů, které byly používány i později. Na významu získalo spojení přes Českomoravskou vrchovinu v 11. století, kdy po připojení Moravy bylo důležité udržovat průchozí cesty mezi centry (Praha, Olomouc, Brno, Znojmo) a později i mezi sídelními jednotkami „nižšího řádu“ (vesnice, dvory). Síť komunikací jistě byla v minulosti hustší, než jsme v současné době schopni doložit. Jen některé z cest, které procházely Českomoravskou vrchovinou, byly reflektovány i v soudobých písemných pramenech. V historické literatuře vystupují pod jmény Haberská, Libická, Želivská a Humpolecká.

5.1.1 Haberská cesta

Pražský kanovník Kosmas ve své Kronice Čechů zaznamenal události o plánované bitvě u Malína roku 1101. Bojovníci brněnského úředního knížete Oldřicha „odevšad stínění a v úzkých jsouce, úzkou cestou a velmi těsnou stezkou, kudy se chodí přes hvozď k Habrům, pustili se v noci na hanebný útěk“: *Magna undique coartati angustia, per angustam viam et nimis artam semitam, qua itur trans silvam ad Gabr, turpem noctu maturaverunt fugam* (Kosmas III.15, 178). Roku 1233 je v listině krále Václava I. zmíněna *via, que vocatur Nahaber* (CDB III, č. 43, s. 43–44), cesta tvořila východní hranici lesa Borek, patřícího k majetkům kanonie želivských premonstrátů. V listině Děpolda III. pro vilémovský klášter, datované mezi léta 1204–1214, je zmíněna celnice v Habrech (CDB II, č. 112, s. 107).

Z cest, které procházely Českomoravskou vrchovinou, je právě této v literatuře věnována největší pozornost. Klasickou práci představuje dílo I. Vávry (*Vávra 1969*). Problematika Haberské cesty byla před několika lety velmi podnětným způsobem revidována (Cendelín 2001). D. Cendelín připomněl základní fakt: Kosmas zmiňuje pouze to, že od Malína k Habrům vedla roku 1101 cesta, která byla pro ustupující vojsko úzká a velmi

těsná. Habry (jejich okolí) chápe jako křižovatku cest, respektive „dopravně výhodných koridorů“, z nichž jeden směřuje přes Chotěboř a prostor dnešního Žďáru nad Sázavou na Brněnsko, další přes Polensko a Velké Meziříčí také na Brněnsko a konečně třetí přes Polensko a Třebíč na Znojmsko (Cendelín 2001).¹

Pokud jde o koridor směřující na Znojmsko, navrhuje linii Habry – Veselá – Horní Krupá – Břevnice – Pohledští Dvořáci u Havlíčkova Brodu (brod přes Sázavu) – Polná – Luka nad Jihlavou nebo Třebíč (brod přes Jihlavu) – Moravskobudějovicko (Cendelín 2001).

Významnými body na cestě byly Havlíčkův Brod (cesta překonává výrazný vodní tok) a Polná (větvení cest na Meziříčí a na Třebíč, respektive na Brněnsko a na Znojmsko).

Havlíčkův Brod (okres Havlíčkův Brod)

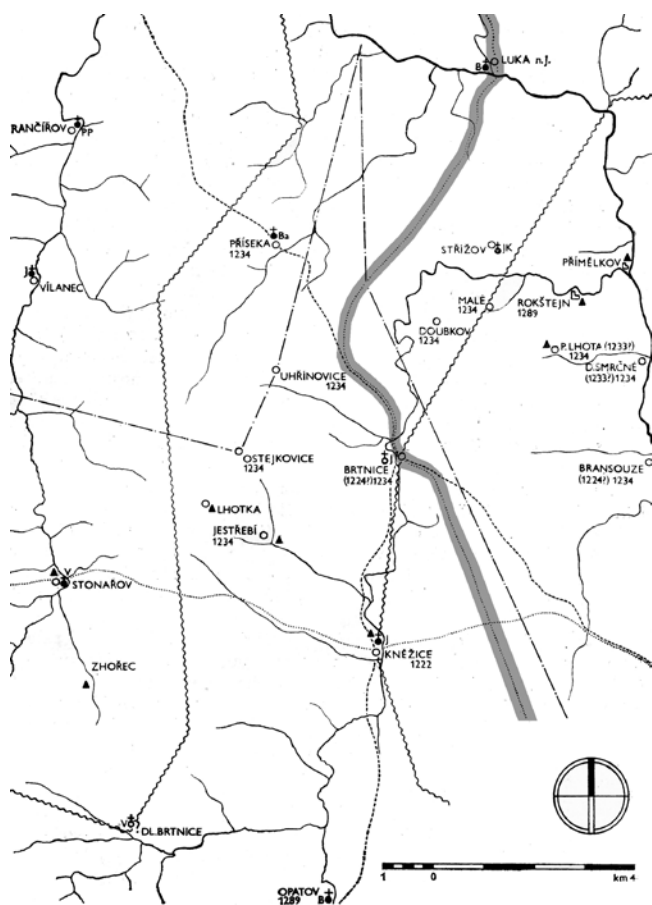
Podle D. Cendelína byl původní brod přes Sázavu na katastru Pohledští Dvořáci, asi 3 kilometry severovýchodně od kostela sv. Vojtěcha, brod u kostela sv. Kateřiny získal na významu později (Cendelín 2001).

Ve vývoji osídlení dnešního Havlíčkova Brodu byly definovány fáze I až III (Rous 1982). Brod I je fáze nejstarší slovanské osady. Ta se nacházela pravděpodobně v okolí kostela sv. Vojtěcha, asi 0,5 kilometru západojihozápadně od pozdějšího městského jádra na mírném svahu sklánějícím se k jihovýchodu, nedaleko terénní hrany nad říční nivou pravého břehu Sázavy. Nadmořská výška lokality je 420 m n. m. (Macek–Rous 1993; Rous 1982, 45; Rous 1998, 148–154; Sochr–Sochrová 1992, 10). Založení kostela a počátky s tím spojené osady se předpokládají v 2. polovině 12. století (Rous 1982, 45, 63). Není vyloučena ani existence osady již v 11. století.² Současná stavba vznikla v 2. polovině 16. a na počátku 17. století na místě staršího kostela stejného zasvěcení (nebo jeho přestavbou). Ještě ve 14. století existují v městské knize záznamy o osadě, případně čtvrti Svatovojtěžské. Zřejmě jde o pokračující tradici staršího osídlení v místech, které se po založení města dostalo mimo jeho areál (Rous 1982, 44). V červnu 1996 proběhl archeologický výzkum vyvolaný stavebními pracemi souvisejícími s odvlhčením stavby kostela sv. Vojtěcha. Z výhozu zeminy byl získán soubor keramiky, ze kterého byly vyčleněny čtyři keramické střepy, které snad lze datovat do 1. poloviny 13. století (Rous 1998, 151).

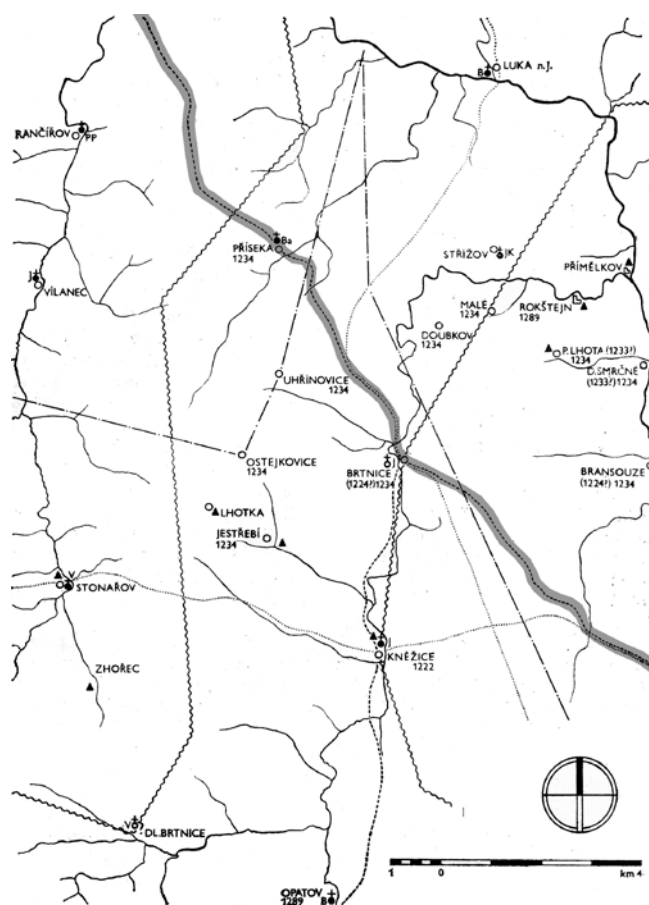
Podle jiné teorie by se mohla předlokační slovanská osada nacházet v prostoru dnešního hlavního náměstí (Kuča 2000, 55; Urban 2003, 82). Pro toto tvrzení v současnosti žádné opory neexistují.

1 Můžeme se domnívat, že Oldřich při svém ústupu patrně použil jednu z navržených cest na Brněnsko.

2 Počátkem 60. let 20. století takto datoval keramický soubor uložený v havlíčkobrodském muzeu J. Sláma (ústní sdělení J. Slámy P. Rousovi, Rous 1982, 9). To se stalo podkladem pro grafické vyjádření „kolonizace do poloviny 11. stol.“ v prostoru Havlíčkova Brodu (Sláma 1967, 441, obr. 5). Keramika je v současné době nezvěstná.

Obr. 11. Průběh Haberské cesty na Jihlavsku před 13. stoletím. Převzato z: *Měřinský 1988*, upraveno.

Obr. 12. Průběh Haberské cesty na Jihlavsku ve 13. století. Převzato z: *Měřinský 1988*, upraveno.

Druhá fáze vývoje osídlení (Brod II) souvisí se změnami spojenými s objevem polymetalických rud na Českomoravské vrchovině a přílivem nových kolonistů okolo roku 1240 (Rous 1982, 48). Do této doby odkazuje nález friesašského feniku solnohradských biskupů vyražený na přelomu 12. a 13. století, nalezený ve vrstvě z 1. poloviny 13. století severně od Havlíčkova náměstí (Rous 1982, 39, tabulka T32/7).

Brod III je již fáze zahrnující vyměření nového města.

Polná (okres Jihlava)

Na význam Polné v rámci komunikační sítě může poukázat nález mince a mincovního depotu z mladší doby římské. Mince – bronzový redukovaný follis (334–337 n. l.) – byla nalezena u Dolní Brány, za domem čp. 2 (Militký 2005, 14). Depot byl objeven v trati Na Stínadle, případně U Spravedlnosti ve východní části města, v prostoru vymezeném silnicí II/348 směrem z Polné na Zábornou a Ochozským potokem. Do země byl uložen pravděpodobně v 4. století n. l. (Militký 2005, 8).

Počátky středověkého osídlení Polné jsou kladeny na přelom 12. a 13. století (Jan 1992, 29). První písemná zmínka o Polné pochází z roku 1242, kdy v listině vydané Václavem I. velmož Jan, syn Zbyslava z Bratčic, potvrzuje patronát k polenskému kostelu řádu německých rytířů (CDB IV/1, č. 13, s. 74–75). Soudobé osídlení je předpokládáno v místech dnešního Sezimova náměstí (Přichystal–Šebela–Franc 1992, 26).

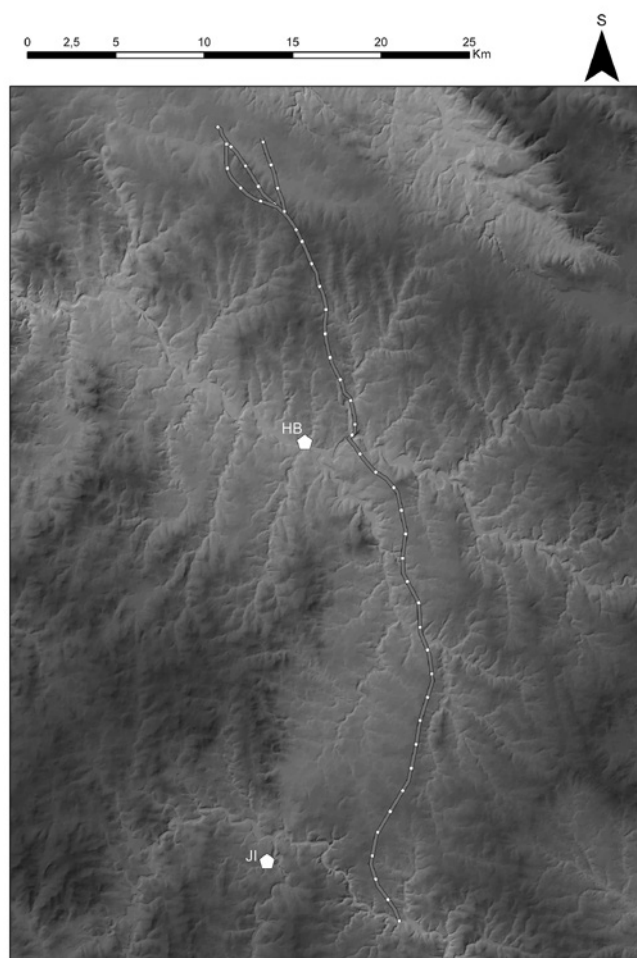
Dosud otevřená zůstává otázka lokalizace a podoby sídla Jana z Polné. Není jasné, zda stavba hradu bergfritové dispozice byla zahájena ještě za jeho života (zemřel okolo roku 1245), nebo až za jeho nástupců (Jan 1992, 29).

Trasu cesty *que vocatur Nahaber*, zmíněné roku 1233 jako východní hranice lesa Borek (CDB III, č. 43, s. 43–44), můžeme předpokládat mezi Jihlavou a (Havlíčkovým) Brodem zhruba ve směru dnešní silnice I/38. Snad v této době nabyt také na významu brod přes Sázu v (Havlíčkově) Brodě v místě později vybudovaného špitálu a kostela sv. Kateřiny³. S průběhem cesty zmíněné k roku 1233 pravděpodobně souvisí i nálezy keramiky zdobené radélkem na katastrech Štoky a Zvonějov.

ŠTOKY (OKRES HAVLÍČKŮV BROD)

KATEGORIE: artefakt; DATA: 1. polovina 13. století; LOKALIZACE: k. ú. Štoky; OKOLNOSTI NÁLEZU: 1995, povrchová prospekce – B. Obstová, L. Obstová, P. Obst a P. Rous; NÁLEZ: keramika; ULOŽENÍ MATERIÁLU: Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod; KOMENTÁŘ: ---; LITERATURA: Rous–Obst 1998.

³ Kostel byl postaven v 2. polovině 13. století (Poche a kol. 1977, 368). Poprvé je zmíněn roku 1319: *ecclesiam et hospitale s. Katerinae in Broda* (RBM III, 203).

Obr. 13. Průběh komunikace od Habrů k Lukám nad Jihlavou. Vytvořeno na základě článku D. Cendelína (*Cendelín 2001*). HB – Havlíčkův Brod, JI – Jihlava.

Obr. 14. Havlíčkův Brod. Kostel sv. Vojtěcha je situován na terénní hraně nad nivou Sázavy (v levé části snímku). Foto P. Hejhal, leden 2008.

ZVONĚJOV, k. ú. ŠTOKY (OKRES HAVLÍČKŮV BROD)

KATEGORIE: artefakt; DATA: 1. polovina 13. století; LOKALIZACE: k. ú. Zvonějov; OKOLNOSTI NÁLEZU: 1995, povrchová prospekce – B. Obstová, L. Obstová, P. Obst a P. Rous; NÁLEZ: keramika; ULOŽENÍ MATERIÁLU: Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod; KOMENTÁŘ: ---; LITERATURA: *Rous–Obst 1998*.

5.1.2 Libická cesta

Libická cesta je poprvé v písemných pramenech zmíněna mezi lety 1146 a 1148 v listině Vladislava II., který potvrzuje olomouckému biskupství držení tzv. Libického újezdu, *circuitum de Lubac* (CDB I, č. 158, s. 164). Libická cesta (*via Lubetina*) tvořila jižní hranici újezdu a představovala v té době důležitou spojnici mezi Čechami a Moravou, respektive mezi pražským ústředím a moravskými úděly. Vladislavova listina uvádí přímo spojení *inter Cazlawensem et Brinensem provinciam*. Na provoz na dotyčné cestě mají dbát lidé žijící v újezdu, kteří jsou v listině označeni jako *straz*.

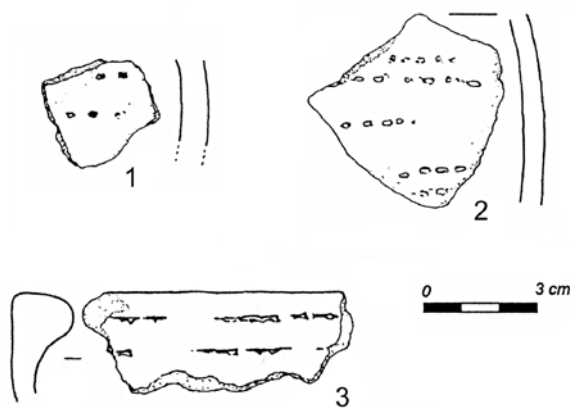
Problematicke Libické cesty byla v literatuře věnována náležitá pozornost (*Horák–Chramosta 1923*).

Můžeme předpokládat, že z Libice šla cesta severně od řeky Doubravy k dnešnímu Krucemburku, do prostoru dnešního Nového Města na Moravě a dále mezi říčkami Nedvědičkou a Bobrůvkou/Loučkou až k Svatce a dále podél Svatky (?) na Brněnsko. Tuto možnost by mohla podporovat koncentrace lokalit, které jsou v literatuře spojovány se strážním systémem, v oblasti jihovýchodně od Nového Města na Moravě. Jde o obce Strážek, Střítež, Branišov a Jabloňov, a dále o polohy Na Strážích (k. ú. Dlouhé), Strážnice (k. ú. Kundratice) a Strážnice (k. ú. Strážek).

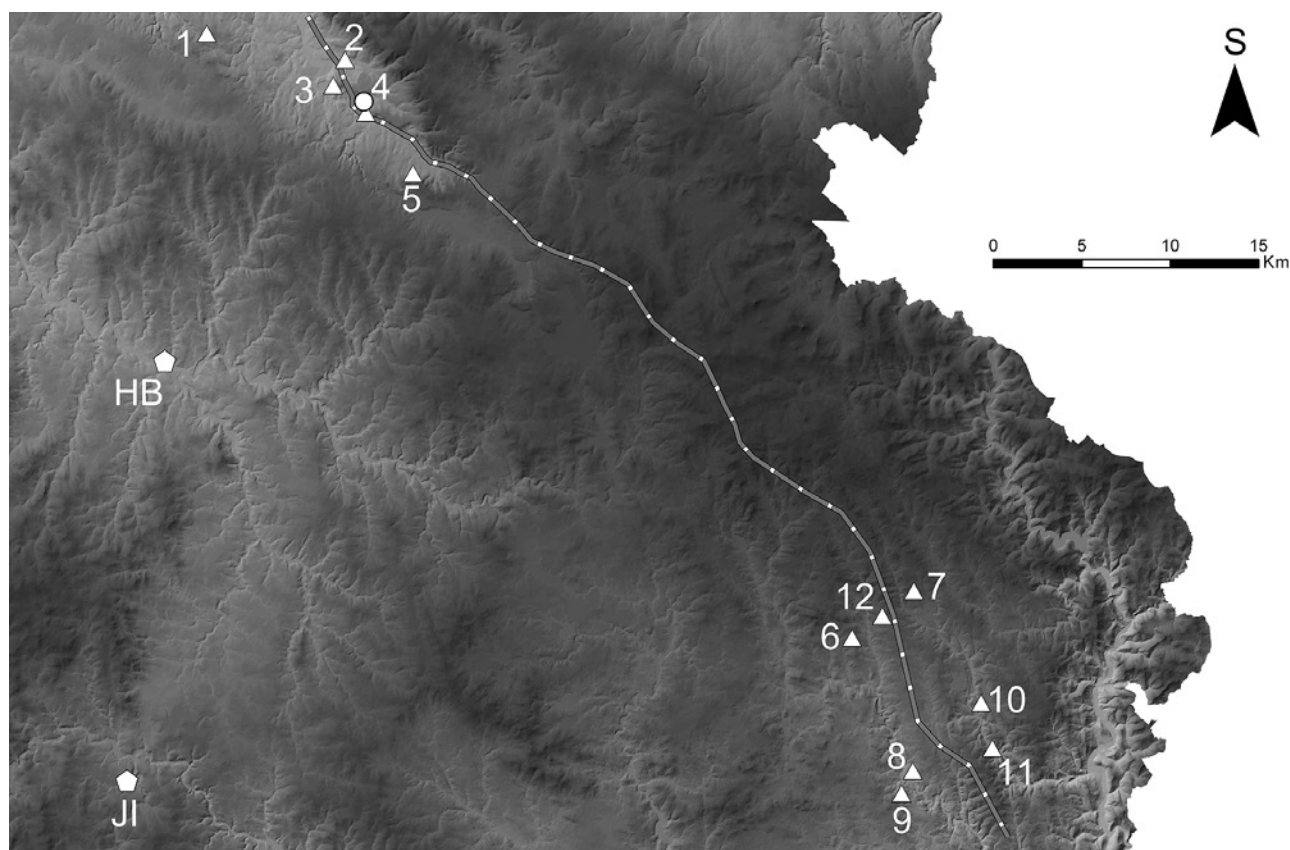
S cestou může souviset nález byzantských mincí u Žďáru nad Sázavou (*Kovář 1964, 220*).

5.1.3 Želivská cesta

V listině českého knížete Soběslava II. z roku 1178 je jmenována jako *antiqua via, que conducit ad Seleu* (CDB I, č. 287, s. 253). Průběh cesty je zde použit při vymezení

Obr. 15. Keramika zdobená radélkem, lokality Štoky (1–2) a Zvonějov, k. ú. Štoky (3). Převzato z: *Rous–Obst 1998*.

Obr. 16. Orientační průběh Libické cesty. 1. Strážný vrch, k. ú. Uhelná, Příbram, 2. Hranice, 3. vrch Hradiště, k. ú. Libice nad Doubravou, 4. Libice nad Doubravou, poloha Na Čihadlech, 5. Branišov, k. ú. Podmoklany, 6. vrch Na Strážích, k. ú. Dlouhé, 7. vrch Strážnice, k. ú. Kunderatice, 8. Strážek, 9. vrch Strážnice, k. ú. Strážek, 10. poloha Hradisko, k. ú. Rožná, 11. Jabloňov, 12. Branišov nad Pernštejnem. HB – Havlíčkův Brod, JI – Jihlava.

rozsahu tzv. Svatavina újezdu. Želivská cesta tvořila jeho západní hranici a procházela zhruba v linii obcí Brzotice, Loket, Děkanovice, Dunice a Syrov. Někde v prostoru mezi Syrovem a Onšovem cesta překročila tok Martinického potoka, který je v listině Soběslava II. nazýván *Liube* (CDB I, č. 287, s. 253). Na 1. vojenském mapování je v tomto prostoru vodoteč překonána na dvou místech. První překračuje potok u Syrova, v místě dnešního můstku. Druhá možnost je mezi obcemi Onšov a Jiříčky. Po překonání vodního toku cesta pokračovala na jihovýchod do Želiva, *ad Seleu* (Tomek 1855, 321; Dobiáš 1927, 19).

5.1.4 Humpolecká cesta

Další známou cestou, která probíhala sledovanou oblastí před polovinou 13. století, je cesta Humpolecká. Poprvé je v písemných pramenech zmíněna k roku 1233 jako *via Humpolcensis, qua itur in Moraviam* (CDB III, č. 43, s. 43–44). Průběh cesty je zde použit při vymezení hranice lesa Borek, o který v té době probíhal spor mezi želivskými premonstráty a syny velmože Wolframa. Další písemné zmínky o cestě jsou datovány až do 14. a na počátek 15. století. V Městské knize jihlavské se píše: *Ager Nicolai Plumler apropiatur Leynhuter jure ciuili in oppositum gazarum in via versus Gumpolcz*. Datem 9. srpna 1400 je opatřena listina, ve které je mimo jiné zaznamenána část průběhu cesty: rybník *prope Crassinow sub*

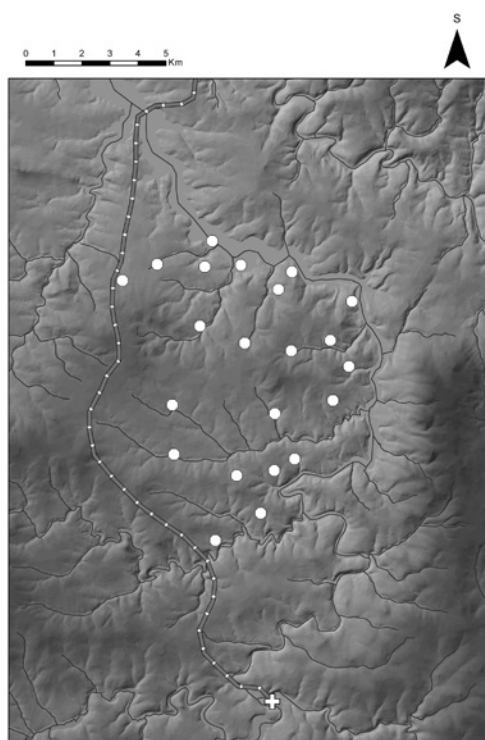
strata, ubi pergitur de Gumpolcz in Iglaiam (citováno podle Dobiáš 1927, 20).⁴

Není jisté, zda průběh Humpolecké cesty zmíněné roku 1233 a spojnice mezi Jihlavou a Humpolcem z pozdějších záznamů jsou totožné. J. Dobiáš průběh cesty mezi Humpolcem a Jihlavou s výhradami ztotožnil s průběhem současné silnice druhé třídy číslo II/523 (Dobiáš 1927, 20). Mezi Humpolcem a Jihlavou cesta procházela katastry obcí Humpolec, Krasoňov, Kalhov, Větrný Jeníkov, Bílý Kámen, Vyskytná nad Jihlavou/Plandry, Jihlava. V lesním úseku mezi Větrným Jeníkovem a Bílým Kamenem jsou dodnes zachovány relikty starších tras v podobě úvozů či úvozových svazků (ty však mohou být reliktem zde probíhajících montánních aktivit).

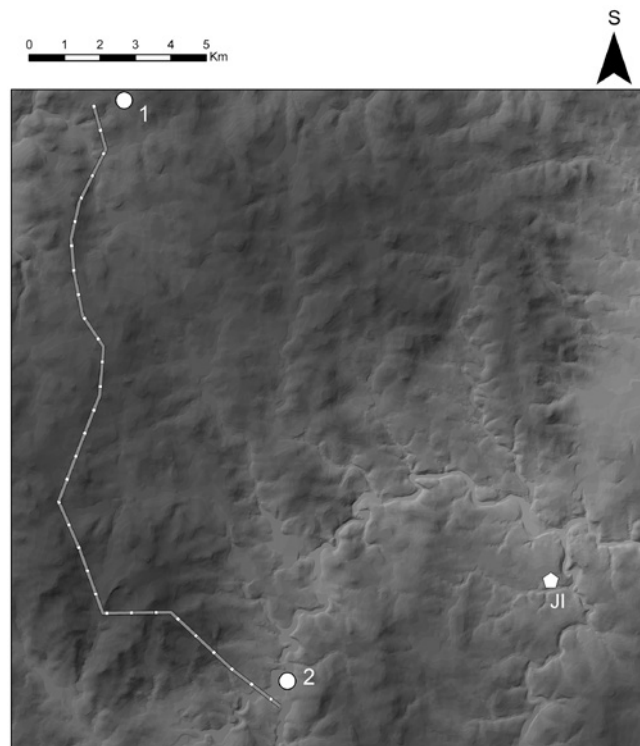
Podle V. Richtera vedla Humpolecká cesta (podle popisu roku 1233) z Krasoňova na jihovýchod, rozvodí překonávala někde východně od Borového vrchu (697 m n. m.) v katastru Zbilidy. Řeku Jihlavu měla překročit u Kostelce nad Jihlavou a pokračovat pak na jih k Telči (Richter 1953, 19–22).

E. Schwab předpokládá, že Humpolecká cesta byla součástí dálkové komunikace mezi středním Porýním a středním Podunajím, respektive mezi Mohuči a Ostřihomem. Pro tuto komunikaci používá název cesta Uherská. Na námi sledovaném území

⁴ Krasoňov, ležící cca 5 kilometrů jihovýchodně od Humpolce, je poprvé zmiňován roku 1226 v listině papeže Honorie III. (CDB II, č. 281, s. 275).

Obr. 17. *Antiqua via, que conduit ad Seleu*, vymežující západní hranici Svatačina újezdu. Bílým křížkem je vyznačena poloha Želivského kláštera.

Obr. 18. Hypotetický průběh Humpolecké cesty roku 1233 podle V. Richtera (Richter 1953). 1. Krasoňov, 2. Kostelec nad Jihlavou, JI – Jihlava.

Českomoravské vrchoviny rekonstruuje její průběh přes Želiv, Humpolec a Štoky (citováno podle *Dobiáš 1927*, 20).

Do tohoto prostoru také spadá cesta spojující Větrný Jeníkov a Želiv, která je nepřímo doložena před polovinou 12. století.⁵ V úseku Želiv–Humpolec bližší informace o průběhu cesty nemáme. Lze předpokládat, že cesta vedla po severním břehu Želivky skrze katastry Želiv, Vřesník, Petrovice u Humpolce, Jiřice u Humpolce a Humpolec.

5.2 Českomoravská vrchovina – les

Kronikář Kosmas ve svém záznamu k roku 1123 rozlišil krajiny polní a lesní (*Kosmas III.52*, 225). Pokud měl při tom na mysli i území Českomoravské vrchoviny, jistě je zařadil mezi oblasti lesní.

Lesní regiony tvořily důležitou, byť periferní součást středověké ekumeny. Les totiž poskytoval kromě nezbytného stavebního a palivového dřeva také suroviny, které byly pro chod společnosti neméně důležité: dřevěné uhlí, dehet, smolu a med.⁶ V době počátků kolonizace ve 12. století byla stále důležitá i „vojensko-obranná“ funkce hvozdu v centrálních částech Českomoravské vrchoviny, respektive na pomezí Čech a Moravy.

5 Před Vánocemi roku 1149 použili tuto komunikaci mniši želivského kláštera vyslaní do Větrného Jeníkova za olomouckým biskupem Jindřichem Zdíkem.

6 O lesu v krajině a interakci les–člověk souhrnně *Dreslerová – Sádlo 2000*; *Dreslerová 2012*.

S tím úzce souvisí i regulace kolonizace (a s ní spojeného rozvolnění lesa), a to i v případě, že se území stalo součástí donace církevní instituci. V tomto duchu se vyjadřuje listinné falzum vyhotovené ještě ve 12. století pro premonstrátskou kanonii v Litomyšli (CDB I, č. 399, s. 414).

Samostatnou etapu exploatace lesního porostu znamenalo období těžby polymetalických rud, započaté na Českomoravské vrchovině na sklonku 30. let 13. století.⁷ V této době musíme počítat s poměrně rychlým a masivním odlesněním právě v souvislosti s činnostmi spojenými s provozem a zásobováním dolů a hutí.

V letech 2001–2012 byly provedeny odběry environmentálních vzorků na katastrech Pístov, Květinov, Česká Bělá, Ústrašín a Jihlava-Staré Hory. V prvních čtyřech případech byly vzorky odebrány z profilů v nivě vodotečí, na Starých Horách u Jihlavy byly analyzovány výplně archeologických objektů. Na základě analyzovaných vzorků si můžeme vytvořit představu o podobě ekosystému daných lokalit v době počátků kolonizace.

Koželužský potok, k. ú. Pístov u Jihlavy (okr. Jihlava)

Analyzovány byly makrozbytky, pyly, dřeva a uhlíky. Pro nejstarší období byl zaznamenán úbytek, respektive exploatace jedlovobukových lesů. Tento proces můžeme spojit s nastupující kolonizací, zde ještě doprovázenou intenzivní montánní

7 Pro montánní oblasti v Německu shrnul dopady hornictví na ekosystém R. J. Gleitsmann (*Gleitsmann 1984*).

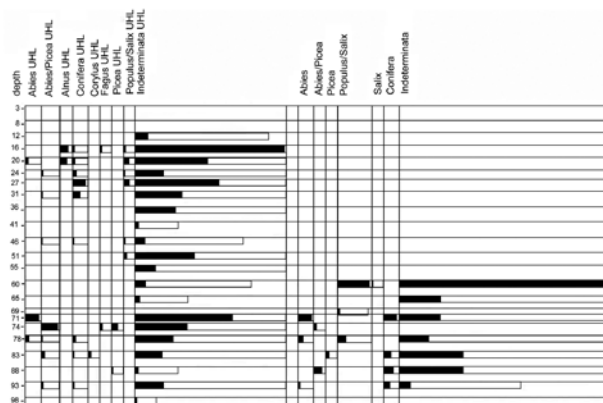
Obr. 22. Niva potoka Březina, k. ú. Česká Bělá (okr. Havlíčkův Brod). Foto P. Hejhal.

Obr. 24. Niva Hejlovky v místě odběru vzorků. Foto P. Hejhal.

Obr. 23. Profil 3, potok Březina, k. ú. Česká Bělá (okr. Havlíčkův Brod). Foto P. Hejhal.

Obr. 25. Tabulka Hejlovka, k. ú. Ústrašín (okr. Pelhřimov). Výsledky antrakotomické analýzy, diagram absolutních počtů zlomků uhlíků (taxony vlevo označeny UHL) a dřev (bez označení – taxony vpravo) přepočtených na 11 sedimentu (ks/l). Převzato z: Kočár–Kočárová 2009.

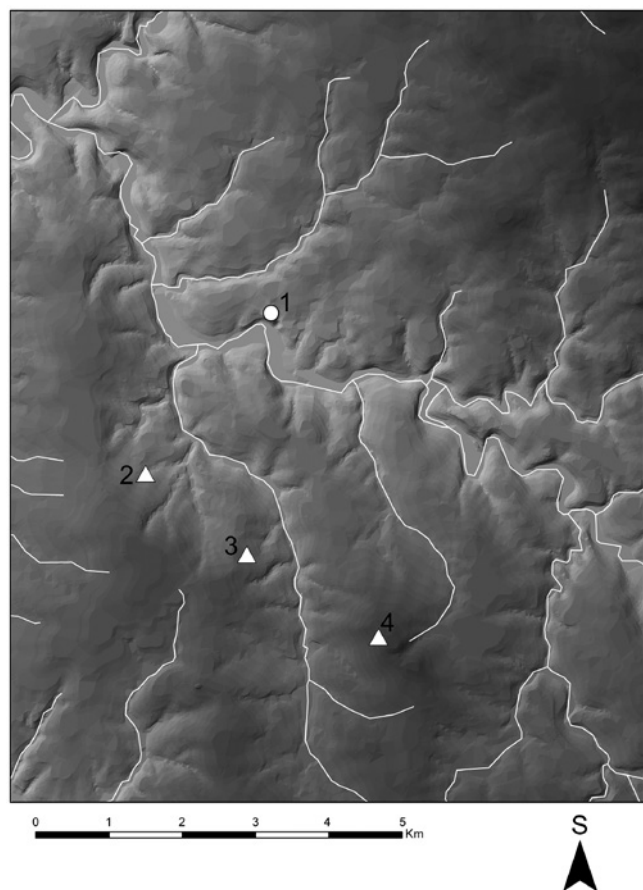
Jihlava-Staré Hory (okr. Jihlava)

Analyzovány byly makrozbytky a uhlíky z výplní archeologických objektů. Tafonomie zkoumaných souborů rostlinných zbytků tak byla částečně odlišná od lokalit v nivě vodotečí – zkoumané rostlinné zbytky byly přímo ty, kterými člověk manipuloval, doprovázené synantropní vegetací.

V analyzovaném antrakotomickém materiálu dominoval buk (sloužící převážně jako palivové dřevo) a dále jehličnany (jedle, smrk, borovice), které byly použity jako stavební materiál (Kočár–Kočárová 2005; Kočár–Kočárová 2006).

Les jako pomezí hvozdu

Problematice pomezí hvozdu byla věnována řada starších (Jireček 1856b; Jireček 1884; Hraše 1885; Tomek 1855b) i novějších (Marková 2009; Severin–Sviták 2003; Šída 2005) studií. Raně středověkým vojenstvím se souhrnně zabýval P. Choc, který se ve svých pracích věnoval i systému zabezpečení hranic (Choc 1963; 1967, 289–310). Ten se podle něho skládal ze čtyř pásem obrany (1. opevnění zemských bran a lineární přesečky na zemských cestách; 2. strážní stanoviště u cest;

Obr. 28. „Strážní toponyma“ jižně od Přebyslavi. 1. Přebyslav, 2. Dolní Jablonná, 3. Česká Jablonná, 4. vrch Strážky, k. ú. Olešenka.

bodem Libického újezdu. Není vyloučeno, že právě sem lze situovat samu zemskou bránu (*Hejhal 2010b*).

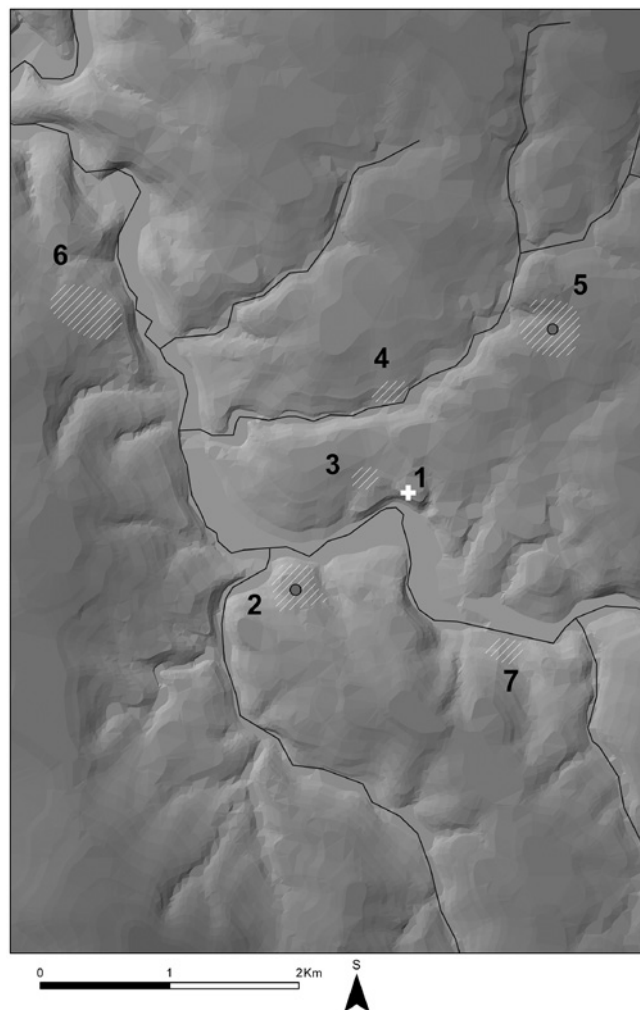
Přebyslav

Koncentraci „strážních toponym“ můžeme sledovat v oblasti Přebyslavi, respektive jižně od dnešního města, na levém břehu Sázavy. Je to vrch vrch Strážky (603 m n. m., katastr Olešenka) a obce Dolní Jablonná a Česká Jablonná. Jak bylo v literatuře upozorněno, lokality s názvem Jablonné, Jablonec, Jablonná atd. jsou vázány na staré středověké cesty a vstupy do země (*David–Rous 2006*, 41).¹¹ Také zde jde o poslední lokality na české straně. Odpovídající koncentrace lokalit moravských je na toku řeky Oslavy (lokality Zahradiště, Zásoka a vrch Strážnice, katastr Netín), vzdálená vzdušnou čarou zhruba 18 kilometrů.

Není vyloučeno, že počátky osídlení v prostoru Přebyslavi jsou spojeny s provozem u brodu přes vodní tok (podobně jako v případě počátků Havlíčkova Brodu a Jihlavy).

Jihozápadně od centra Přebyslavi byla lokalizována ZSV Jenče, která je pravděpodobně totožná se vsí Jancow, zmíněnou

11 S tím souvisí i traťový název Jablůnka pro polohu ležící jihovýchodně u obce Habry (*Cendelin 2001*, 59). V Habrech celnice skutečně existovala, je zmíněna v listině z let 1204/1214: *in theloneo, quod Gabr nuncupatur* (CDB II, č. 112, s. 107).

Obr. 29. 1. Přebyslav, kostel Narození sv. Jana Křtitele, 2. ZSV Jenče (keramika zdobená radélkem), 3. Přebyslav – Plesy (Na Plesích), 4. Dobrá, 5. plocha s nálezy keramiky zdobené radélkem, 6. k. ú. Utín, místo nálezu korálku, 7. Poříčí.

roku 1242 (CDB IV/1, č. 13, s. 74–75). Povrchovou prospekci byla získána keramika z 13.–16. století, mimo jiné i dva fragmenty zdobené radélkem (*Rous–Málek 1999; 2002*). Na osídlení oblasti v 1. polovině 13. století poukazují také nálezy keramiky zdobené radélkem z katastru Přebyslavi, asi 1,5 kilometru severovýchodně od kostela (*Rous–Málek 2002*). Není vyloučeno, že soustavu sídlišť v okolí Přebyslavi v době před polovinou 13. století doplňovaly vsi Dobrá a Poříčí. Na základě analýzy půdorysu města se další ze sídlišť předpokládá v poloze Plesy (nebo Na Plesích), asi 320 metrů západně od kostela. Centrum oblasti můžeme předpokládat někde v okolí kostela Narození sv. Jana Křtitele.¹² Z okolí kostela pochází nález zahnutého bronzového drátu, teoreticky by mohlo jít o fragment esovitě záušnice (*Rous 2006*, 15).

Nálezový fond doplňuje artefakt nalezený na k. ú. Utín.

12 Starší kostel byl zbořen v letech 1750–1753, nový byl postaven na jeho místě (*Rous 2006*, 15).

Obr. 30. Korálek, k. ú. Utín. Foto P. Starůstková.

UTÍN (OKRES HAVLÍČKŮV BROD)

KATEGORIE: artefakt; DATA: 10.–12. století; LOKALIZACE: k. ú. Utín; OKOLNOSTI NÁLEZU: srpen 2008, povrchová prospekce; NÁLEZ: korálek; ULOŽENÍ MATERIÁLU: Muzeum Vysočiny Jihlava; KOMENTÁŘ: ---; LITERATURA: ---.

Lokalita se nachází na levém břehu Sázavy, v nadmořské výšce 480–500 m n. m., asi 3 kilometry západoseverozápadně od centra Příbyslavi. Tento typ korálek je v české literatuře označen jako „perly zdobené klikatkami s jinobarevnou výzdobou zatavenou mezi nimi“ (Krumphanzlová 1965, 175). Předpokládá se, že jde o import. Tento typ perel je příznačný pro prostředí belobrdské kultury (perly prokládané jinobarevnými pásy nebo různobarevnými očky). Jejich původ je hledán v oblasti Nadčernomoří, import do Uher se předpokládá v 10. a 11. století (Krumphanzlová 1965, 175–176, s další literaturou).

Lesní pastva

Lesní pastva se na našem území pravděpodobně provozovala již v pravěku, prokazatelně pak ve středověku a novověku (Nožička 1957, 198). Lesní pastvou se lidé dotýkali knížecího lesního regálu, za což panovník vybíral daň, tzv. nářez, placenou ve vepřích či vepřovém masu (Žemlička 1997, 166).

Dopad pastvy na les se liší v závislosti na druhu dobytka. Prasata les plošně a do hloubky rozrývají. Pozitivem tohoto rytí je kypření půdy, vynášení i zahrabávání semen rostlin, uvolňování minerálně bohatého substrátu od humusu a v důsledku vyrytých děr, které zadržují vodu, dochází i k zavlažování klíčících a mladých rostlin. Z tohoto důvodu bývala prasata do lesů na krátkou dobu vyháněna i za účelem zmlazení lesa. Ovce a krávy spásají bez bližší druhové selekce hlavně nižší patra lesa, resp. bylinný podrost. Dřeviny takřka nespásají. Kráva rozdupává podrost a vlhkou půdu. Koza provozuje vysoce selektivní pastvu a dokáže porost rychle zničit, hlavně křoviny (Sádlo–Pokorný–Hájek–Dreslerová–Cílek 2005, 68).

Lesní pastva má za následek rozšíření druhů, které dobytci při pastvě nepreferuje, případně těch druhů, které snadno po pastvě zmlazují. Zmlazování stromů je naproti tomu poněkud

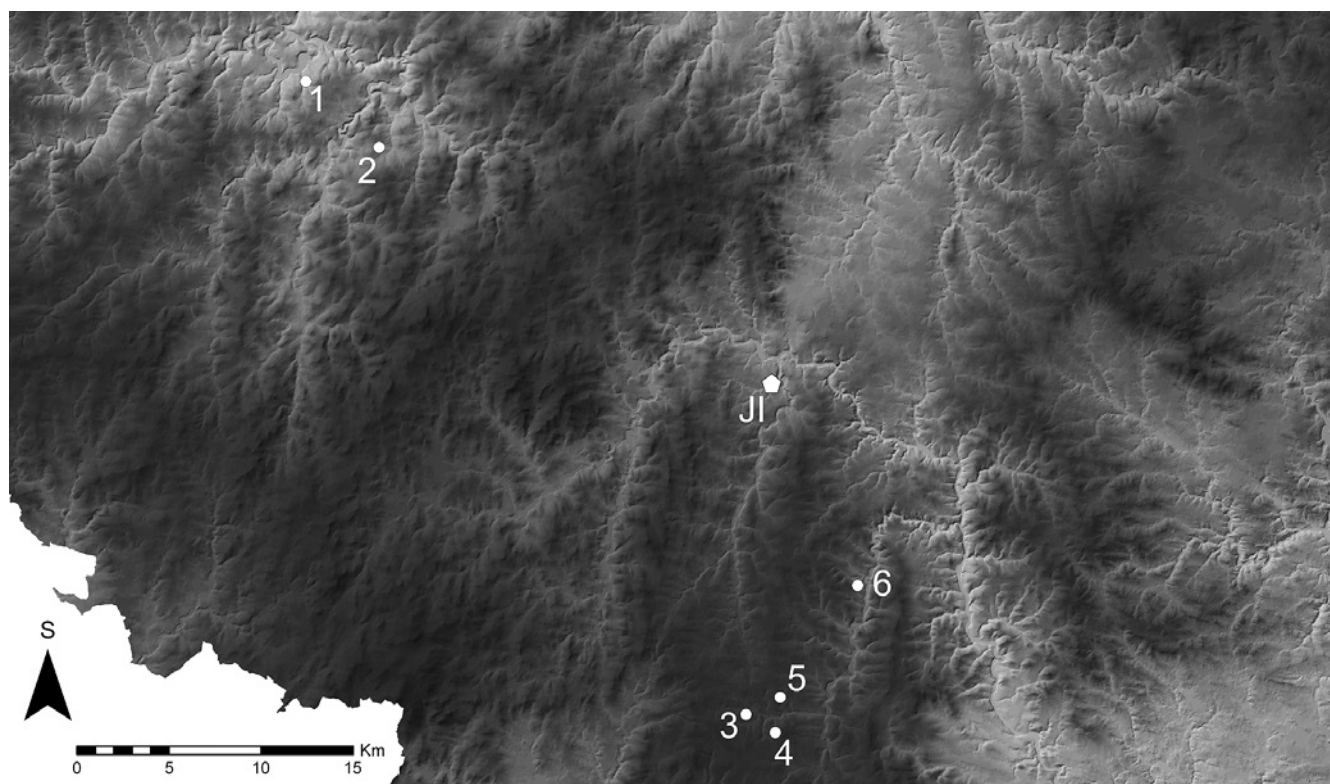

Obr. 31. Cvilínek, k. ú. Černov. Pařez stromu pokáceného v souvislosti s hornickou činností v 60. letech 13. století byl využit jako lůžko pro dřevěný žlab. Foto archiv ARCHAIA Brno.

omezeno. Mladé stromy přežívají v zápoji přetrvávajících druhů. Jak tyto stromy dožívají, porost se tím prosvětluje a dochází k šíření světlomilných křovin. Pod jejich ochranou opět stromy zmlazují a posléze v lesním porostu převládají. Jak je vidět, takto pastevně obhospodařovaný les setrval zhruba ve stejné podobě. Lesní pastva obecně má za důsledek rozpojování, prosvětlování lesa. Dobytek svým trusem zúrodňuje půdu a zároveň redukuje plevel (Peške 1994, 141).

K problematice lesa a lesní pastvy v době okolo poloviny 13. století přinesl zásadní informace archeologický výzkum lokality Cvilínek v katastrech Černov a Chrástov, okr. Pelhřimov. Výzkum vyvolaný stavbou retenční nádrže, realizovaný v letech 2009 a 2010, zachytil hornickou lokalitu s úpravnou rud a menším opevněním (Hrubý–Hejhal–Hoch–Kočár–Malý–Macháňová–Petr–Štelcl, v tisku). Díky vhodným podmínkám byly na lokalitě velmi dobře zachovány organické materiály, převážně dřeva. Kromě úpravnických zařízení (dřevěná koryta, dřevěná bednění do země zahluobených čtvercových van, dřevěné žlaby) byly zachyceny i pařezy, některé se stopami lidské činnosti (opalování, záseky sekery). V jednom případě došlo k superpozici, kdy byl pařez využit jako „lůžko“ pro dřevěný žlab vedoucí vodu do prádelny rud. Díky této situaci se můžeme domnívat, že zdejší les byl vymýcen v souvislosti s hornickou činností někdy v 60. letech 13. století.

Analyzováno bylo 35 pařezů (30 *in situ*, 5 přemístěných). V druhovém spektru převládal smrk (cca 71 %) následovaný olší (14 %) a topolem či vrbou (9 %). Zaznamenán byl také jalovec a snad i bříza (určení provedla R. Kočárová; Hrubý–Hejhal–Hoch–Kočár–Malý–Macháňová–Petr–Štelcl, v tisku). Přítomnost jalovce obecného (*Juniperus communis*) indikuje rozvolnění lesa, pravděpodobně pastvou. V této souvislosti je nutno zmínit listinu vydanou roku 1203 u příležitosti vysvěcení kostela sv. Vavřince v Rynárci, ve které jsou vyjmenovány lokality tvořící farní okruh tohoto kostela (CDB II, č. 33, s. 30–31). Jedna ze zmíněných vsí – Buchowa (dnes Nová Buková) – leží zhruba 1,4 km západojihozápadně od zkoumané lokality. S trochou nadsázky lze říci, že právě obyvatelé této vsi pásli svá stádečka v lese na Cvilínku.

Obr. 32. Toponyma odkazující na „lesní řemesla“ ve sledované oblasti. 1. Brtná, 2. Dehtáře, 3. Dlouhá Brtnice, 4. Brtník, 5. Brtnička, 6. Brtnice. JI – Jihlava.

Lesní lidé

Významným beneficium Čech doby knížecí byly úřady spojené s lesem, respektive s jeho správou. V písemných pramenech 12. a 13. století pravidelně vystupují *venatores*, *forestarii*, *custodes silvarum*, případně *magister venatorum* nebo *venator curie*, nezřídka ve svědeckých řadách panovníkových listin. V souvislosti s námi sledovaným územím poslouží jako příklad *Radozlav magister venatorum*, svědek v listině týkající se prodeje Lovětínského újezdu louckým premonstrátům roku 1227 (CDB II, č. 305, s. 304), případně *Sawisse, venator curie*, uvedený ve svědecké řadě údajné listiny Přemysla Otakara I. vydané v Humpolci roku 1219 (falzum z 13. století, CDB II, s. 410, č. 374). Jaká byla náplň jejich práce, víme pouze přibližně. Tito lidé dohlíželi na odvod výše zmíněného nářezu, lovčí mohli také řídit dvorská hospodářství v rámci kastelání (*Žemlička* 1997, 178). Tato funkce na knížecím dvoře jistě měla svou prestiž, už jen z toho důvodu, že lovčí dohlížel na knížecí psovody a sokolníky.¹³

Vedle lidí účastnících se na hradské správě existovali lidé, kteří v lesích z nějakého důvodu žili a pracovali.¹⁴ Mezi ně můžeme počítat brtníky a producenty dřevěného uhlí a dehtu.

Med a vosk

Významnou surovinou získávanou také v lesních oblastech byl med. Používal se jako sladidlo a sloužil k výrobě medoviny. V prostředí nobility tak představoval každodenně používanou komoditu. O možných zásobách medoviny svědčí i hojně citovaná zmínka Dětmara Merseburského o tom, jak obránci Míšně při obléhání města Poláky roku 1015 v nouzi hasili požár medem, respektive medovinou (*Thietmar VII.23*, 424).

Z českého prostředí známe poplatky v podobě nádob s medem, viz například listinu Přemysla Otakara I. z roku 1222 pro vyšehradskou kapitulou, zmiňující *urna de melle* (CDB II, č. 229, s. 217). *Urnae meliis* zmiňuje taktéž falzum vzniklé ve 12. století (CDB I, č. 382, s. 361) a 13. století (*urnas mellis*: CDB I, č. 390, s. 397; *urnas mellis, urnarum mellis*: CDB I, č. 405, s. 430). Stavby včelstev reflektoval kronikář Kosmas: „*Také téhož roku [rok 1124, pozn. P. H.] dne 11. srpna v jedenáctou hodinu denní bylo zatmění slunce a po něm přišel veliký mor na skot, brav a vepřový dobytek, mnoho včelstev pomřelo a nedostatek medu byl veliký*“ (*Kosmas III.58*, 232–233, citováno podle *Hrdina* 1975, 248–249). Rok 1122: „*Také byla toho roku hojná úroda medu a vína...*“ (*Kosmas III.50*, 223, citováno podle *Hrdina* 1975, 240). K roku 1123: „*Toho roku byla bohatá úroda obilí, ozimu i jaře, toliko kroupy uškodily na mnohých místech; medu bylo hojně v rolnických krajinách, velmi málo v lesnatých*“ (*Kosmas III.52*, 225, citováno podle *Hrdina* 1975, 241–242).

Využíval se nepochybně i včelí vosk: při výrobě svíček, psacích tabulek a v neposlední řadě jako materiál k výrobě voskových modelů na odlévání artefaktů z barevných kovů. Také

13 Tato prestiž musela ovšem být jen slabou útěchou Konrádovi a Otovi, mladším bratrům Spytihněva II., kterým dal roku 1055 kníže funkci lovčího a mistra kuchyně (*Žemlička* 1997, 184–185, 348; FRB II, 89).

14 Lidé přebývající a pracující v lesích („Waldleute“) jsou zmiňováni v písemných pramenech 13. a 14. století v montánní oblasti německého Harzu. V pramenech bývají označeni jako *silvani* nebo *wolluden* (*Alper* 2003, 38–43).

toto využití nás odkazuje do prostředí nobility a samozřejmě církevních institucí.

Med a vosk byly dodávány specializovanými brtníky. Brtnictví (jako jeden z druhů včelařství) je obecně kladeno právě do období raného středověku.¹⁵ S činností související s medem a jeho získáváním můžeme na Českomoravské vrchovině spojit jména obcí Brtnice (okr. Jihlava), Dlouhá Brtnice a Brtnička.¹⁶ Výčet doplňuje vrch Brtník (680 m n. m., jižně od Brtničky). Koncentrace toponym na poměrně malé ploše evokuje areál specializovaných včelařů – brtníků. První písemná zmínka o Brtnici je z roku 1234 (CDB III, č. 88, s. 97–100). Podobným směrem poukazuje název obce Brtná, ležící asi 2,2 kilometru jižně od želivského kláštera založeného roku 1144.

Dřevěné uhlí a dehet

V listině Přemysla Otakara I. z roku 1222 jsou zmíněni *picariis, qui dicuntur pkelnici* (CDB II, č. 229, s. 216). Tyto můžeme spojit s výrobcí smoly a kolomazi (*Winter 1906*; k problematice také *Snášil 1983*).

Z prostoru Českomoravské vrchoviny známe archeologické doklady uhlířských pracovišť z vrcholného středověku a novověku. Při archeologickém výzkumu v katastru Bohdalov (okr. Žďár nad Sázavou) bylo zdokumentováno 15 milířovišť. Podle keramického materiálu lze jeden datovat do 14. století, dva objekty do 14.–16. století, ostatní objekty datovat nelze (*Zimola 2008b*).¹⁷ Na výrobu dehtu poukazuje jméno vsi Dehtáře (okr. Pelhřimov).

5.3 Exploatace zlata na Českomoravské vrchovině do poloviny 13. století

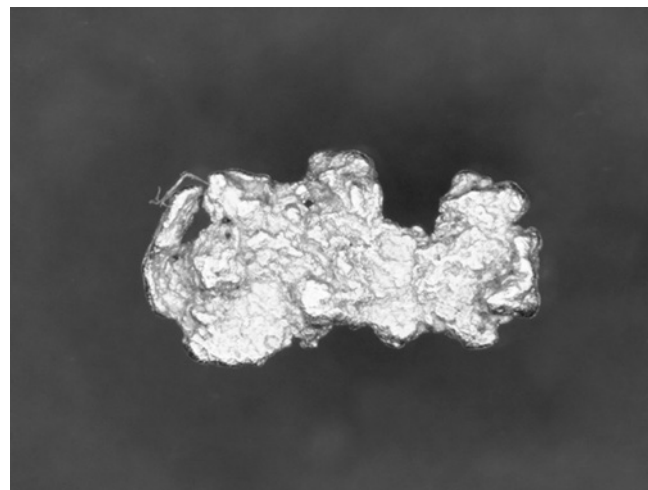
Průzkum montánních památek na Českomoravské vrchovině patří k tradičnímu zaměření zde působících historiků, a od 2. poloviny 20. století i archeologů. K problematice byla v poslední době publikována řada studií (*Hejhal–Hrubý–Malý 2006*; *Hrubý 2005*; *Hrubý 2006*; *Hrubý 2011*; *Hrubý–Hejhal–Malý 2007*; *Hrubý–Malý 2006*; *Hrubý–Malý–Militký 2007*; *Hrubý–Jaroš–Kočár–Malý–Mihályiová–Militký–Zimola 2006*; *Malý 1999*; *Malý 2005*; *Malý–Rous 2001*; *Rous–Havlíček–Malý 2005*; *Rous–Malý 2004*; *Vosáhlo 1998*; *Vosáhlo 1999*; *Vosáhlo 2005*). Různé aspekty dobývání drahých kovů jsou tématem mezinárodní konference Stříbrná Jihlava. Výstupem z konference je stejnojmenný sborník.

Za současného stavu poznání lze konstatovat, že k objevu a těžbě stříbrných ložisek na Jihlavsku, Havlíčkobrodsku a Pelhřimovsku došlo v závěru 30. let 13. století. Aktuálním příspěvkem k datování počátků těžby stříbra na Jihlavsku je

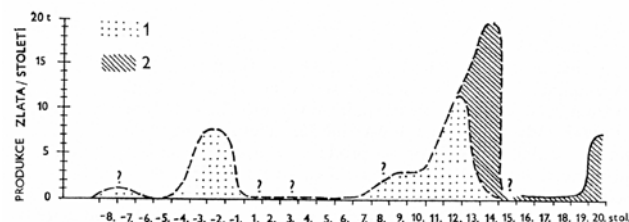
¹⁵ V průběhu vrcholného středověku se uplatňovalo tzv. špalkové včelaření, později nastoupily úly přístupné zezadu. Tento typ někteří včelaři používají dodnes.

¹⁶ V tomto kontextu nehraje roli otázka, zda osada nepřevzala jméno od stejnojmenné říčky. Počátky Brtnice a osídlení brtnického mikroregionu byly vyčerpávajícím způsobem publikovány (*Měřínský 1988*).

¹⁷ Pro české prostředí například *Dragoun–Matoušek 2004* a *Hlávka–Kadnera 2010*. K výzkumům raně středověkých až novověkých milířů v Rakousku souhrnně s další literaturou *Klemm–Nelle–Grabner–Geihofer–Schnepp 2007*.

Obr. 33. Zlato, lokalita Česká Bělá. Foto a šlichová prospekce Jaroslav Havlíček.

Obr. 34. Odhad množství exploatovaného zlata v českých zemích. 1. produkce z rýžovišť, 2. produkce z hlubinné těžby primárních ložisek (převzato z: *Morávek a kol. 1992*).

nález jedlového opracovaného prkna ve vrstvě s doklady úpravy polymetalických rud v katastru Horní Kosov u Jihlavy (*Hrubý 2012*). Skácení jedle bylo dendrochronologicky datováno do let 1238–1239 (*Kyncl 2012*).

Těžbě stříbra na některých místech Českomoravské vrchoviny předcházela těžba zlata. Pro českou archeologii jsou průkopnická díla věnovaná těžbě zlata spojena s jihočeským prostředím a autorem J. Kudrnáčem (*Kudrnáč 1971*; *1973*; *1976*; *1980*; *1982*; *1986*; *1987*; *1991*). K problematice souhrnně a přehledně s další literaturou vyšly v poslední době publikace *Zlato v Českém masivu (Morávek a kol. 1992)*, *Zlato na Slovensku (Bakoš–Chovan a kol. 2004)* a *Zlato na Prácheňsku (Fröhlich 2006)*.

Exploatace zlata v pravěku a středověku

Předpokládá se, že většina hlavních ložisek zlata měla být na našem území objevena do počátku 13. století (*Majer 2002*, 40). Nejstarší dosud známé doklady těžby zlata z našeho území můžeme datovat do mladší doby bronzové. Pro jihočeské prostředí je tato situace archeologicky doložena na lokalitě Modlešovice. Nejstarší sejpy zde měly vzniknout v období knovízské kultury (*Kudrnáč 1976*, 7; *Kudrnáč 1982*, 457–463). Na těžbu zlata zřejmě již v době bronzové (lužická kultura) poukazuje nález z lokality Suchá Rudná v Jeseníkách (jižně od Vrba pod Pradědem, okolo 700 m n. m.), učiněný v 80. letech 20. století

Obr. 35. Rýžovnické pracoviště v díle G. Agricoly (převzato z: Ježek-Hummel 2001)

při geologickém výzkumu starých dolů. Je jím dosud unikátní exemplář dřevěného propíracího žlabu a také zbytků výdřevy stěn štoly. Analýzou výdřevy stěn metodou ^{14}C bylo získáno datum 3505 ± 330 B. P.¹⁸ Podobné stopy po těžbě jsou i v blízkém Vrbně pod Pradědem a na dalších místech (Bouzek 2003, 282–283).

Rozmach exploatace zlatých ložisek pravděpodobně nastal v mladší době železné. Archeologicky bylo rýžování zlata Kelty prokázáno na již zmíněné lokalitě Modlešovice (Kudrnáč 1982). Na exploataci zlata v latěnu by mohla poukazovat také prostorová vazba nálezů z doby laténské a zlatých ložisek na Českomoravské vrchovině (viz níže).

Další etapa těžby zlata nastala v našich zemích v raném středověku. V 10. století byla těžena četná, i když rozsahem ne příliš velká zlatá ložiska na Kutnohorsku v prostoru mezi Labem, Sázavou, Doubravkou a Šemberou. Díky technicky nenáročné exploataci mohla tak představovat poměrně významný zdroj

18 Analýzu provedlo pracoviště ^{14}C und 3H Laboratorium, Niedersächsisches Amt für Bodenforschung, Hannover (Bouzek 2003, 282).

Obr. 36. Rýžovnické pracoviště v díle G. Agricoly (převzato z: Ježek-Hummel 2001)

příjmů zde sedících Slavníkovců (Šrein–Šťastný–Šreinová–Králová–Starý 2006, 159–160). Z lokalit Libice nad Cidlinou a Oldříš pocházejí fragmenty keramiky se sklovitým povrchem, v některých z nich byly zataveny kuličky zlata. Jde o zlomky běžné kuchyňské keramiky, datované rámcově do 10.–11. století (Mařík 2009, 154–155). Do 12. století je datován vznik některých sejpů na již zmiňované lokalitě Modlešovice (Kudrnáč 1982).

Jesenická ložiska zlata byla využívána již v pravěku (viz výše), další vlna rýžování nastala – dle současného stavu poznání – v prvních desetiletích 13. století. S rýžováním zlata jsou spojeny počátky Uničova, z Rýmařova pochází nález rýžovnického splavu datovaného do 1. poloviny 13. století (Malec–Novák–Kavalír 1985; Novák–Štěpán 1985).

Primární a sekundární zdroje zlata

Ložiska zlata lze rozdělit na primární a sekundární. Primární zdroje v Čechách jsou vázány převážně na křemenné žíly, které obsahují plíšky a zrnka zlata. Sekundární zdroje jsou představovány zlatonosnými náplavy a rozsypy vzniklými

Obr. 37. Rýžování zlata v Rýnu u Karlsruhe na akvarelu Johanna Michaela Voltze (1823). Převzato z: Fröhlich 2006.

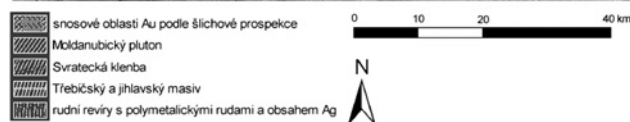
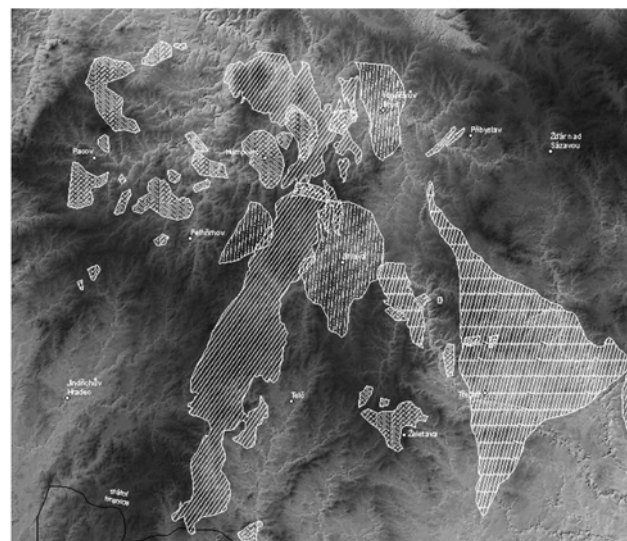

Obr. 38. Rýžování zlata v Otavě u Radešova (1888). Snímek z archivu Muzea Šumavy v Sušici. Převzato z: Fröhlich 2006.

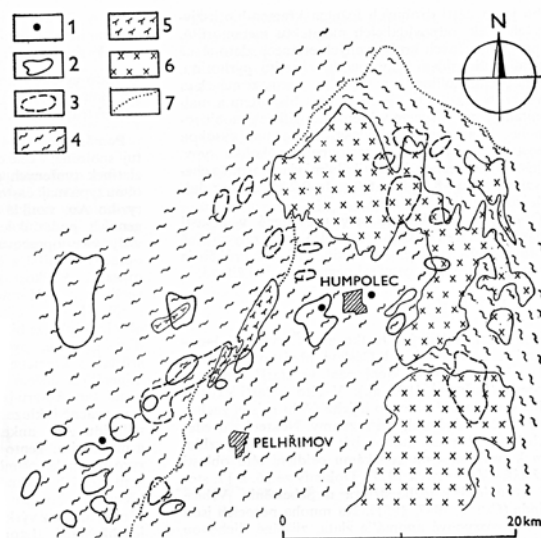
erozí primárních zdrojů. Části zlata jsou ukládány do náplavů i v poměrně velkých vzdálenostech od primárních zdrojů. Kromě samé těžby měly sekundární zdroje význam pro vyhledávání zdrojů primárních.

Pro pravěk a raný středověk hrála důležitější úlohu exploatace sekundárních ložisek zlata. Získávání zlata ze sekundárních zdrojů lze rámcově rozdělit na těžbu aluviálních sedimentů na úrovni vodního toku, těžbu vyšších svahovin a teras a těžbu pohřbených sedimentů (Večeřa 2011, zde také podrobně k morfologii stop po rýžování). Těžba primárních ložisek se předpokládá až od 13. století. Ruda vytěžená z primárních ložisek byla transportována k dalšímu zpracování, které se provádělo mechanicky rozemláním v rudních mlýnech či drcením ve stoupách (Fröhlich 2007).

Pro zajímavost citujeme výstižný popis vzniku sekundárních zdrojů od Balthasara Rösslera: „Rýžovnícká hornina je materie, kterou potopa světa s sebou odnesla a odplavila ze žil, a jsou to materie dvojí, které se nazývají díla či pohoří, totiž nesoudržné a písčité, pak tuhé a jilovité, které byly odneseny na různá místa, zvláště však do roviny, leží ve dvou či třech vrstvách nad sebou, z nichž je jedna lepší než druhá. Nejdolejší leží většinou na hornině ze žil, v ní nalezneme zlato v zrnech a zlatínkách, granáty, turmalín, mastek, slídu, cínovec, galenit, železnou rudu

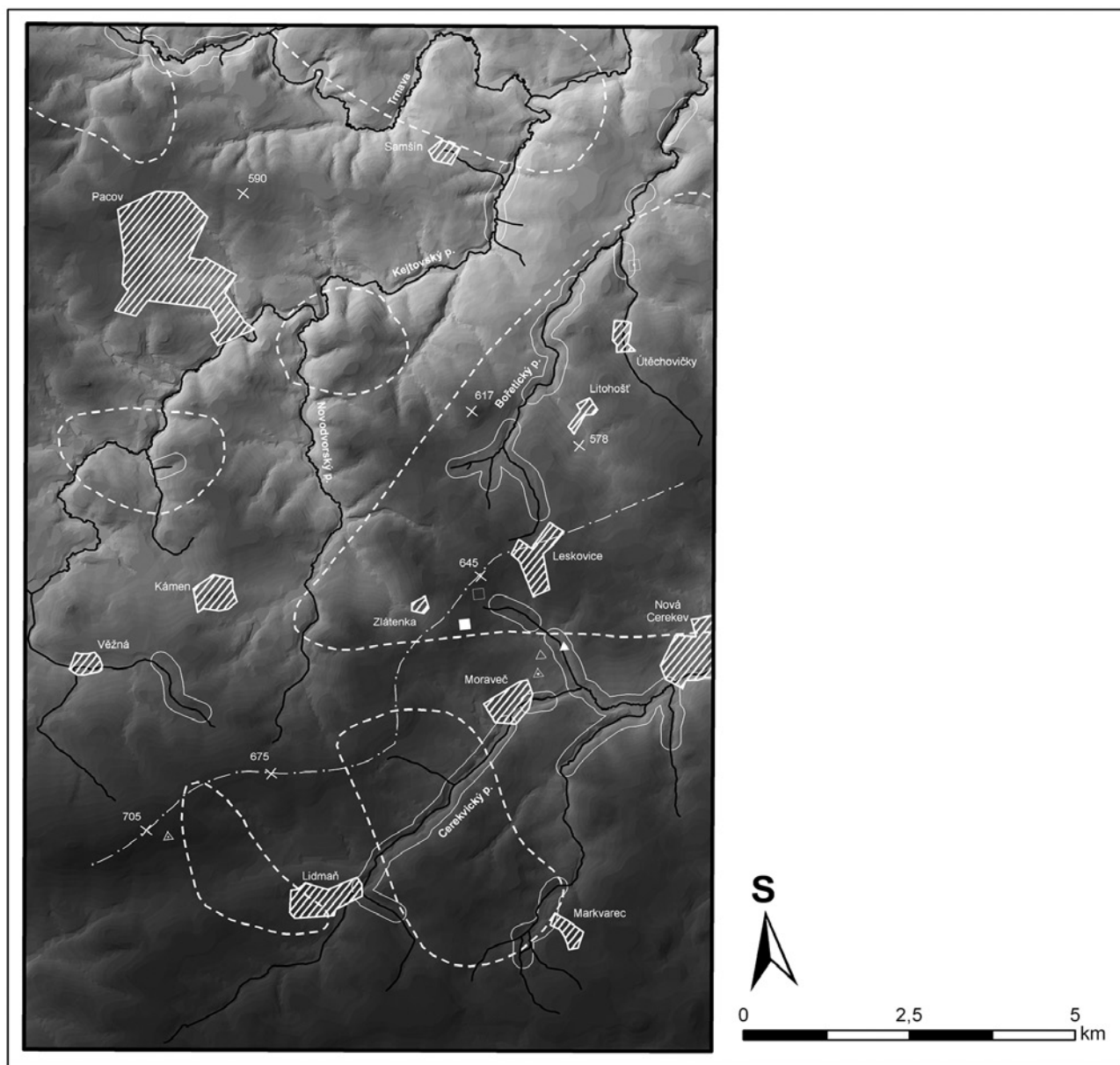

Obr. 39. Výskyt zlata ve sledované oblasti. Digitalizace Š. Černoš.

Obr. 40. Výskyty Au-mineralizace a distribuce snosových anomálií zlata a scheelitu v oblasti Humpolce (podle Litochleb 1981, převzato z: Morávek 1992). 1. výskyty Au-zrudnění převážně ložního charakteru; snosové oblasti podle šlichové prospekce; 2. zlato, 3. scheelit, 4. krystalinické horniny moldanubika, 5. ortoruly, 6. granitoidy centrálního moldanubického plutonu; 7. hranice migmatitizace.

a rumělkou. Tyto materie neboli rýžovnícká díla či horniny jsou často mocné na ruku i na půl lokte (10–30 cm), vyšší i nižší. Leží zčásti ve tvaru jazyků, zčásti tak široké jako údolí, kam byly odplaveny, nacházíme je u řek a potoků, na horách i v rovinách“ (Rössler 1700, citováno podle Jangl 1985, 93).

Pacovská zlatonosná oblast

poznatky archeologického výzkumu

- ▲ depot zlatých laténských statérů u Leskovic
- ▲ nálezy laténské keramiky u Moravče
- ▲ nálezy středověké keramiky z prostoru rýžovišť
- ▲ těžební areál severozápadně od Lidmaň

těžba (průzkum) na primárních lokalitách

- Zlátenka - Jistebný
- Zlátenka - kóta
- ▣ Útěchovičky - Bečanův mlýn

linie

- — — průběh rozvodí říček Trnava a Hejlovky
- — — rýžoviště v aluviálních a deluviálních rozsypech podle literatury a terénních revizí
- - - - - snosová území do aluviálních rozsypů (podle regionální šlichové prospekce GI Jihlava)

Obr. 41. Pacovská zlatonosná oblast, podle *Litochleb-Sejkora 2005*. Digitalizace Š. Černoš.

Obr. 42. Nedatované rýžovnické sejpy na katastrech Petrovice a Hněvkovice. Foto archiv ARCHAIA Brno, 2010.

Obr. 43. Nedatované rýžovnické sejpy na katastrech Petrovice a Hněvkovice. Foto archiv ARCHAIA Brno, 2010.

Obr. 44. Nedatované rýžovnické sejpy na katastrech Petrovice a Hněvkovice. Foto archiv ARCHAIA Brno, 2010.

Obr. 45. Nedatované rýžovnické sejpy na katastrech Petrovice a Hněvkovice. Foto archiv ARCHAIA Brno, 2010.

Zlatonosné oblasti na Českomoravské vrchovině

Na Českomoravské vrchovině jsou tři hlavní oblasti s výskytem primárních a sekundárních zdrojů zlata: Humpolecko, Pacovsko a Želetavsko. V následujícím textu bude věnována pozornost pouze dvěma prvním oblastem, Želetavsko již do tématu práce z geografického hlediska nespadá (k těžbě zlata na Želetavsku *Houzar 1989; 1995; 1997; Houzar–Škrdla 1990; Houzar–Škrdla–Vokáč 2004; 2007; Koutek 1937; 1941; Merta 1984; Měřínský 1984; 1991; Obšusta 2000; 2004; Vokáč 2007a; 2007b; Vokáč–Houzar–Škrdla 2007*).

Humpolecká zlatonosná zóna probíhá od Želiva a Kletečné přes Humpolec k Lipnici nad Sázavou. Zlato se v minulosti získávalo z náplavů Hejnického potoka a jeho přítoků od Hněvkovic a Velkého Rybníka přes Kletečnou k Hrobskému mlýnu; u Kletečné na vodotečích přítékajících od Hněvkovic a Velkého Rybníka; na Želivce u Valchy a Bělského mlýna; na Pstružném potoku mezi Kejšlicemi a Čejovem; a na severozápadním svahu vrchu Orlík (*Litochleb–Sztacho 1977*). V současné době jsou zachovány doklady staré exploatace zlata v podobě sejpů, průzkumných, popř. těžních jam a dalších terénních úprav (k problematice souhrnně *Litochleb 1992; Litochleb–Malec–Táborský–Šreinová 2001; Litochleb–Sztacho 1977; Losertová 2011*).

Jako Pacovská zlatonosná oblast bývá označováno území vymezené lokalitami Pacov – Zlátenka – Nová Cerekev – Lidmaň (*Litochleb–Pavliček 1989; Litochleb–Sejkora 2005, 168–176; Simota 1992a; Simota 1992b*). V oblasti jsou zastoupena primární i sekundární ložiska zlata. Z primárních nalezišť bylo pravděpodobně nejvýznamnější ložisko Zlátenka nacházející se mezi obcemi Leskovice a Zlátenka.

Lokality s nálezy z mladšího pravěku a prostorovým vztahem k nalezištím zlata

V současné době neexistuje žádný důkaz o pravěké exploataci zlatých ložisek na Českomoravské vrchovině, případné úvahy jsou založeny pouze na prostorové blízkosti archeologických nálezů a pozůstatků po rýžování (*Hejhal 2007*).

Roku 1995 byla v průběhu archeologického výzkumu želivského kláštera odkryta sídlištní vrstva z doby halštatské (*Thoma 1997, 334–335*). Laténské období reprezentuje nález 1/8 mušlovitého statéru z katastru Želiva, objeveného na ostrožně nad soutokem řek Želivky a Trnávky (*Fröhlich 1999, 104*). Dalším laténským nálezem je depot pravděpodobně 27 zlatých keltských mincí (8 statérů mušlovitého typu a 1/8 statéru mušlovitého typu) z mladší a pozdní doby laténské (zachovalo se 9 mincí), nalezených u Leskovic roku 1923 (*Waldhauser 1985*;

Obr. 46. Nedatované rýžovnícké sejpy na katastru Vřesník. Vřesník (*Wresnik*) je zmíněn v listině papeže Honorio III. roku 1226 jako majetek želivských premonstrátů. Foto archiv ARCHAIA Brno, 2009.

Obr. 47. Nedatované rýžovnícké sejpy na katastru Vřesník. Foto archiv ARCHAIA Brno, 2009.

Obr. 48. Nedatované rýžovnícké sejpy na katastru Vřesník. Foto archiv ARCHAIA Brno, 2009.

Obr. 49. Nedatované rýžovnícké sejpy na katastru Vřesník. Foto archiv ARCHAIA Brno, 2009.

Veselý 1990; Fröhlich 1994; 1999, 104; Militký 1995). Z katastru Leskovic, mezi Leskovicemi a Moravčí, pochází také nález souboru laténské keramiky z horizontu latén LC/D. Nález bývá interpretován jako doklad sídliště s možnou souvislostí s těžbou zlata. Kromě laténské se na lokalitě vyskytuje také vrcholně středověká keramika (*Waldhauser 1985; 1987; 2001*). Z tohoto důvodu je nutno k případné spojitosti sejpů a rýžovníckých aktivit v latěnu na lokalitě Zlátenka přistupovat se značnou obezřetností.

Zajímavým, ale již neověřitelným dokladem lidské přítomnosti v pravěku (?) je lící forma neznámého stáří a vzhledu z katastru Řečice (*Fröhlich 1999, 105*).

Situace ve 12. a v 1. polovině 13. století

Další doklady osídlení zlatonosných oblastí pocházejí až z 12. století. Roku 1144 byl založen klášter v Želivu a nejpozději roku 1226 vlastnil území, na kterém jsou dochovány dosud nedatované stopy po historické exploataci zlata (nejbližší doklady rýžování se nacházejí 2,3 kilometru jihovýchodně od kláštera).

Otázkou je, nakolik ložiska zlata ovlivnila počátky, respektive rozvoj Humpolce. Rýžoviště zlata se zřejmě nacházela

přímo v prostoru města (*Litochleb–Sztacho 1977, 268*), nápadná je i koncentrace vodních rezervoárů ve městě, zachycená na prvním vojenském mapování. Spojit počátky jejich existence s exploatací zlata je sice lákavé, nicméně v současné době nepodložené.

První písemná zmínka o Humpolci je ve falzu vztahujícím se k roku 1219 (CDB II, č. 374, s. 410). Falzum mělo vzniknout ještě v první polovině 13. století a v případě existence Humpolce mu snad můžeme věřit (zmíněná listina měla být sepsána *in Gumpoldis*). První jistá zmínka o Humpolci je z roku 1233, kdy němečtí rytíři prodali želivským premonstrátům blíže nespecifikovatelná *bona ila, que habuimus in Hvmpolz* (CDB III/1, č. 48, s. 48). K roku 1252 je zmiňován mincmistr v Humpolci (*Heinrico magistro monetae in Gumpolz*), jehož úloha je spatřována v kontrole těžby zlata (*Doležel 2004, 411*). Otázkou je, v jaké fázi exploatace zlata na Humpolecku pana Jindřicha listina zachycuje. Představu probíhající zlaté horečky poněkud narušuje fakt, že následujícího roku (1253) se želivský klášter majetku v Humpolci zbavil a prodal ho křižovníkům s červenou hvězdou. Můžeme se snad domnívat, že na počátku 50. let 13. století hlavní etapa dobývání zlata již odezněla.

Obr. 50. Lokalita Orlík – Štůlny. Nedatované dobývky zlata. Foto P. Hejhal, březen 2005.

Obr. 51. Lokalita Orlík – Štůlny. Nedatované dobývky zlata. Foto P. Hejhal, březen 2005.

Obr. 52. Lokalita Orlík – Štůlny. Nedatované dobývky zlata. Foto P. Hejhal, březen 2005.

Obr. 53. Lokalita Orlík – Štůlny. Nedatované dobývky zlata. Foto P. Hejhal, březen 2005.

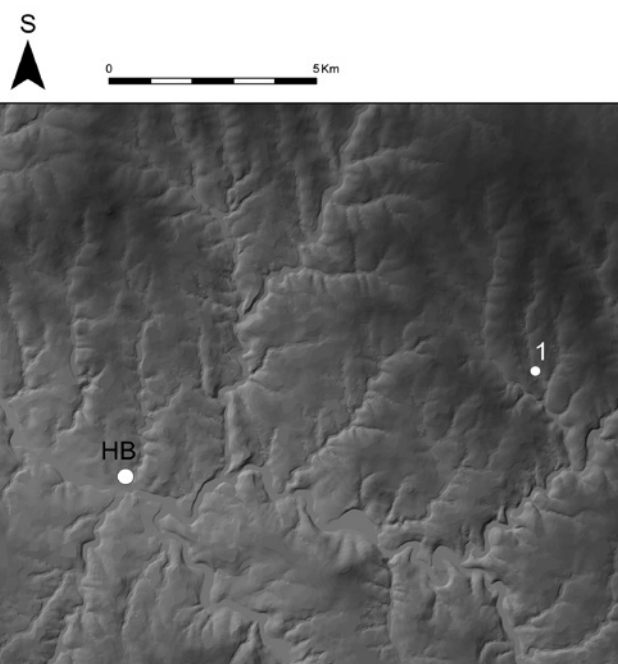
V oblasti Pacov – Zlátenka – Nová Cerekev – Lidmaň se situace na přelomu raného a vrcholného středověku jeví ještě nejasněji. Prokazatelně zde probíhala těžba zlata ve vrcholném středověku, písemnými prameny je doložena ve 14. století. Archeologické doklady středověké exploatace zlata mohou představovat fragmenty keramiky z 13.–14. století objevené v sejpech u Červeného mlýna u Eše (*Simota 1992a*) a Moravče (*Beneš 1979*).

Do 12. století až 1. třetiny 13. století je kladen objev zlata a počátky jeho exploatace na Želetavsku (*Vokáč–Houzar–Škrdla 2007*, 32). Zajímavým nálezem je kmen jedle bělokoré na bázi sejpu na katastru Předín. Smýcení stromu bylo dendrochronologicky datováno do roku 1209. Ve stejné vrstvě byla zachycena i další dřeva, která nesla stopy opálení a snad i opracování.

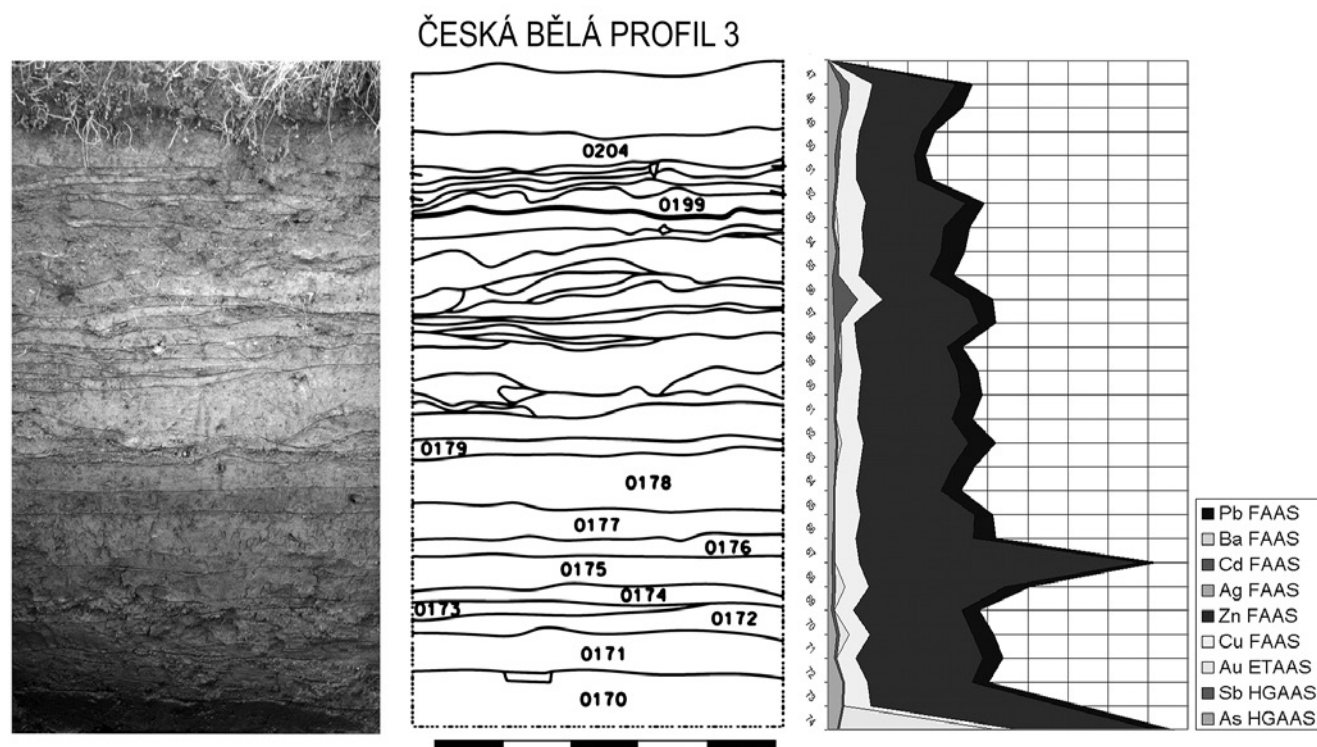
Archeologicky zkloumané lokality se vztahem k exploataci zlata ve 12.–13. století

Česká Bělá (okres Havlíčkův Brod)

Archeologický výzkum byl vyvolán stavbou silničního obchvatu České Bělé a probíhal s přestávkami od září 2007 do dubna 2009 (*Hejhal–Hrubý–Malý–Rous 2009*). K exploataci

Obr. 54. 1. Česká Bělá, HB – Havlíčkův Brod.

Obr. 55. Česká Bělá, profil 3. Vytvořil P. Hrubý.

zlata v regionu přinesl významná zjištění rozbor půdního profilu (profil 3) odebraného v nivě potoka Březina.

Potok pramení západně od vrchu Bída (606 m n. m.) v nadmořské výšce asi 590 m n. m. a po zhruba 3,6 kilometru se u Kasalova mlýna zleva vlévá do říčky Bělá. Vodní toky v okolí České Bělé jsou zlatonosné, z katastru jsou evidovány četné doklady rýžovnických (sejpy, terénní úpravy) i důlních aktivit (Koutek 1960). Montánní aktivity zde nejsou vázány pouze na zlato, ale převážně na stříbro (Česká Bělá je zmíněna roku 1257 jako jedno ze středisek montánních aktivit Smila z Lichtenburka).

Odebraný půdní blok na profilu 3 byl vysoký 195 cm, báze profilu dosahovala úrovně vodní hladiny. Metalometrické analýzy prokázaly ve vrstvě na bázi profilu nabohacení zlatem. V této vrstvě byl také přítomen zinek, v menším množství pak měď, olovo, arsen a antimon.

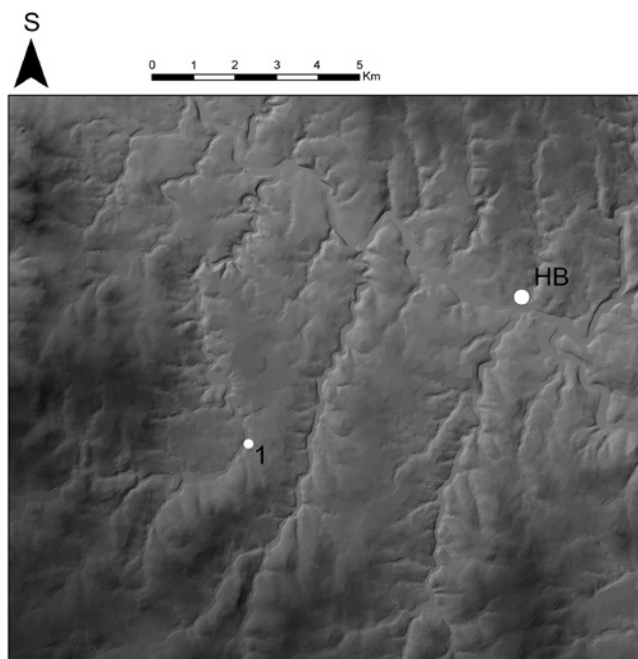
Unikátním nálezem z této vrstvy byla opracovaná dřevěná fošna. Pravděpodobně ji můžeme interpretovat jako součást zařízení využívaného při exploataci zlata (rýžovnický splav?). Dřevo bylo radiokarbonově datováno do rozmezí 1016–1155 (po kalibraci).¹⁹

Rýžovnické aktivity na katastru Česká Bělá lze zasadit do zatím pouze rámcové představy osídlení tohoto prostoru ve 12. a v 1. polovině 13. století. Zhruba 12 kilometrů severně od analyzovaného profilu se nachází Libice nad Doubravou s románským kostelem sv. Jiljí, centrum tzv. Libického újezdu,

Obr. 56. Česká Bělá. Opracované dřevo na bázi profilu. Foto archiv ARCHAIA Brno.

¹⁹ Datování provedla The University of Georgia – Center for Applied Isotope Studies metodou AMS. Výsledky byly kalibrovány v programu OxCal v3.10 s intervalem spolehlivosti 95,4 %.

Obr. 57. 1. Květinov, HB – Havlíčkův Brod.

zmíněného ve 40. letech 12. století. Do druhé čtvrtiny 13. století je kladen vznik románské části kostela sv. Jakuba Většího v Chotěboři. Zhruba 8 kilometrů jihovýchodně od zkoumané lokality leží Příbyslav, s ne zcela průkazným nálezem esovité záušnice a nálezem skleněného korálku datovanými do 10.–12. století. Přibližně 10 kilometrů jihozápadně od zkoumaného profilu leží Havlíčkův Brod. Zde lze předpokládat osídlení snad již ve 12. století, spojené mimo jiné s provozem na cestě, která u Brodu překračovala Sázavu.

Sama Česká Bělá je poprvé v písemných pramenech zmíněna až roku 1257 v souvislosti s těžbou stříbra.

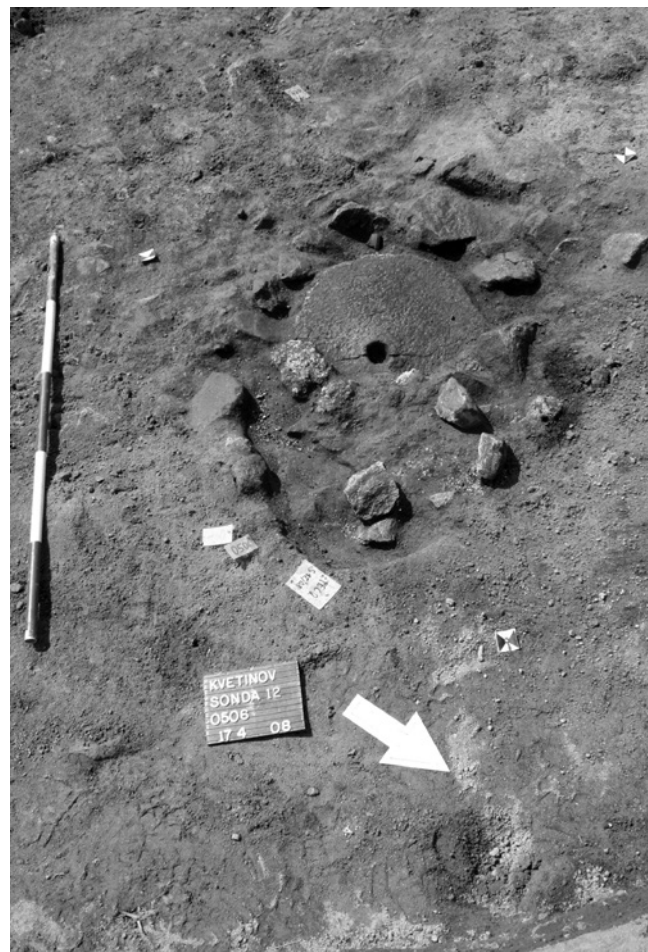
Květinov (okres Havlíčkův Brod)

V březnu až dubnu 2008 proběhl záchranný archeologický výzkum vyvolaný stavbou nového přemostění Perlového potoka. Potok pramení jižně od Orlíku u obce Plačkov a po asi 21 kilometrech se v Okrouhlici zleva vlévá do Sázavy. Podle mapy šlichové prospekce je potok zlatonosný. Primární zdroj lze snad hledat v masivu Orlíku, asi 6 kilometrů západně od zkoumané lokality.

Archeologický výzkum v trase stavby odkryl areál s pecemi, které byly kryty lehčí nezahmloubenou stavbou kůlové konstrukce. Zánik situace lze na základě keramiky datovat do závěru 13. až 1. poloviny 14. století (*Hejhal–Hrubý–Kočár–Malý 2009*). V konstrukci pece/výhně 02 (0506) byl použit kámen z rudního mlýna. V době vyzvednutí byl kámen prasklý, rozlomený na dvě části. Není vyloučeno, že právě z tohoto důvodu byl vyřazen z provozu a použit v konstrukci pece.

Popis mlecího kamene

Maximální průměr: 48 cm; maximální výška: 12 cm; váha: odhadem 40 kg; průměr otvoru pro středovou osu: 5–6 cm;

Obr. 58. Květinov. Mlecí kámen druhotně uložený v otopném zařízení. Foto archiv ARCHAIA Brno.

POPIS: téměř celý kámen (nejspíše ležák), pracovní plocha rovná, lehce zvednutá u středového otvoru, hrubší, ale celkově dobře patrná, středový otvor je dochován celý, je oválný a lehce šikmý, nepracovní plocha hrubá a nerovná, kámen je zbarven do růžovo-červena a silně se drolí (druhotně působení žáru); MATERIÁL: ?; ULOŽENÍ: Muzeum Vysočiny Jihlava, bez inv. č.; POZN.: v současné době je kámen zcela rozpadlý; LITERATURA: *Hoch 2008*, 48.

Na lokalitě byla provedena půdní metalometrie v ploše (vzorky byly odebírány ve čtverečné síti 1 × 1 metr) a byly analyzovány výplně pecí. V prostoru pece 1 a 2 a v místech tří miskovitých jam (báze pecí, případně menší výhně) pod destrukcí zastřešení stavby (0528-0530) bylo zjištěno lokální nabožnění olovem, lokální nabožnění v přímém okolí a uvnitř pecí 1 a 2 se projevilo i u hodnot mědi. Nabožnění byla výrazná, naměřené hodnoty byly však velmi malé. Lokální bodové nabožnění mědi lze nejspíš interpretovat jako doklad využívání bronzového/mosazného náčiní při práci u pece/v peci, a nikoli jako doklad metalurgie mědi. Podobně lze jako stopu předmětů zde používaných interpretovat i lokální nabožnění olovem, přičemž nelze zcela vyloučit ani kontaminaci mladším artefaktem. Ve všech analyzovaných vzorcích výplní pecí byla

zjištěna přítomnost železných sferulek a okují. To by mohlo poukazovat na možnost použití těchto zařízení v kovářském provozu (kovářské výhně), z nízkých naměřených hodnot lze usuzovat na to, že pece byly takto využity pouze příležitostně (Malý 2009).

V analyzovaných vzorcích nebyla prokázána přítomnost zlata, respektive byla pod hranici detekce použité metody. Zlatonosnost Perlového potoka a mlýnský kámen použitý v konstrukci jedné z pecí však nasvědčují existenci blízkého zlatomlýna, ovšem již mimo archeologicky zkoumanou plochu.

5.4 Kolonizace

„Nestačilo půdu držet a vlastnit. Rozhodující bylo mít ji osazenou závislými lidmi, aby nesla užitek. Dar lesního újezdu se mohl zhodnotit jeho osídlením, kultivací a zapojením do místní tržní sítě“ (Žemlička 1997, 308).

V současné době neznáme mnoho archeologických dokladů osídlení sledované oblasti ve 12. a prvních desetiletích 13. století, ačkoli podle svědectví písemných pramenů některé regiony již osídleny prokazatelně byly.

Významným pramenem pro studium postupu osídlení ve sledované oblasti je románská církevní architektura. Románské stavby od doby svého vzniku prošly různými úpravami, které jejich původní charakter více či méně setřely. Představují poslední stojící fragment sídelních okrsků z doby počátků kolonizace, dnes v drtivě většině převrstvených mladší zástavbou.

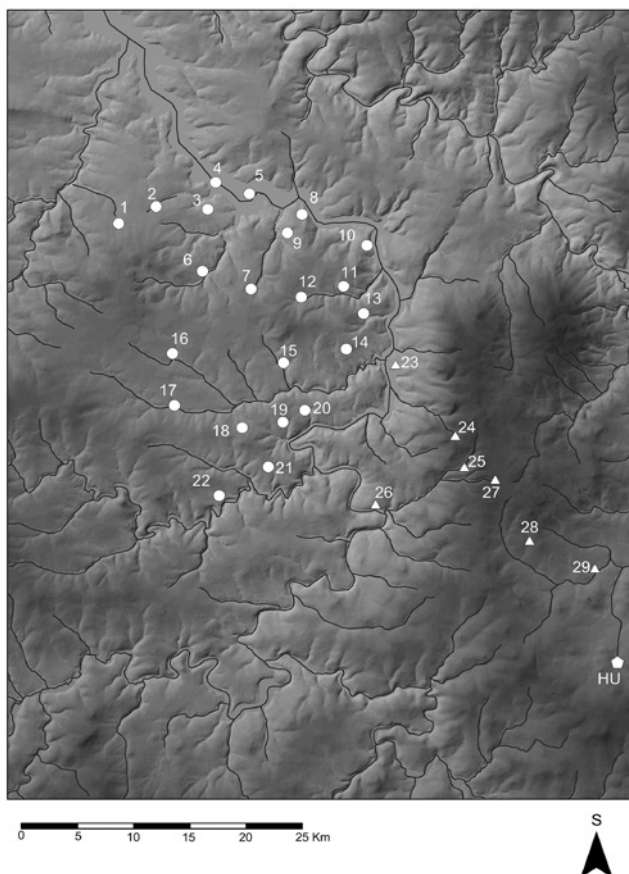
V některých případech si můžeme učinit určitou představu o osobách či institucích, které tyto stavby zadávaly, financovaly a které měla reprezentovat. Do osídlování české části Českomoravské vrchoviny od poloviny 12. století významně zasahovala církev – pražské biskupství, vyšehradská kapitula, olomoucké biskupství, benediktinský klášter ve Vilémově, benediktini a posléze premonstráti z Želiva, premonstráti ze Znojma-Louky a řád německých rytířů. Stavby nacházející se na jejich území vybudovaly buď tyto instituce, anebo panovník a do držení církev se dostaly později.

Druhou skupinu kolonizátorů reprezentují stavby na území, které ve sledované době (nejspíš) nebylo v majetku církevních institucí. Jsou to lokality Buřnice, Havlíčkův Brod, Hořepník, Hněvkovice, Chotěboř, Chřenovice, Křeč, Onšov, Pošná a Polná (k Havlíčkově Brodu a Polné viz kapitolu o Haberské cestě). Pracovně můžeme uvažovat o stavebníkovi z řad šlechty (která je v některých případech i písemně doložena), případně opět o panovníkovi nebo osobě z jeho blízkosti.

5.4.1 Církevní instituce

5.4.1.1 Vyšehradská kapitula

Vyšehradská kapitula vlastnila před polovinou 13. století dva územní celky zasahující na Českomoravskou vrchovinu. Byl to Svatavina újezd (údajně od sklonku 11. století, prokazatelně od roku 1178) a od první třetiny 13. století újezd Zahrádka. Oba názvy jsou mladšího data. Označení Svatavina újezd je poprvé použito roku 1352 (v dokumentu z roku 1178 nijak nazván není). Stejná situace – absence jména – je i v případě újezdu Zahrádka ve falešné listině hlásící se do roku 1219.

Obr. 59. Mapa lokalit Svatavina újezdu a újezdu Zahrádka. 1. Loket (Loket), 2. Brzotice (Wursoncz), 3. Střítež, k. ú. Dolní Kralovice (Krzietecz), 4. Kralovice (Cralouicz), 5. Příseka (Psrziesschek), 6. Tomice (Thomycz), 7. Vraždovy Lhotice (Lohoticz), 8. Libčice (Lubczicz), 9. Zahradčice (Zahradczicz), 10. Žibřidovice (Sydsridouicz), 11. Šetějovice (Czewuicz), 12. Martinice (Martinycz), 13. Dolní Rapotice (Rapoticz), 14. Snět (Snyth), 15. Blažejovice (Wlasivit), 16. Děkanovice (Decanowycz), 17. Dunice (Dunicz), 18. Hořice (Horsicz), 19. Pišť (Pyesche), 20. Vranice (Brabyenyecz), 21. Děkančice, k. ú. Hroznětice (Dyecanczicz), 22. Syrov (Surob), 23. Zahrádka (Zahradka), 24. Podivice (Podiewicz), 25. Bělčice, k. ú. Podivice (Belicz), 26. Bělá, k. ú. Koberovice (Welow), 27. Kaliště (Schonfelt), 28. Rapotice (Rapoticz), 29. Světlice (Lychenfelt). HU – Humpolec.

Svatavin újezd a újezd Zahrádka

Vyšehradská kapitula měla újezd získat od Svatavy Polské, manželky Vratislava II. Roku 1178 byly hranice újezdu popsány následovně: „*Supradicti circuitus termini sunt: ab oriente Zazava; a Seleu fluvius Liube cum ipso fluvio; ab occidente antiqua via, que conducit ad Seleu*“ (CDB I, č. 287, s. 253). Pod názvem Liube byl identifikován dnešní Martinický potok, jako Zazava je v listině označena Želivka (Tomek 1855a, 321). Západní hranici újezdu, která je tvořena „starou cestou vedoucí k Želivu“ (CDB I, č. 287, s. 253), nemůžeme rekonstruovat s naprostou přesností. V každém případě žádná z níže zmíněných lokalit na západě nepřekračuje Sedlecký potok (levý přítok Želivky) a jižněji Čechtický potok (pravý přítok Sedleckého potoka).

Roku 1352 vydal Karel IV. pro vyšehradskou kapitulu listinu, ve které vyjmenovává lokality na území Svatavina újezdu (Tomek 1855a, 320).

Oppidum Cralouicz

Pravděpodobně centrum újezdu. Lokalitu lze ztotožnit s obcí Dolní Kralovice. Obec zanikla v 70. letech 20. století v souvislosti s výstavbou vodního díla Švihov. Nadmořská výška lokality byla okolo 365 m n. m. Původní osídlení se nacházelo na levém (jižním) břehu Želivky, centrální bod představoval kostel sv. Jana Křtitele.

Současné Dolní Kralovice byly vybudovány asi 3,4 kilometru od původní obce, v blízkosti Vraždových Lhotic.

Lubczicz

Obec Libčice zanikla v souvislosti s výstavbou vodního díla Švihov. Nadmořská výška lokality byla okolo 415 m n. m.

Czewuicz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Šetějovice. Její nadmořská výška je okolo 440 m n. m.

Sydsridouicz

Obec Žibřidovice zanikla v souvislosti s výstavbou vodního díla Švihov. Její nadmořská výška byla okolo 415 m n. m.

Decanowycz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Děkanovice. Její nadmořská výška je okolo 470 m n. m.

Martynycz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Martinice. Její nadmořská výška je okolo 455 m n. m.

Thomycz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Tomice. Její nadmořská výška je okolo 420 m n. m.

Snyth

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Snět. Její nadmořská výška je okolo 460 m n. m.

Podiewicz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Podivice. Její nadmořská výška je okolo 565 m n. m.

Rapoticz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Dolní Rapotice. Její nadmořská výška je okolo 445 m n. m.

Wlasivít

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Blažejovice. Její nadmořská výška je okolo 435 m n. m.

Brabyenyycz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Vranice. Její nadmořská výška je okolo 430 m n. m.

Pyesche

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Pišť. Její nadmořská výška je okolo 455 m n. m.

Horsicz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Hořice. Její nadmořská výška je okolo 470 m n. m.

Dyecanczicz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Děkančice, k. ú. Hroznětice. Její nadmořská výška je okolo 455 m n. m.

Dunicz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Dunice. Její nadmořská výška je okolo 450 m n. m.

Surob

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Syrov. Její nadmořská výška je okolo 440 m n. m.

Loket

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Loket. Její nadmořská výška je okolo 450 m n. m.

Wursoncz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Brzotice. Její nadmořská výška je okolo 435 m n. m.

Welow

Lokalitu lze ztotožnit s dvorem Bělá, k. ú. Koberovice. Její nadmořská výška je okolo 435 m n. m.

Belicz

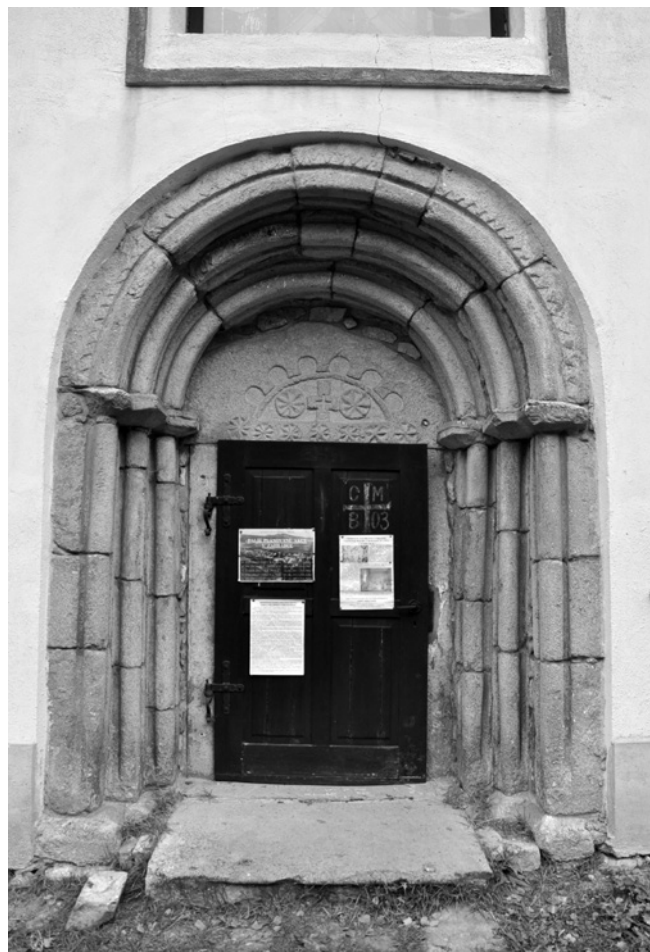
Lokalitu lze ztotožnit s dvorem Bělce v jihovýchodní části k. ú. Podivice. Na původní ZSV pravděpodobně poukazují i místní jména *w Bieley*, dochované i na stabilním katastru. Nadmořská výška lokality je okolo 525 m n. m.

Oppidum Zahrádka

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Zahrádka. Obec zanikla v období 1970–1980 v souvislosti s výstavbou vodního díla Švihov. Posledním dochovaným pozůstatkem obce Zahrádka je kostel sv. Víta (GPS 49°37'25.42"N, 15°14'55.58"E, ZM 10: 23-12-14, 396:219). Nadmořská výška lokality je 370 m n. m.

Obr. 60. Zahrádka. Původně románský kostel sv. Víta dnes tvoří jedinou stojící stavbu obce zaniklé při stavbě vodního díla Švihov v letech 1970–1980. Foto P. Hejhal, únor 2008.

Obr. 61. Zahrádka. Vstupní portál kostela sv. Víta. Foto P. Hejhal, únor 2008.

Ze starších stavebních fází zůstalo zachováno zdivo lodi a východní závěr, včetně portálu v jižní části lodi. Tyto části pocházejí z doby okolo roku 1225 (Merhautová 1971). Při stavebně historickém průzkumu byly na stěnách závěru a částečně i na stěnách lodi zjištěny vrcholně středověké fresky.

V letech 1976–1977 proběhl archeologický výzkum kostela. Byly při něm rozpoznány dvě románské stavební fáze (Hejna 1981, 642–644). Vznik stavby je kladen před rok 1219, pravděpodobně k roku 1200, případně ještě na skloněk 12. století. V té době patřila oblast k zeměpanským državám (Hejna 1981, 644). Za stavebníka tedy můžeme považovat panovníka, případně osobu z jeho blízkosti. Údajně roku 1219 přešla Zahrádka do držení vyšehradské kapituly (CDB II, č. 374, s. 409). Se změnou držitele je spojována i stavba nové, větší stavby. Na tympanonu vstupního portálu je vyobrazen kříž s dvěma rozetami. Použitá symbolika upomíná na portály kostelů sv. Jana Křtitele v Libčevsi a sv. Bartoloměje v Kondraci (Merhautová–Třeštil 1984, 259).

Archeologický výzkum zachytil na východní a západní straně staršího kostela kostrové pohřebiště. Pohřby byly uloženy bez milodarů. Některé hroby byly narušeny zdivem románské stavby „po roce 1219“. Hroby byly uloženy i v interiéru stavby. Hrob před oltární menzou (hrob 5 ?) náleží do „doby starší fáze

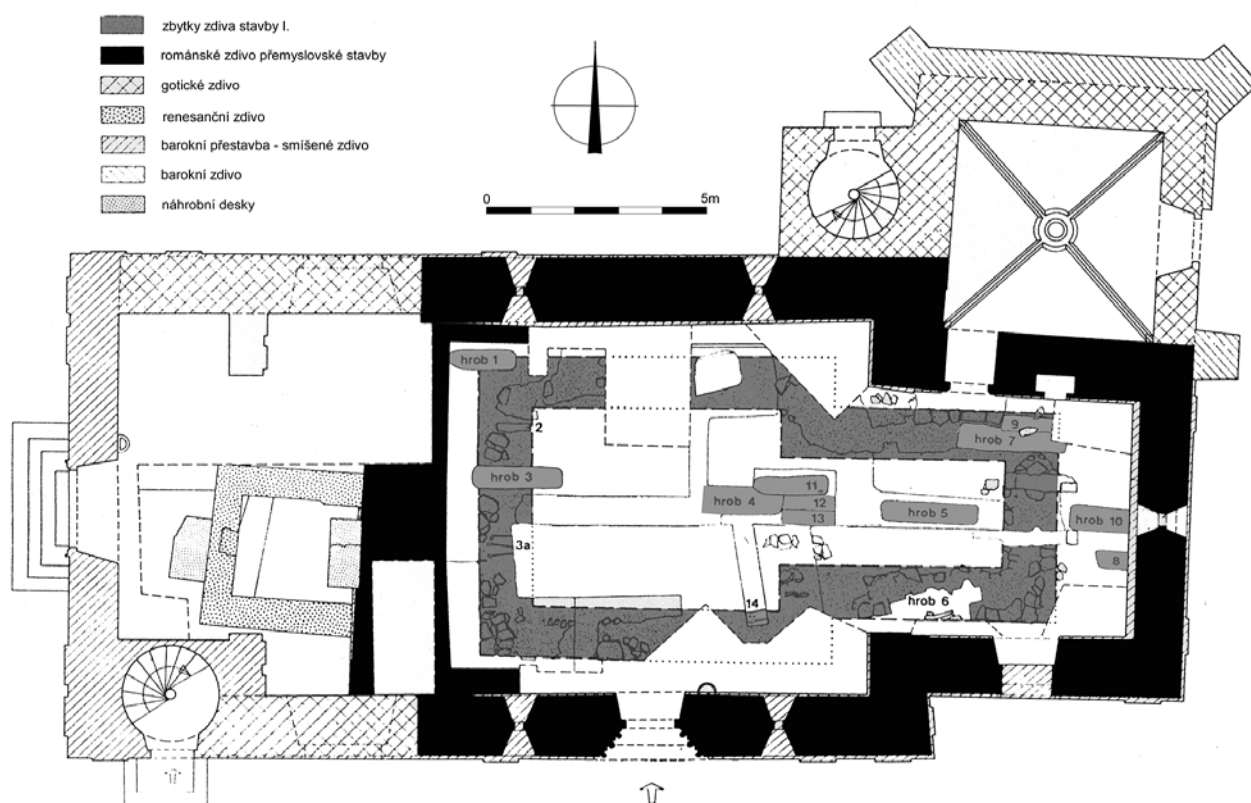
Obr. 62. Zahrádka. Kostel sv. Víta, detail tympanonu vstupního portálu. Foto P. Hejhal, únor 2008.

Obr. 63. Zahrádka, kostel sv. Víta. Románské okno v interiéru stavby. Foto P. Hejhal, 2012.

existence kostela“ (Hejna 1981, 644). Další hroby jsou na plánu zakresleny v rozsahu interiéru mladší fáze stavby, některé jsou v superpozici se zdivem starší fáze (hroby 1, 3, 6, 7, 9, 14).

Na podzim 2011 a na jaře 2012 proběhl archeologický výzkum vyvolaný odvlhčením zdiva kostela. Výkopy vně stavby narušily vrcholně středověké a novověké hroby (za informaci děkují Mgr. P. Macků, NPÚ, územní odborné pracoviště v Telči).

Obr. 64. Zahradka, kostel sv. Víta. Půdorys kostela s vyznačenými stavebními fázemi a archeologickými situacemi. Převzato z: Hejna 1981, upraveno.

Rapoticz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Horní Rapotice. Nadmořská výška lokality je okolo 550 m n. m.

Lychenfelt

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Světlice. Nadmořská výška lokality je okolo 495 m n. m.

Schonfelt

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Kaliště. Nadmořská výška lokality je okolo 600 m n. m.

Lohoticz

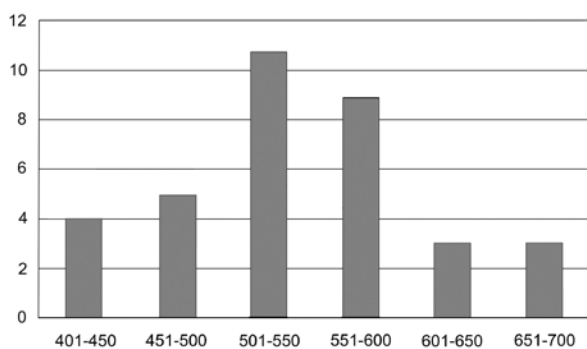
Lokalitu lze ztotožnit s obcí Vraždovy Lhotice. Nadmořská výška lokality je okolo 460 m n. m.

Krzietcz

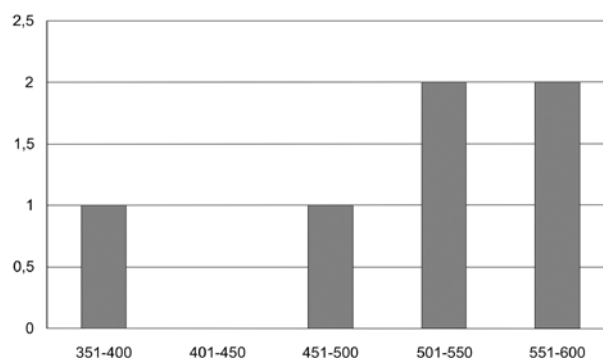
Lokalitu lze ztotožnit s obcí Střítež, k. ú. Dolní Kralovice. Nadmořská výška lokality je okolo 415 m n. m.

Psrzyesschek

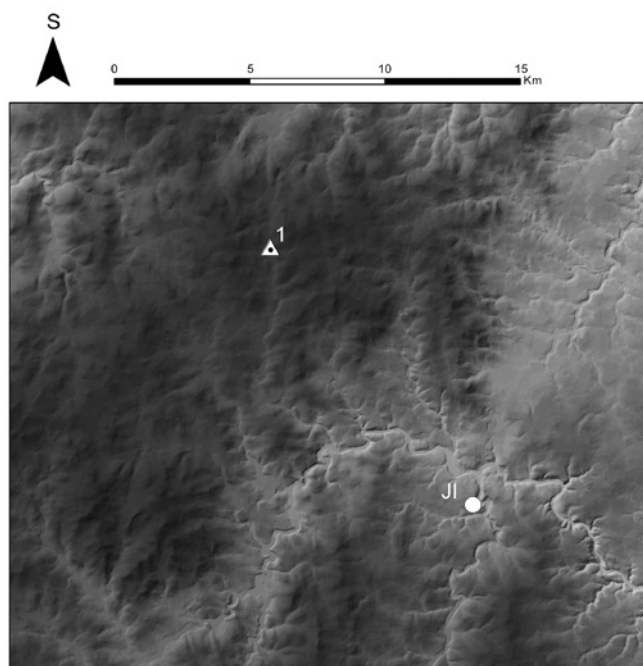
Obec Příseka zanikla v 70. letech 20. století v souvislosti s výstavbou vodního díla Švihov. Nadmořská výška lokality byla okolo 356 m n. m.

Obr. 65. Nadmořské výšky lokalit Svatařina újezdu.

Obr. 66. Nadmořské výšky lokalit újezdu Zahradka.

Obr. 67. 1. Větrný Jeníkov. JI – Jihlava.

Zahradczicz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Zahrádčice. Nadmořská výška lokality je okolo 420 m n. m.

Prsiesseka

Příseka, nelze v současné době lokalizovat.

Lokality Podivice, Bělá, Bělčice (dnes Bělice), Rapotice (dnes Horní Rapotice), Lychtenfelt (Světlice) a Schonfeld (Kaliště) se nacházejí už na pravém břehu Želivky, tedy mimo území Svatačina újezdu podle hranic Soběslava II. Pravděpodobně tak vymezují újezd Zahrádka, který je zmíněn v údajné listině Přemysla I. Otakara z roku 1219, jenž měl tak darovat Zahrádku (*Zaradcham et circuitum eundem cum universis pertinenciis, silvis, pratis, aquis, villis, ecclesie assignavimus memorate*) vyšehradské kapitule. Listina je mladší falzum, které ovšem mělo vzniknout ještě v první polovině 13. století. Roku 1252 uzavírá vyšehradská kapitula smlouvu o kolonizaci území mezi Zahrádkou a Melechovem s Jindřichem, magistrem mince v Humpolci (CDB IV/1, č. 256, s. 435–437). Jako výsledek tohoto kolonizačního projektu bývají spatřovány vsi Kaliště (Schonfeld) a Horní Rapotice (*Klápště 2005*, 468).

5.4.1.2 Olomoucké biskupství

Významným způsobem se ve sledované části česko-moravského pomezí angažovalo olomoucké biskupství, v době počátků kolonizace reprezentované osobnostmi Jana II. a Jindřicha Zdíka. Za biskupa Jana II. biskupství získalo od Soběslava I. území Libického újezdu. Jindřich Zdík stál za uvedením premonstrátů do Želiva roku 1149 a téhož roku trávil vánoční svátky na dvorci ve Větrném Jeníkově.

Obr. 68. Větrný Jeníkov, pohled od západu. Foto P. Hejhal, listopad 2007.

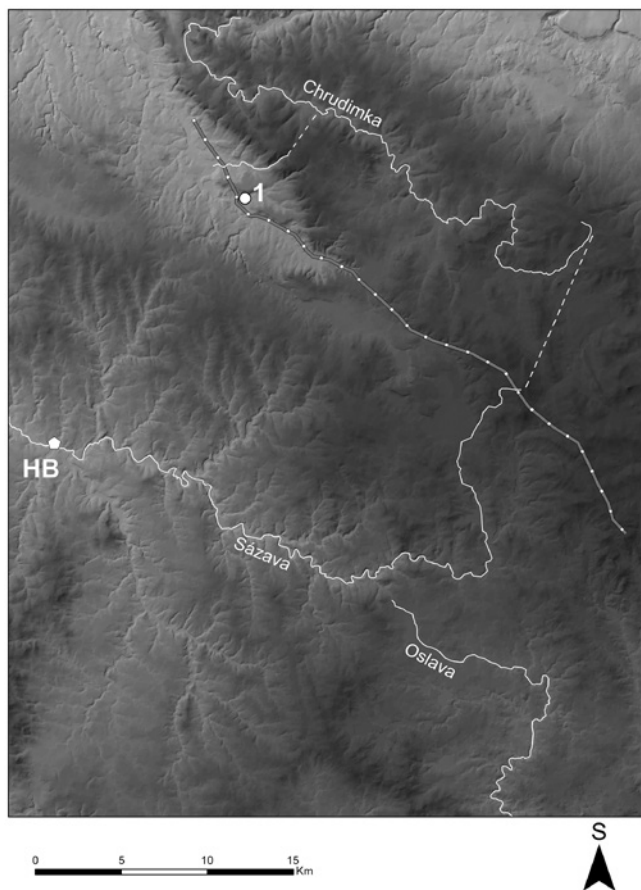
Větrný Jeníkov (okres Jihlava)

Podle kronikáře Jarlocha trávil v Jeníkově roku 1149 svátek Narození Páně olomoucký biskup Jindřich Zdík (FRB II, s. 490). V odborné literatuře nepanuje shoda v tom, kam Jarlochův Jeníkov lokalizovat. Možnosti jsou v zásadě dvě, Golčův Jeníkov (okres Havlíčkův Brod) a Větrný Jeníkov (okres Jihlava), přičemž obě varianty mají své zastánce.²⁰ Toponymum Jeníkov se dále v pramenech objevuje ve vztahu k želivským premonstrátům. V listině papeže Honorio III. z roku 1226, ve které stvrzuje majetky kanonii v Želivu je zmíněn *Genikow (Hodiegow et Genikow usque ad flumen de Otwirna*, CDB II, č. 281, s. 274–275). Tento *Genikow* lze beze vší pochybnosti ztotožnit s dnešním Větrným Jeníkovem. Lze předpokládat, že Jarlochův *Ihenikow* z roku 1149 a Honoriův *Genikow* z roku 1226 jsou jednou lokalitou. Jindřich Zdík tedy slavil Narození Páně roku 1149 na území dnešního Větrného Jeníkova (okres Jihlava). Nebudeme snad daleko od pravdy, vyslovíme-li domněnku, že ve Větrném Jeníkově stál roku 1149 dvorec, který mohl poskytnout olomouckému biskupovi a jeho doprovodu potřebné zázemí. Jarloch vysloveně uvádí, že Jindřich Zdík chtěl Narození Páně strávit v Jeníkově, kde měl k dispozici bohaté zásoby. Tím lze vyloučit případné spekulace o tom, že biskupovým cílem byla jiná lokalita, na kterou z nějakého důvodu nedorazil (*Hejhal 2010a*).

Zřejmě není náhoda, že olomoucký biskup trávil vánoční svátky jen asi 20 km od Želiva, kam toho roku pomohl přivést komunitu premonstrátů. Lze zde spatřovat jasný záměr být v blízkosti svých oblíbených řeholních kanovníků.²¹ V červnu následujícího roku Jindřich Zdík zemřel a byl na své přání pohřben v premonstrátském klášteře na Strahově. Želivskému opatu Gotšalkovi před smrtí poslal zdobenou psací destičku ze slonoviny a poručil svou duši modlitbám jeho a želivských bratří (FRB II, s. 490).

20 Větrný Jeníkov (*Dobiáš 1927*, 20; *Turek – Kopáč 1946*, 207), Golčův Jeníkov (*Bistřický – Červenka 2011*; *Fiala 1957*, 144, 226; *Sedláček 1900*, XII/272).

21 Trávit svátky přímo v klášteře nebylo možné, už z toho důvodu, že první zima byla – podle Jarlocha – pro konvent velmi náročná (FRB II, s. 489–490). Nebylo by tedy únosné hostit přes svátky biskupa a jeho doprovod.

Obr. 69. Libický újezd mezi Chrudimkou na severu a Libickou cestou na jihu. Východní hranice je pouze hypotetická.

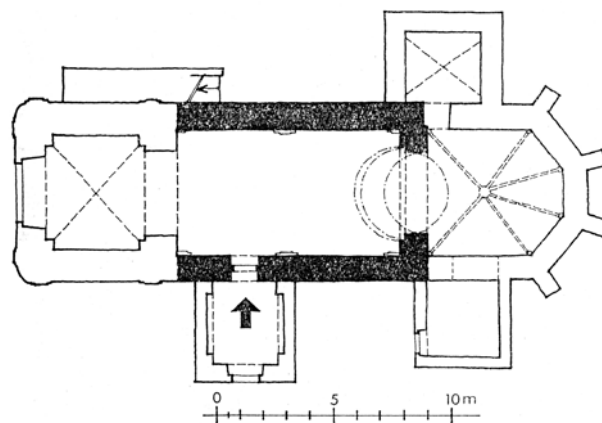
Libický újezd

Libický újezd daroval olomouckému biskupství Soběslav I. v září 1125. V listině, která vznikla mezi lety 1146–1148, si nechal olomoucký biskup Jindřich Zdík u knížete Vladislava II. tento majetek potvrdit (*circuitus de Lubac*, CDB I, č. 158, s. 163–165; *Kalousek 1877*). Jeho hranice jsou vymezeny následovně: *Camenice ex una parte, ex alia via Lubetina, versus Moraviam aqua, quae dicitur Ozzlawa, in Bohemia Palaua* (CDB I, č. 158, s. 164). Severní hranice újezdu *Camenice* byla ztotožněna s řekou Chrudimkou. *Palaua* byla identifikována jako potok pramenící pod vrchem Spálava (663 m n. m.). Potok se u obce Hranice vlévá zleva do řeky Doubravy. Jižní hranice je tvořena Libickou cestou (viz příslušná kapitola). Jako hranice s Moravou je uvedena *Ozzlawa*. Řeka Oslava pramení severně od Matějovského rybníka (katastr Matějov, okres Žďár nad Sázavou), jihozápadně od Žďáru nad Sázavou. Předpokládaná trasa Libické cesty je od Oslavy dosti vzdálena a probíhá víceméně paralelně. Nelze vyloučit, že v prameni zmíněnou *Ozzlavou* je myšlen horní tok Sázavy, který by jako východní hranice újezdu vyhovoval lépe. Analogická situace, tedy záměna jmen vodotečí, byla identifikována v případě Svativina újezdu (Želivka byla v listině Soběslava II. z roku 1178 označena jako *Zazava*).

Kromě vytyčení hranic jsou v listině jmenováni lidé, žijící v újezdu, kteří mají za povinnost starat se o provoz na Libické cestě (*via Lubetina*) a zabezpečit, aby se nikdo nekontrolovaně

Obr. 70. Libice nad Doubravou. Kostel sv. Jiljí, pohled od severovýchodu. Foto P. Hejhal, únor 2008.

Obr. 71. Libice nad Doubravou. Plán kostela sv. Jiljí. Černě vyznačena románská stavební fáze. Převzato z: *Škabrada–Smetánka 1975*.

nedostal do země. V latinsky psané listině jsou tyto označení výrazem *straz*, tedy stráž. Informaci o významu újezdu jakožto pohraničního území doplňuje ještě několik místních toponym. Na jihovýchodním okraji Libice nad Doubravou je to poloha Na Čihadlech, necelé dva kilometry severozápadně od Libice kopec Hradiště, asi 1 kilometr severně od Hradiště obec s příznačným názvem Hranice a Branišov, ležící přibližně 5 kilometrů jihovýchodně od Libice nad Doubravou. Soustavu doplňují lokality Přisečno, Strážný vrch a Střítež, několik kilometrů západně (*Kalousek 1872*).

Eponymní lokalita Libického újezdu – Libice nad Doubravou (okres Havlíčkův Brod) – se nachází v údolí řeky Doubravy, mezi Chotěboří na jihu a hřebenem Železných hor na severu. V Libici stojí původně románský kostel zasvěcený sv. Jiljí. Patrocinium zjevně upomíná na olomouckého biskupa Jana II., za jehož úřadu biskupství újezd získalo. Jan II. byl velkým ctitelem tohoto světce a pravděpodobně byl i v kontaktu s benediktinským opatstvím v Saint Gilles (*Wihoda 2010, 178*).

V blízkosti kostela nelze vyloučit sídlo typu dvorec. Ten bychom mohli předpokládat již z toho důvodu, že v lokalitě sloužící jako bod v systému zabezpečení zemské hranice musel sídlit někdo, kdo zmíněnou *straz* organizoval.

Libice nad Doubravou (okres Havlíčkův Brod), kostel sv. Jiljí

Kostel sv. Jiljí se nachází v centru obce na mírném návrší. Nadmořská výška lokality je 420 m n. m.

Z románské fáze zůstala dochována loď s románským vstupním portálem umístěným v západní části jižní stěny. Portál je štíhlý, s převýšeným půlkruhově završeným vstupním vnějším ústupkem (*Škabrada–Smetánka 1975*, 180). Do apsidy je loď otevřena triumfálním obloukem s pravoúhlým ústupkem a odstupněnou hranolovou římsou. Nad triumfálním obloukem jsou v půdních prostorech zachovány dvě menší části lince původního východního románského štítu. Na základě dochovaných částí lodi byl vysloven odhad původní podoby kostela. Obdélná loď byla zřejmě na východě uzavřena apsidou. Na základě polohy vstupního portálu do lodi nelze vyloučit ani původní existenci tribuny (*Škabrada–Smetánka 1975*, 179).

Románská loď kostela byla vybudována z opuky místního původu. Zdivo je kvádkové, řádkové, s naznačeným spárováním v maltě vystouplé ze spár. Loď má rozměr 978 × 534 cm, průměrná síla zdiva je 110 cm.

Ve starší literatuře byl kostel považován za gotický (*Wirth 1906*, 51–57; *Wirth a kol. 1957*, 417). Stavbě byla věnována samostatná studie, v níž je její vznik datován do 2. poloviny 12. století (*Škabrada–Smetánka 1975*, 178–181, 238–239).

5.4.1.3 Želivský klášter

(1144–1149 benediktini, od 1149 premonstráti)

Významné místo při studiu kolonizace české části Českomoravské vrchoviny patří želivskému klášteru. S nadsázkou řečeno hlavně proto, že roku 1226 si kanovníci nechali potvrdit u papeže Honoria III. své majetky. Vznikl tak důležitý pramen k dějinám osídlování prostoru mezi Želivem a Jihlavou.

Na počátku historie želivského kláštera byl letitý spor mezi pražským a olomouckým biskupstvím o statek Podivín, který byl roku 1144 přičten Olomouci. Tuto transakci stvrdil listinou adresovanou Jindřichu Zdíkovi král Konrád III. při svém pobytu v Bamberku. Pražský biskup získal jako náhradu za ztracený Podivín *predium Selev et omnia* (CDB I, č. 138, s. 142). Listinu potvrdil v letech 1146–1148 kníže Vladislav II. (CDB I, č. 157, s. 161–163). Kromě vlastního majetkového vyrovnání mezi Prahou a Olomoucí je důležité vyčlenění lidí žijících na majetcích olomouckého biskupství z jurisdikce světské vrchnosti – tedy moravských úředníků (*Žemlička 1997*, 250, 293; k Podivínu souhrnně *Wihoda 1998*). K výměně Podivína za Želiv se vrací i kronikář Jarloch: „*Unde si quis ignorat, quit iuris habeat Pragensis episcopus in Syloensi ecclesia, sciat, quod sicut in aliis ecclesiis ius diocesanum, ita et in Syloensi vendicat sibi ius patronatus, quod accidisse creditur ratione concambii, ex eo videlicet, quando domnus Otto, Pragensis episcopus, duci antiquo Zobelzao dedit Podywin in concambio pro Syloensi circuitu*“ (FRB II, s. 489).

Již tedy počátek osídlení sledovaného území vyvolává otázku. Olomoucký biskup získává dvorec Podivín, je mu potvrzeno právo razit zde minci a získává rozsáhlou imunitu pro své majetky na úkor úředních knížat. Pražský biskup získává náhradou blíže nedefinované *predium Selev et omnia*, pro které kronikář Jarloch použil (ovšem až o několik desítek let později) výraz *circuitis*, újezd.

Ještě roku 1144 daroval pražský biskup Ota Želiv benediktinům. Tímto krokem byl vlastně založen klášter (*Dobiáš*

1927, 25–30; k Želivu existuje obsáhlá literatura, souhrnně *Hlaváček 2003*; *Charouz 1991*; 1995; *Křivský 1939*; *Petrů 1898*; *Rybička 1876*; *Vlček–Sommer–Foltýn 1998*, zde s další literaturou).

Benediktini přišli do Želiva ze Sázavského kláštera pod vedením Reginarda z Met, který se stal prvním želivským opatem.²² Zřejmě již po jejich příchodu byla zahájena stavba kostela P. Marie.

Benediktini pobývali v klášteře do roku 1149, kdy byli nuceni klášter opustit a vrátit se zpět na Sázavu. Byli nahrazeni premonstráty; za jejich uvedením do Želiva můžeme tušit jejich velké příznivce, olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka.

První komunita premonstrátů přišla do Želiva z kláštera ve Steinfeldu, který se nachází v dnešní spolkové zemi Severní Porýní-Vestfálsko.²³ Steinfeld byl otcovským klášterem do roku 1643, kdy Želiv uznal paternitu Strahova (*Buben 2003*, 94).

Počátky želivského kláštera v písemné podobě zachytil milivský opat Jarloch, svého času želivský mnich. Prvním želivským opatem byl Gotšalk, a to od roku 1149 až do své smrti 11. února 1184.²⁴

Gotšalk se narodil v Kolíně nad Rýnem otci Vernerovi a matce Herce, rodičům „*dosti vznešeným rodem*“ (FRB II, s. 484), a později získal kvalitní vzdělání v Kolíně a v Paříži. Ve dvaceti letech, v době pařížských studií onemocněl, obrátil se k Bohu a rozhodl se pro duchovní dráhu. Po setkání se steinfeldským proboštem Ebervinem a kanovníkem Jindřichem²⁵ byl přijat do Steinfeldského kláštera (FRB II, s. 484–485). Želivským opatem se stal ve věku 33 let. O váženosti Gotšalkovy osoby svědčí i to, že roku 1182 přednesl řeč ve Strahovském klášteře při příležitosti svěcení přestavěného konventního chrámu (FRB II, s. 478). Před smrtí vykonal Gotšalk cestu po dceřiných kláštěrech želivské kanonie. O jeho kontaktech a rozhledu nás informují i další prameny. Roku 1150 napsal Gotšalkovi premonstrátský opat Hugo de Fosses (CDB I, č. 164, s. 169–170). Téhož roku adresoval umírající biskup Jindřich Zdík Gotšalkovi dva listy, ve kterých upomíná želivské bratry o modlitby za svou duši. Vztahy mezi olomouckým biskupem a želivským opatem ilustruje názorně pasáž z druhého dopisu: „*...neboť máme k vám před ostatními smrtelníky nejvíce důvěry strany duše své*“ (FRB II, s. 491; CDB I, č. 166, s. 171).

Po Gotšalkově smrti zastával funkci opata Otto (opatem 1184–1193), po něm nastoupil Castulus-Haštal (opatem 1193–1200). Na něj upomíná pomístní název Haštal, zhruba jeden kilometr jihovýchodně od kláštera. V letech 1200–1211(?) vedl komunitu opat Marsilius I. Je uveden v listině spojené se založením Zábřdovického kláštera Lvem z Klobouk 1210 (jako Marsilius de Selowa, CDM II, č. 48, s. 56) a v listině vydané při příležitosti vysvěcení zábřdovického kostela sv. Kunhuty (sloužil v počátcích jako konventní chrám) roku 1211 (jako Marsilius de Zelogou, CDM II, č. 49, s. 59).²⁶ Dalším opa-

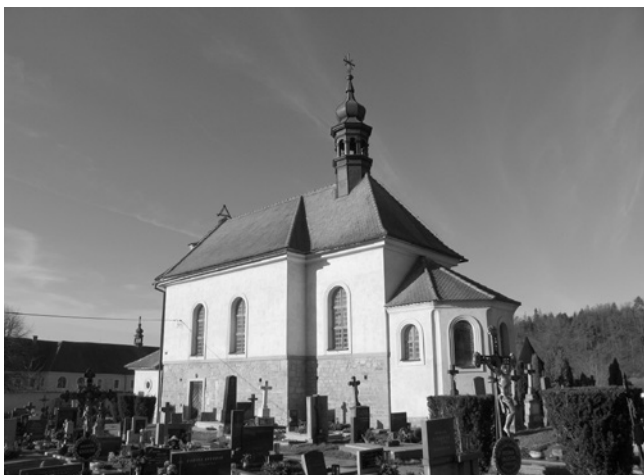
22 Od roku 1162 byl Reginard opatem Sázavského kláštera. S jeho jménem a také s jeho předchůdcem opatem Silvestrem (opat od 1134) jsou spojeny rozsáhlé stavební úpravy Sázavského kláštera.

23 Steinfeldský klášter byl založen roku 1126 a existoval do roku 1802.

24 V literatuře se objevuje i jiné datum Gotšalkovy smrti, 18. 2. 1184 (*Buben 2003*, 98).

25 Tentýž Jindřich se posléze stal představeným kláštera v Louňovicích pod Blánkem.

26 V těchto dvou případech může jít o listinná falza.

Obr. 72. Želiv, kostel sv. Petra a Pavla. Foto P. Hejhal.

tem želivského kláštera byl Vilém. Nevíme přesně, kdy se ujal vedení želivské komunity, roku 1221 je ovšem již jako želivský opat uveden ve svědečné řadě listiny Přemysla Otakara I. (CDB II, č. 217, s. 205).²⁷ Za opata Viléma byla roku 1226 vydána papežská listina, vypočítávající želivské majetky (CDB II, č. 281, s. 274–277).²⁸ V letech 1233–1236 byl opatem Hermann (ten zastupoval kanonii při obchodní transakci s řádem německých rytířů roku 1233) a roku 1243 je zmíněn opat Ambrož (*Buben 2003*, 98).

Sídelní areály

Na katastru Želiva můžeme rozlišit tři kvalitativně a funkčně odlišené areály: kostel sv. Petra a Pavla (fragment původního zeměpanského dvorce ?), klášter s kostelem Panny Marie a ves Želiv. V současné době je rozčlenění „želivských sídelních areálů“ setřeno a v podstatě celý katastr Želiva je zastavěn.

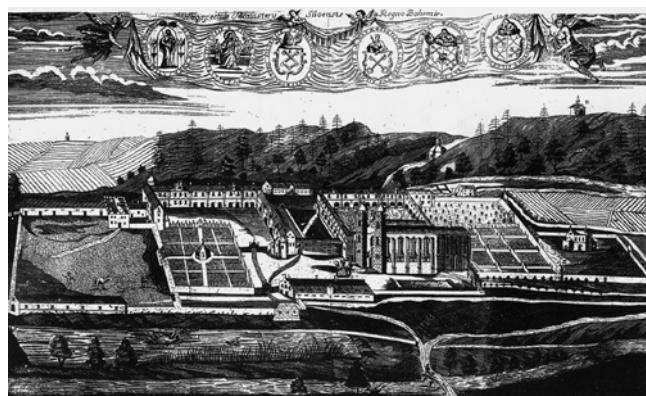
Obec Želiv leží v nadmořské výšce okolo 400 m n. m. Na 1. vojenském mapování je převážná část zástavby na severním (pravém) břehu řeky Želivky.

Dvorec

Jako základ majetku darovaného roku 1144 pražskému biskupství (ono *predium Selev*) lze předpokládat osídlení, snad dvorec, jehož posledním reliktem je dnes kostel sv. Petra a Pavla přibližně 100 metrů východně od konventního kostela Panny Marie. Stavba je situována na mírném svahu se sklonem k západu, nadmořská výška je 410 m n. m. Kronikář Jarloch ovšem uvádí jako stavitele kostela sv. Petra prvního želivského opata Reginarda, a měl být vysvěcen pražským biskupem Otou (biskupem 1140–1148; FRB II, s. 487). Rozmezí let, kdy byl kostel vystavěn, tedy vychází 1144–1148 (FRB II, s. 487).

27 *Gwilelmus abbas de Siloa* (CDB II, č. 217, s. 205). Listina byla diktoována v moravsko-rakouském pohraničí na Šacké hoře, *in monte Scach*.

28 Tentýž opat obvinil olomouckého biskupa Roberta z účasti na dvou vraždách a z intimního styku s dvěma dolnokounickými premonstrátkami. Z nařčení se olomoucký biskup očistil, jak plyne z listiny papeže Řehoře IX. z 31. března 1227 (CDB II, č. 294, s. 293–294; *Foltýn a kol. 2005*, 278).

Obr. 73. Želivský klášter na rytině Antonína Mansfelda staršího. Stav před požárem roku 1712, pohled od jihu. A – kostel Narození Panny Marie, B – farní kostel Petra a Pavla, C – kaple s postavou P. Marie Vítězné, D – kaple Kristovy smrti, E – konvent, F – opatství, G – spojení kláštera s opatstvím, H – klášterní zahrada, I – opatská zahrada, K – statek, L – konírny a nocležny hospodářských pracovníků, M – Trčkův hrad, N – probotica Siloe, O – Trnávka, P – Želivka, Q – rybník Siloe, R – sýpka, S – stodola, T – mlýn, V – prostor pro panské kočáry, W – vchod a fara. Převzato z: *Pleva 2003*.

Obr. 74. Želivská sídelní aglomerace v 18. století. Zřetelné je oddělení komplex klášterních staveb (vlevo) a ves (vpravo). 1. vojenské mapování. Převzato z: www.geolab.cz (© Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem).

Archeologický výzkum v okolí kostela odkryl kostrové pohřebiště. Hroby byly zachyceny mezi konventem a kostelem sv. Petra a Pavla a dále jižně od presbytáře kostela P. Marie (*Thoma 1997*).

Ves

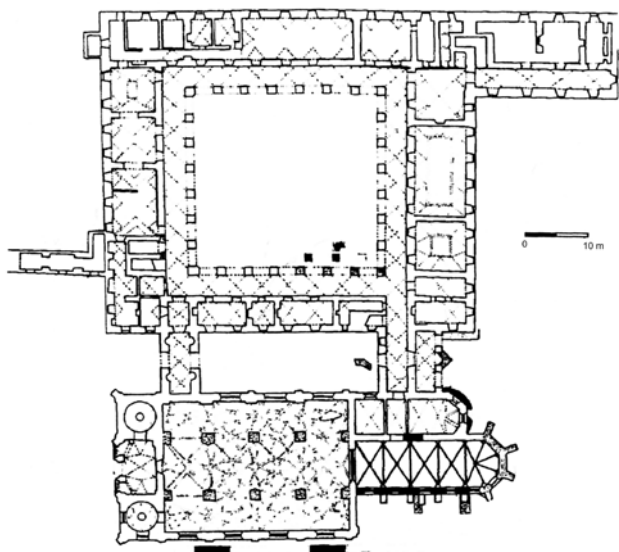
Ves Želiv se poprvé připomíná roku 1226 v listině Honoria III. jako Seleuech.

Klášter

Klášterní komplex je situován na ostrožně nad soutokem řek Trnavy a Želivky. Nadmořská výška lokality je přibližně 410 m n. m.

Původní středověký vzhled byl zcela setřen barokními přestavbami. Při představě o románské stavební fázi jsme odkázáni na svědectví písemných pramenů a na výsledky archeologických výzkumů.

Stavba konventního kostela P. Marie začala pravděpodobně již záhy po příchodu benediktinů roku 1144. Podle kronikáře Jarlocha měl kostel čtyři apsidy a čtyři oltáře. Stavba konventní

Obr. 75. Půdorys konventního kostela a klauzury. Převzato z: *Vlček–Sommer–Foltýn 1998*.

budovy byla zřejmě dokončena před Gotšalkovou smrtí roku 1184. Podle řádových regulí měl mít nový konvent k dispozici nejnужnější objekty, k nimž náležely *dormitorium* (ložnice), *cella hospitum* (místnost pro hosty), *cella portarii* (vrátnice) a *oratorium* (modlitebna) (*Vlček–Sommer–Foltýn 1998*, 365). S těmito objekty tedy můžeme počítat i v želivském konventu 2. poloviny 12. století. Významné je svědectví Jarlocha, který mezi lety 1177 (1178) a 1184 v Želivu žil. Konvent v té době měl lázeň, mnišskou místnost, kterou Jarloch nazývá *stuba*, a *kalefaktorium*, opat měl prelaturu (zde zvaná *caminata*). O bližší podobě těchto objektů v současné době informace nemáme.

Kolem poloviny 13. století konvent vyhořel, což dokládá i archeologicky dokumentovaná spáleništní vrstva (*Thoma 1997*, 334; *Vlček–Sommer–Foltýn 1998*, 703–705).

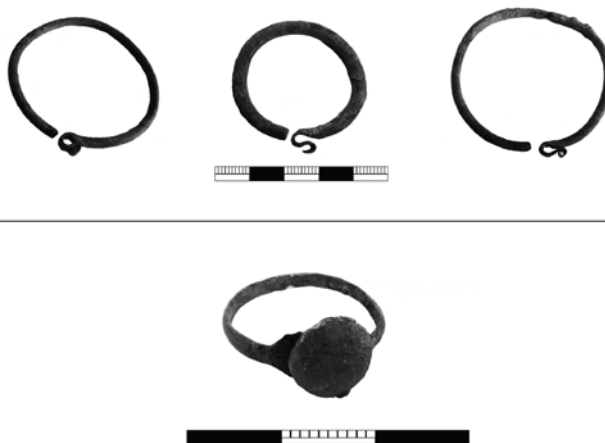
Archeologický výzkum

Od roku 1994 provedlo v areálu kláštera několik záchraných výzkumů archeologické oddělení Jihočeského muzea v Českých Budějovicích. Nálezy kamenných článků a základů v prostoru dnešního rajského dvora dokládají v těchto místech existenci klášterních budov na konci 12. století. Na základě archeologického výzkumu se předpokládají dvě věže vtažené do západního průčelí kostelní stavby. Románská a gotická stavební fáze byly pravděpodobně směrem k západu delší než současná stavba. Sondy podél jižní zdi konventního chrámu Panny Marie a před jeho západním průčelím zjistily pozůstatky patrně románské obvodové zdi baziliky.

Při výzkumu roku 1995 byla zjištěna část destrukce románské apsidy u opatské sakristie. Sondy na rajském dvoře odhalily patrně gotické zdivo, založené do vrstvy spáleništního charakteru, obsahující keramiku z 12. až 1. poloviny 13. století (*Thoma 1997*, 334–335).

Obr. 76. Orientační vymezení pohřebních areálů v blízkosti želivského kláštera.

Obr. 77. Esovité záušnice a prsten (inv. č. 985). Foto P. Duffek, leden 2012.

Pohřební areály

V současné době jsou v okolí kláštera známy nálezy pohřbů v zásadě ve dvou polohách. Jejich umístění v terénu bylo zakresleno na základě dostupných údajů, tedy pouze orientačně. V současné době není jasné, jestli jde o jedno nebo více pohřebišť. Pracovně je označujeme jako Pohřebiště 1 a Pohřebiště 2.

Pohřebiště 1

Kostrové pohřebiště bylo zachyceno v prostoru mezi klášterem a kostelem sv. Petra a Pavla a dále jižně od přesbytáře kostela P. Marie (*Thoma 1997*).

Pohřebiště 2

Další doklady pohřebních aktivit byly zachyceny „pod klášterem, na mírném svahu k velké dolní opatské zahradě, kde nyní pod starým dubem rozkládá se rybník“ (*Böhm 1925*, 485) – tedy jižně od klášterního komplexu. Bylo vykopáno několik kostrových pohřbů s dvanácti esovitými záušnicemi. Záušnice byly součástí klášterní sbírky zničené při požáru 12. srpna 1907.

Obr. 78. Pohled na želivský klášter od východu. Foto P. Hejhal.

Další výkopy byly realizovány roku 1931 (Kopáč 1935). V depozitáři Muzea dr. Aleše Hrdličky v Humpolci jsou uloženy tři záušnice (jedna z výkopů z roku 1877, dvě z roku 1931) a bronzový prsten se štítkem s jantarem (z výkopů roku 1931).

„Záušnice 01“ – oválný tvar 53–57 mm, průměr drátu 3,5 mm, na esovitém zakončení jsou podélné drážky.

„Záušnice 02“ – oválný tvar 47–50 mm, průměr drátu 3,5 mm, na esovitém zakončení jsou podélné drážky.

„Záušnice 03“ – oválný tvar 37–40 mm, průměr drátu 5 mm.

Prsten, inv. č. 985 – obroučka prstenu je mírně oválného tvaru, 23 × 21 mm. Pásek je nezdobený, mírně podélně prohnutý. Šířka pásku je 3,5 mm, síla pásku 0,5 mm. Štítek je oválný o rozměrech 8 × 13 mm. Na jantarové vložce je zachován otisk kovového drápku (krapny), kterým byl původně k štítku připevněn.

Nálezy pohřbů můžeme interpretovat jako doklad pohřebiště obyvatel osady související se starším dvorcem, případně od roku 1144 s klášteřem.²⁹ Kromě vlastního rozsahu nekropole, případně to, zda jde o jedno či více pohřebišť, je další neznámou upřesnění stáří pohřebišť, jejich vzájemný chronologický vztah atd.

Majetek kláštera roku 1226

Zásadním dokumentem pro studium postupu kolonizace Českomoravské vrchoviny je listina papeže Honorio III. z 8. května roku 1226, ve které jsou vyjmenovány majetky želivských premonstrátů.

In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis: locum ipsum, in quo prefatum monasterium situm est, cum omnibus pertinentiis suis, Porzicze, Kigow, Mechutici, Lizcowici, Wreznik, Otradovici, Petrovici, Rogetici, Petrovici, Lipnice, Jurici, Cramolin, Pachow, Pohore, Jilovici, Miletici, Smilovici,

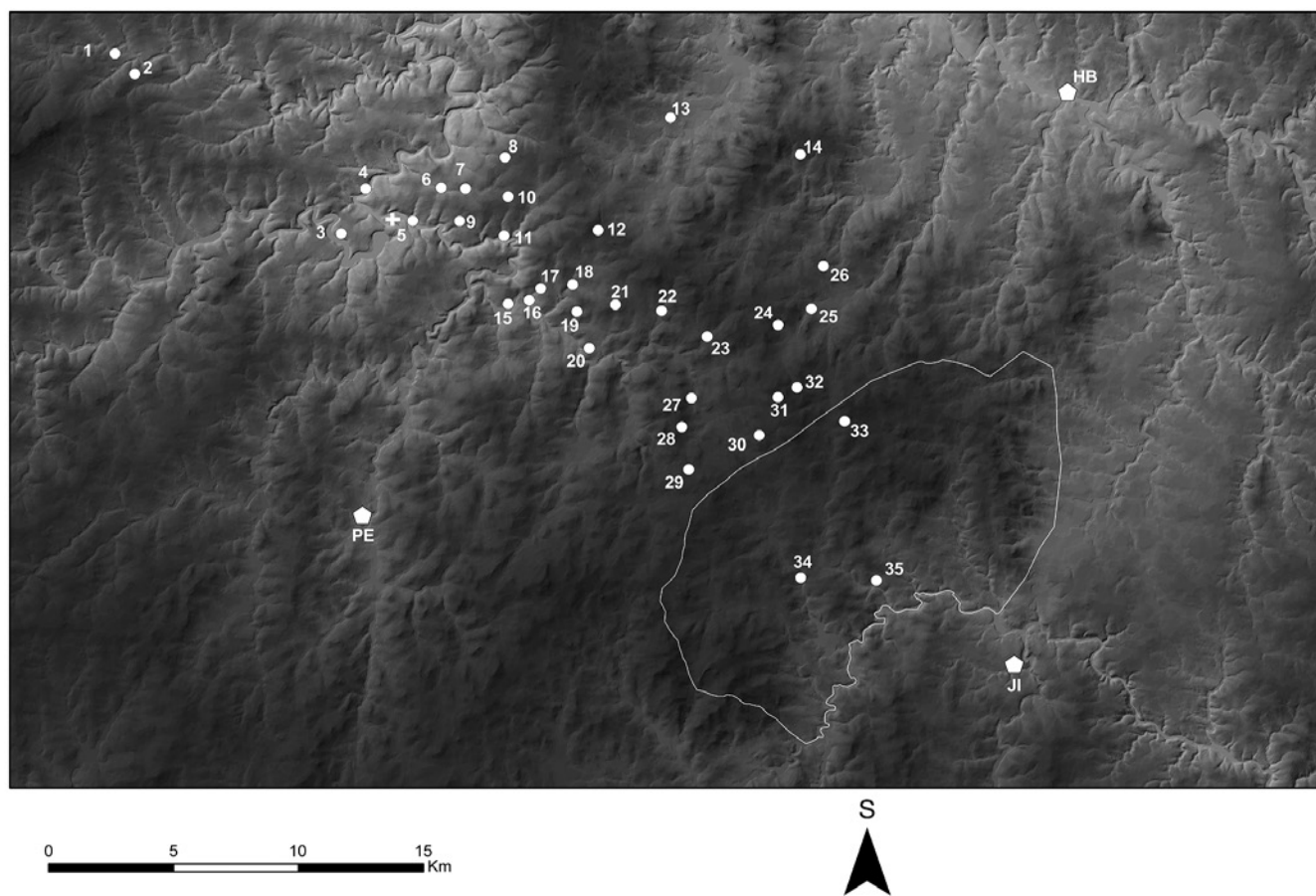
Vitici, Lubici, Lhota, Derscovics, Bossiz, Comorovici, Boganow, Bistrum, Pavlow, Krazanow, Ruchow, Krazanowecs, Czlaum et Branissow villam cum silvis usque ad terminos Morauie, Bozhelow, Brinscheud, Calov, Dudin, Bucow, Slavani, Welechow, Moztek, Brische, Womisla, Czedliche, Sahore, Czmerdow, Cleticen, Simonici, Wlaztowychenik, Wlazinowici, Heraltice, Zedelce, Budicovicz, Vezeli, Seleuech, Terhonic, in Olsan curiam cum vinea Ztrihovici, Zedelce antiquum, Zvanovici, Petrin cum vinea, Borek, cum silvis usque ad flumen Giglaue, Wizkidna, Bradlo, Jesena, Hodiegow et Genikow usque ad flumen de Otwirna, cum pratis, vineis, terris, nemoribus, usuagiis et pascuis in bosco ali plano, in aquis et molendinis, in viis et semitis et omnibus aliis libertatibus et immunitatibus suis. (CDB II, č. 281, s. 275)

Originál listiny se nedochoval, existuje opis strahovský, opis želivský a opis z provinciální knihy apoštolské kanceláře (*Turek–Kopáč 1946*). Listina byla vydána v edici CDB II, č. 281, s. 274–277. Na základě řazení názvů lokalit lze usuzovat, že podkladem pro listinu bylo patrně několik listin starších. Kardinální otázkou zůstává, kdy lokality zmíněné v listině vznikly. Tedy: které lokality obdržel klášter již při svém založení a které případně vznikly kolonizací, prováděnou nejprve benediktiny a posléze premonstráty. Pokud přihlídneme k tomu, že roku 1144 zmíněné „*predium Selev et omnia*“ mělo být dostatečnou náhradou za ztrátu Podivína, nelze vyloučit, že klášter dostal od zakladatele do vínku i celou řadu lokalit a jeho kolonizační aktivity v letech 1144–1226 nemusely být zdaleka tak rozsáhlé.

Podle J. Dobiáše se území darované biskupem Otou benediktinům omezuje na prostor ohraničený na severu tokem Želivky, tedy pouze katastry obcí Sedlice, Želiv a Temechov (*Dobiáš 1927*, 28). J. Turek a L. Kopáč se domnívají, že lokality Poříčí – *Comorovici* (23 toponym) představují osady starší, založené před rokem 1144 (tedy součást donace benediktinům při založení kláštera), nebo lokality vzniklé benediktinskou kolonizací v letech 1144–1149 (*Turek–Kopáč 1946*, 199). K opatrnosti ovšem vyzývá toponym *Lhota* v první skupině (lze ztotožnit s dnešní Lhotkou u Želiva). Podle V. Richtera by skupina toponym *Porzicze* až *Czlaum et Branissow villam cum silvis usque ad terminos Morauie* označovala lokality darované klášteru při jeho založení a lokality vzniklé klášterní kolonizací. Další skupina toponym – *Bozhelow* až *Petrin cum vinea* – by označovala lokality vzniklé kolonizací kláštera a lokality darované, ležící mimo hlavní klášterní území. Další „skupinou“ je *Borek, cum silvis usque ad flumen Giglaue* a jako poslední jsou jmenovány lokality, které byly založeny na území Borku: *Wizkidna, Bradlo, Jesena, Hodiegow et Genikow usque ad flumen de Otwirna* (*Richter 1953*, 21). Richterův rozbor se zdá být z předložených návrhů nej přijatelnější, ovšem i zde budí pozornost toponym *Lhota* (ta by asi podle V. Richtera spadala do kategorie vsí založených klášterní kolonizací).

Můžeme tedy konstatovat, že na základě rozboru Honoriovy listiny jednoznačně nelze vyčlenit lokality vzniklé před rokem 1144, založené benediktiny (1144–1149) a premonstráty (1149–1226). Za výjimky lze považovat sám Želiv, jakožto jádro majetku darovaného roku 1144, a Větrný Jeníkov, který existoval již roku 1149.

²⁹ Podobná situace byla zachycena při výzkumu okolí premonstrátské kanonie v Milevsku. Zde bylo zachyceno starší laické pohřebiště, zasahující pod budovu děkanství, pod biskupskou kapli a také do prostoru rajského dvora. Hroby byly porušeny stavbami románského konventu (*Vlček–Sommer–Foltýn 1998*, 364–365). Hospodářská klášterní osada existovala i u kanonie premonstrátek v Louňovicích pod Blánkem (*Vlček–Sommer–Foltýn 1998*, 353).

Obr. 79. Lokality zmíněné v listině Honoria III. roku 1226 (červené polygony). Bílou linií je vyznačena hranice majetku Borek. 1. Blažnov, k. ú. Křešín u Pacova (Wlazinowici), 2. Kramolín u Křešína (Cramolin), 3. poloha V Trhonicích, k. ú. Želiv (Terhonic), 4. Poříčí (Porzicze), 5. Želiv (Seleuech), 6. Vitice (Vitici), 7. Lískovice (Lizcowici), 8. Lhotka u Želiva (Lhota), 9. Vřesník (Wreznik), 10. Petrovice u Humpolce (Petrovici), 11. Petrovici, 12. ZSV Pohoří, k. ú. Humpolec a Hněvkovice (Pohore), 13. Budíkov (Budicovicz), 14. Veselsko, k. ú. Věž (Veseli), 15. Šimonice u Kletečné, k. ú. Kletečná u Humpolce (Simonici), 16. Kletečná u Humpolce (Cleticen), 17. Smrdov, k. ú. Kletečná u Humpolce (Czmerdow), 18. ZSV, k. ú. Kletečná u Humpolce / Záhoří u Humpolce / Komorovice (Lubici), 19. Záhoří u Humpolce (Sahore), 20. Mladé Bříště (Brische), 21. Komorovice (Comorovici), 22. Bystrá u Bříště (Bistrum), 23. Krasoňov (Krazanow), 24. Pavlov u Herálce (Pavlov), 25. Slavnič (Slavani), 26. Herálec (Heraltice), 27. ZSV Bojanov, k. ú. Dudín / Mysletín / Ústí (Boganow), 28. Buková, k. ú. Dudín (Bucow), 29. Dudín (Dudin), 30. Branišov u Jihlavy (Branissow), 31. Kalhov (Calov), 32. Velešov (Welechow), 33. Větrný Jenikov (Genikow), 35. Vyskytná nad Jihlavou (Wiskidna), 34. Ježená (Jesena). Křížek – želivský klášter, JI – Jihlava.

Porzicze

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Poříčí (*Bezděka 1856*, 146; *Turek–Kopáč 1946*, 209). Leží na levém břehu Želivky. Její nadmořská výška je okolo 400 m n. m. Na 1. vojenském mapování je necelých 500 metrů severně od obce znázorněn brod přes Želivku.

Kigow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Kyjov u Hořepníka (*Bezděka 1856*, 146). Autorská dvojice J. Turek a L. Kopáč se domnívá, že jde o zaniklou osadu Říkov, kterou lokalizují asi 1 km severně od Želiva, do dnešní polohy U kameníka. Označení W Rzikowech, U Ržykow, Hof W Rzikowich se dochovalo pro tuto polohu v Tereziánském a Josefském katastru (*Turek–Kopáč 1946*, 209, dostupné na <http://archivnimapy.cuzk.cz>).

Mechutici

Lokalitu nelze v současné době jednoznačně určit (*Bezděka 1856*, 146). Můžeme ji pokládat za zaniklou. Asi 1 km severně

od Sedlice existovala louka s pomístním jménem Machotice (*Turek–Kopáč 1946*, 209). S touto lokalizací počítá i F. Roubík: *Měchtice, někdy ves kláštera želivského, snad pak louka vychodně od Želiva* (Roubík 1959, 118).

Lizcowici

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Lískovice (*Bezděka 1856*, 146; *Turek–Kopáč 1946*, 209). Její nadmořská výška je okolo 490 m n. m. Osou osídlení je Vitický potok.

Wreznik

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Vřesník (*Bezděka 1856*, 146; *Turek–Kopáč 1946*, 209). Její nadmořská výška je okolo 490–520 m n. m. Osou osídlení je bezejmenná vodoteč, pravý přítok Želivky.

Otradovici

V současné době nelze lokalitu jednoznačně určit. Podle V. Bezděky jde snad o Otradovice u Neustupova (*Bezděka 1856*,

146), tedy Otradovice (okr. Benešov). Toto vylučují J. Turek s L. Kopáčem, kteří předpokládají, že lokalita zanikla, nebo přijala jiné jméno (*Turek–Kopáč 1946*, 209). Podle F. Roubíka šlo o ves Otradovice, která snad splynula s Petrovicemi (*Roubík 1959*, 118).

Petrovici

V. Bezděka nelokalizuje (*Bezděka 1856*, 146). Lokalitu lze ztotožnit s obcí Petrovice u Humpolce (*Turek–Kopáč 1946*, 209). Její nadmořská výška je 530–550 m n. m. V lokalitě pramení bezejmenná vodoteč, levý přítok Vitického potoka.

Rogetici

Lokalitu nelze v současné době jednoznačně určit (*Bezděka 1856*, 146; *Roubík 1959*, 118–119; *Turek–Kopáč 1946*, 209).

Petrovici

Není vyloučeno, že se vztahují k místnímu názvu Na Starých Petrovicích u Dolní Valchy u Petrovic, poblíž Rokosova mlýna (*Turek–Kopáč 1946*, 209–210). Nadmořská výška lokality je 430–440 m n. m. Nachází se poblíž soutoku Želivky a Petrovického potoka. V okolí se nacházejí nedatované reliktu po exploataci zlata.

Lipnice

V současné době nelze jednoznačně určit (*Bezděka 1856*, 146), respektive nabízí se lokalizací několik. Podle jedné varianty lokalita zanikla a je možno ji hledat v lese Lipka jižně od Petrovic (*Roubík 1959*, 118). Tato lokalita je zaznamenána na 3. vojenském mapování jako poloha U Lipka.

Další předložená varianta uvažuje o pomístním jméně Na Lipenci v katastru Senožat (*Turek–Kopáč 1946*, 210). Nelze ovšem vyloučit, že jde o lokalitu Dolní Město u Lipnice nad Sázavou.³⁰ Lokalita byla ve středověku označována jako Lipnice. Tato varianta by mohla mít zajímavé zdůvodnění, a to výskyt kvalitní lipnické žuly, jistě potřebného stavebního materiálu.

Jurici

V úvahu přicházejí dvě lokalizace, jednak Jiřice u Humpolce, jednak Jiříčky západně od Senožat. J. Turek s L. Kopáčem se přiklání k variantě Jiříček u Senožat, „na které bychom mohli snad proto spíše pomyslet, že byli blíže kláštera“ (*Turek–Kopáč 1946*, 210). J. Dobiáš (a zřejmě i V. Bezděka) se přiklání k lokalizaci Jiřice u Humpolce (*Bezděka 1856*, 146; *Dobiáš 1927*, 29, tab. XXIV).

Cramolin

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Kramolín u Časlavska (*Bezděka 1856*, 146; *Turek–Kopáč 1946*, 210). Protéká jí bezejmenná vodoteč, pravý (jižní) přítok Martinického potoka. Její nadmořská výška se pohybuje v rozmezí 530–550 m n. m.

Pachow

V současné době nelze spolehlivě určit (*Bezděka 1856*, 146). Nabízí se několik variant. F. Roubík ves nelokalizuje (*Roubík 1959*, 118). Jednou z indicií může být místní jméno Bácowa,

Bácowa v katastru obce Bolechov, okres Pelhřimov (*Turek–Kopáč 1946*, 210). Na povinném otisku tereziánského katastru je poloha Na Baczowech v severovýchodním cípu katastru Bolechova (dostupné na <http://archivnimapy.cuzk.cz>). Vyloučit nelze ani možnost, že jde o obec Plačkov u Humpolce, okres Pelhřimov (*Dobiáš, 1927*, 490). Mezi Lhoticí a Lhotkou (okres Pelhřimov) se nachází rybník jménem Plačkov. Na leteckých snímcích jsou zachyceny reliktu plužiny, která by teoreticky mohla patřit této zaniklé vsi.

Pohore

Lokalitu lze v současné době považovat za zaniklou. Pravděpodobně ji lze ztotožnit s lokalitou na pomezí katastru Humpolec a Hněvkovice, v poloze Na Pohoří. Toto jméno je zachyceno na katastrální mapě (jako V pohoří), severně od Hněvkovic, jihovýchodně od kóty Havlův kopec (632 m n. m.), v okolí bodu 49°32'5.251"N, 15°19'34.888"E. Zde existoval dvůr, zmiňovaný v listině k roku 1371. Tohoto roku jej od želivského kláštera koupil řád křižovníků s červenou hvězdou. Lokalita se dále objevuje v listině Jiřího z Poděbrad z roku 1468 jako *Pohoří podle Humpolce* a v listině krále Vladislava z roku 1493 jako *Pohorzie iuxta Humpolec* (*Turek–Kopáč 1946*, 210–211; k Pohoří *Měřinský 1982*, 124). Takto lokalizují i V. Bezděka a F. Roubík (*Bezděka 1856*, 146; *Roubík 1959*, 118). Nadmořská výška lokality je okolo 600 m n. m.

Jilovici

Jednoznačná lokalizace v současné době není možná (*Bezděka 1856*, 146). Mohlo by jít o zaniklou ves (Jilovice, Hýlovce), snad spojenou s polohou Hejkovice (katastr Křelovice) západně od Poříčí (*Roubík 1959*, 118; *Turek–Kopáč 1946*, 211).

Miletici

Lokalita bývá ztotožňována s obcí Miletín (*Bezděka 1856*, 145). Jako další možná lokalizace se nabízí zaniklá ves Milhostice, respektive dvůr Milostice u Vitic (*Turek–Kopáč 1946*, 211). Další varianty představují Milotičky u Hořepníka, Milovice jihozápadně od Kletečné případně Milotice u Uhlířských Janovic. Tuto variantu nelze jednoznačně zavrhnout již z toho důvodu, že v okolí se nacházejí další vsi (Boštice, Petrovice, Krasoňovice), které připomínají jména zmíněná v Honoriově listině.

Smilovici

Není vyloučeno, že jde o ves Smilovice u Sázavského kláštera, odkud přišel do Želiva zakladatel kláštera a první opat, benediktin Reginard z Met (*Turek–Kopáč 1946*, 211). F. Roubík uvažuje o ztotožnění s dvorem Milostice u Vitic (*Roubík 1959*, 119). V. Bezděka nelokalizuje (*Bezděka 1856*, 146).

Vitici

Lokalitu lze ztotožnit s existující obcí Vitice u Želiva (*Bezděka 1856*, 146; *Turek–Kopáč 1946*, 211). Protéká jí Vitický potok. Její nadmořská výška je 460–480 m n. m.

Lubici

Lokalitu můžeme hledat v oblasti mezi Hněvkovicemi, Vystrkovem, Komorovicemi, Záhořím a Kletečnou v Libickém lese (*Bezděka 1856*, 145–146; *Roubík 1959*, 118). Zanikla někdy před 18. stoletím. Rozmezí nadmořských výšek je

³⁰ Tuto možnost někteří autoři popírají: „Na Lipnici u Havlíčkova brodu nelze pomyslet“ (*Turek–Kopáč 1946*, 210).

500–550 m n. m. Lokalita je vymezena na severu Hněvkovic-kým potokem a na jihu jeho levým bezejmenným přítokem. Obě vodoteče se stékají v rybníku Jambor, pravděpodobně zde můžeme předpokládat i zaniklou ves (*Turek–Kopáč 1946, 211*).

Lhota

Lokalitu lze pravděpodobně ztotožnit s obcí Lhotka u Želiva (*Bezděka 1856, 146; Turek–Kopáč 1946, 211*). Leží v pramenné oblasti bezejmenné vodoteče (pravý přítok Želivky) a Vítického potoka (také pravý přítok Želivky). Její nadmořská výška je 520–550 m n. m.

Derscovics

Podle V. Bezděky lokalitu nelze v současné době určit (*Bezděka 1856, 146*). Podle F. Roubíka jde o některou ze samot v okolí Jiřic u Humpolce (*Roubík 1959, 118*).

Odkaz na tuto ves se velmi pravděpodobně objevuje v listinách spojených s louckým klášteřem. Listina z roku 1225 jmenuje obec *Dersicrajowitz* (CDM II, č. 160, s. 161).³¹ V listině vzniklé 28. dubna 1334 v Želivu (*Turek–Kopáč 1946, 212*): „*Stiborius, abbas Syloensis et pater abbas monasterii Chunicensis, Nicolao praeposito et conventui monast. Chunic. dat facultatem villam Stetindorf, quae et Dirskowitz dicitur, vendendi monasterio Lucensi et aprobat venditionem iam factam*“ (RBM IV, s. 13). Jde o zaniklou ves Držkrajovice nacházející se snad jižně od Borotic (okr. Znojmo) v trati Martezfeld. K roku 1508 je ves Držkrajovice uváděna jako pustá (*Nekuda 1961, 55*).

Bossiz

Pravděpodobně jde o obec Božice, okres Znojmo. Tato ves byla roku 1487 v majetku želivského kláštera (*Turek–Kopáč 1946, 212*). Poprvé je zmíněna k roku 1225 (CDM II, č. 160, s. 161). Další v literatuře zvažované varianty jsou Bošice u Kouřimi (*Turek–Kopáč 1946, 212*), případně Boštice na Kácovsku (*Bezděka 1856, 146*), tedy dnes část obce Petrovice u Uhlířských Janovic, okres Kutná Hora.

Comorovici

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Komorovice u Humpolce (*Bezděka 1856, 146; Turek–Kopáč 1946, 212*). Její nadmořská výška je 560–580 m n. m. Lokalita leží v pramenné oblasti, vodoteč se vlévá do dalšího vodního toku, ústícího do Jankovského potoka. Na 1. vojenském mapování má lokalita půdorys shluku stavení soustředěných okolo soustavy třech vodních rezervoárů (rybníků).

Boganow

Podle Roubíka mělo jít o hornickou osadu, zaniklou po vyčerpání stříbrných dolů (*Roubík 1959, 118*). Bezděka nelokalizuje (*Bezděka 1856, 146*). Lokalitu lze umístit do oblasti mezi Mysletínem a Ústím, do lesa Bojanov (*Turek–Kopáč 1946, 212*). Její nadmořská výška byla v rozmezí 600–650 m n. m.

Bistrum

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Bystrá u Bříště (*Bezděka 1856, 146; Turek–Kopáč 1946, 212*). V obci pramení Bysterský potok (pravý přítok Hejnického potoka). Její nadmořská výška se pohybuje v rozmezí 540–560 m n. m.

Pavlov

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Pavlov u Herálce (*Bezděka 1856, 146; Turek–Kopáč 1946, 212*). V obci pramení bezejmenná vodoteč, levý přítok Nohavického potoka. Nadmořská výška lokality se pohybuje v rozmezí 570–600 m n. m.

Krazanow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Krasoňov, okres Pelhřimov (*Bezděka 1856, 146; Turek–Kopáč 1946, 212*). Obcí protéká Krasoňovský potok (levý přítok Hejnického potoka), na kterém je v středu obce vybudován rybník. Nadmořská výška lokality se pohybuje v rozmezí 570–600 m n. m.

Ruchow

V. Bezděka ani F. Roubík nelokalizují (*Bezděka 1856, 146; Roubík 1959, 119*). Byl vysloven názor, že by mohlo jít o lokalitu spojenou s pomístním názvem W Ruchu u Opatova (*Turek–Kopáč 1946, 212*). Mezi Jiřicemi a Petrovicemi je na 1. vojenském mapování dvůr/samota Rochus. Dnes se lokalita nazývá Na Rokoskách.

Krazanowecs

Tuto ves nelze jednoznačně lokalizovat. Snad jde o polohu spojenou s lesem Dvořákovsko, respektive místo, na kterém vznikla dnes existující osada Hejště, část obce Ústí, okres Pelhřimov (*Roubík 1959, 118; Turek–Kopáč 1946, 212*). V. Bezděka nelokalizuje (*Bezděka 1856, 146*).

Czlaum et Branissow villam cum silvis usque ad terminos Moraue

Czlaum

V. Bezděka nelokalizuje (*Bezděka 1856, 146*). Podle názoru J. Turka a L. Kopáče jde o zkomolený název obce Zdislavice (*Turek–Kopáč 1946, 212*).

Branissow

Lokalitu lze spojit s obcí Branišov, okres Jihlava (*Bezděka 1856, 146; Turek–Kopáč 1946, 212*). Obec je situována v údolí mezi vrchy Čihadlo a Strážník, v pramenné oblasti dvou bezejmenných vodotečí, které se zprava vlévají do Hejnického potoka. Nadmořská výška lokality se pohybuje v rozmezí 550–580 m n. m.

Bozhelow

V. Bezděka nelokalizuje (*Bezděka 1856, 146*). Není vyloučeno, že jde o obec Bolechov u Želiva, nicméně to není příliš pravděpodobné (*Turek–Kopáč 1946, 213*).

Brinscheid

Relikt vsi zřejmě dnes představuje hájovna Bransoudov (*Bezděka 1856, 146*), mezi Humpolcem a Věží. Podle jiné verze by mohlo jít o zkomoleninu jména obce Staré Bříště (*Turek–Kopáč 1946, 213*).

31 V téže listině jsou jmenovány Bossicz, tedy Božice u Znojma. Tato lokalita se zřejmě ukrývá za jménem *Bossiz* z listiny Honoria III. K Držkrajovicím i Božicím dále *Stejskal 2008*.

Calov

V. Bezděka tuto lokalitu čte jako Klov a nelokalizuje ji (*Bezděka 1856*, 146). Lze ji poměrně jednoznačně ztotožnit s obcí Kalhov (*Turek–Kopáč 1946*, 213). Nadmořská výška obce je 640–680 m n. m. V obci pramení Hejšťský potok.

Dudin

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Dudín, okres Pelhřimov (*Bezděka 1856*, 146; *Turek–Kopáč 1946*, 213). Její nadmořská výška se pohybuje v rozmezí 610–640 m n. m. V obci pramení Dudínský potok.

Bucow

Lokalitu lze ztotožnit s aglomerací Buková, katastr Dudín, okres Pelhřimov (*Bezděka 1856*, 146; *Turek–Kopáč 1946*, 213). V obci pramení bezejmenná vodoteč, levý přítok Dudínského potoka. Nadmořská výška lokality se pohybuje v rozmezí 610–630 m n. m.

Slavani

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Slavnič u Herálce (*Roubík 1959*, 119; *Turek–Kopáč 1946*, 213). V. Bezděka nelokalizuje (*Bezděka 1856*, 146). Nadmořská výška lokality se pohybuje v rozmezí 540–550 m n. m.

Welechow

Lokalita byla v literatuře ztotožněna s obcí Bolechov u Želiva (*Roubík 1959*, 119). V. Bezděka čte jako Velchov a nelokalizuje (*Bezděka 1856*, 146). Není ovšem vyloučeno, že jde o lokalitu Velešov u Větrného Jeníkova (*Turek–Kopáč 1946*, 213). Těto interpretaci by odpovídaly i v listině jmenované okolní lokality Slavnič, Buková a Dudín. Z tohoto důvodu se přikláníme k určení jako Velešov u Větrného Jeníkova. Nadmořská výška lokality je okolo 660 m n. m.

Moztek

V tomto případě se opět nabízí několik lokalizací. Podle Roubíka snad jde o Vrzákův mlýn na řece Vyskytné (*Roubík 1959*, 118). Bezděka uvádí Mostek u Mladé Vožice (*Bezděka 1856*, 146). Na tuto pravděpodobně zaniklou ves mohou poukazovat i pomístní názvy W Mostkách u Vojslavic a Mostka u Záhoří (*Turek–Kopáč 1946*, 213). Podle indikační skici stabilního katastru se ovšem zdá, že název Mostka na katastru Záhoří se vztahuje pouze na místo hráze rybníka, po které je vedena cesta – most – přes vodoteč, která rybníkem protéká. Na stabilním katastru nese rybník jméno G. Teich (nejspíš Grosser Teich), jméno Mostka je až na mladších turistických mapách.

Brische

Lokalita byla v literatuře ztotožněna s obcí Mladé Bříště (*Turek–Kopáč 1946*, 213). V. Bezděka uvádí Bříště (*Bezděka 1856*, 146). Nadmořská výška oblasti s oběma lokalitami (Mladé Bříště i Staré Bříště) je 500–530 m n. m.

Severně od obce byla povrchovou prospekci získána keramika z 13. století (*Thoma 1998*, 115).

Womisla

Žádná lokalita tohoto jména není známa. Snad lze tento zřejmě zkomolený název ztotožnit s obcí Vojslavice (*Bezděka*

1856, 146; *Turek–Kopáč 1946*, 213). V tom případě ovšem není jasné, zda už se nezasahuje do prostoru újezdu Zahrádka, tedy do území v držení vyšehradské kapituly.

Czedlice

Nelze jednoznačně lokalizovat. Lokalita byla ztotožněna se samotou U Maliny asi 1 km západně od Želiva. Zde se, na katastru Bolechova, nachází pomístní jméno V Sedlišťích (*Roubík 1959*, 119; *Turek–Kopáč 1946*, 214). V. Bezděka čte jako Sedlice a interpretuje jako Sedlice (*Bezděka 1856*, 146).

Sahore

Lokalitu lze ztotožnit s existující obcí Záhoří (*Bezděka 1856*, 146; *Turek–Kopáč 1946*, 214). Její nadmořská výška je 520–550 m n. m. Na 1. vojenském mapování má lokalita půdorys shluku stavení soustředěných okolo soustavy pěti vodních rezervoárů (rybníků), pravděpodobně v původní pramenné oblasti. Vodoteč spojující tyto rybníky pravděpodobně vtéká do bezejmenné vodoteče (jižně od Záhoří), která ústí do Jankovského potoka.

Czmerdow

Lokalitu lze ztotožnit s polohou Smrdov u Kletečné, katastr Kletečná (*Bezděka 1856*, 146; *Roubík 1959*, 119; *Turek–Kopáč 1946*, 214). Její nadmořská výška se pohybuje v rozmezí 490–510 m n. m. Lokalita leží na bezejmenné vodoteči (pramenící cca 500 metrů severně od obce), která se v Kletečné zprava vlévá do Jankovského potoka.

Cleticen

Lokalitu lze ztotožnit s existující obcí Kletečná (*Bezděka 1856*, 146; *Turek–Kopáč 1946*, 214). Její nadmořská výška se pohybuje v rozmezí 460–480 m n. m. Lokalita leží na soutoku bezejmenné vodoteče a Jankovského potoka.

Simonici

Zaniklou ves lze ztotožnit s dvorem Šimonice u Kletečné (*Bezděka 1856*, 146; *Roubík 1959*, 119; *Turek–Kopáč 1946*, 214). Nadmořská výška lokality je 460–480 m n. m. Lokalita leží v těsné blízkosti Jankovského potoka.

Wlztowychenik

V. Bezděka uvažuje o dvou lokalizacích, a to Vlastějovice u Zruče nad Sázavou a dvůr Vlašovičnick u Českého Krumlova (*Bezděka 1856*, 146). J. Turek s L. Kopáčem nelokalizují (*Turek–Kopáč 1946*, 214), F. Roubík lokalizuje velmi zhruba do okolí Kletečné (*Roubík 1959*, 119).

Wlazinowici

F. Roubík nelokalizuje (*Roubík 1959*, 119). Podle V. Bezděky, který název čte Vlzono, by teoreticky mohlo jít o Vlčí Hory (*Bezděka 1856*, 146). Lokalitu snad lze ztotožnit s obcí Blažňov (*Turek–Kopáč 1946*, 214). Je situována na bezejmenné vodoteči, levém (jižním) přítoku Martinického potoka. Nadmořská výška lokality je 500–520 m n. m.

Heraltice

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Herálec, okres Jihlava (*Bezděka 1856*, 146; *Turek–Kopáč 1946*, 214). Její nadmořská výška je okolo 560 m n. m.

Zedelce

F. Roubík čte jako Sedlec a nelokalizuje (*Roubík 1959*, 119). V. Bezděka uvažuje o obci Sedlec u Kralovic (*Bezděka 1856*, 146) – snad Sedlice jihovýchodně od Trhového Štěpánova (?). Podle J. Turka a L. Kopáče nelze lokalizovat, uvažují o pomístním jménu W Sedliczkách u Skorkova (*Turek–Kopáč 1946*, 214). Není vyloučeno, že jde o lokalitu Světlice, jihozápadně od Budíkova. Těto alternativě by nasvědčovaly další dvě lokality zmiňované v listině: Budíkov a hájovna Veselsko. Roku 1352 byla ovšem Světlice (Lychtenfelt) zmíněna jako lokalita na území újezdu Zahrádka, v majetku vyšehradské kapituly.

Budicovicz

V. Bezděka čte jako Brudekovici a nelokalizuje (*Bezděka 1856*, 146). Lokalitu lze snad ztotožnit s obcí Budíkov (*Turek–Kopáč 1946*, 214). Pramení zde bezejmenná vodoteč, levý přítok Pstružného potoka. Nadmořská výška lokality je 490–500 m n. m.

Vezeli

V. Bezděka nelokalizuje (*Bezděka 1856*, 146). Snad lze tuto lokalitu spojit s dnes existující hájovnou Veselsko, severně od obce Skála (*Turek–Kopáč 1946*, 214). Lokalita je situovaná mezi dvěma vodotečemi, které se jižně od hájovny slévají v potok, který zleva vtéká do Perlového potoka. Nadmořská výška lokality je 580 m n. m.

Seleuech

Pod tímto názvem je zřejmě myšlena obec Želiv (*Bezděka 1856*, 146; *Roubík 1959*, 119; *Turek–Kopáč 1946*, 214).

Terhonici

V. Bezděka čte jako Terkonici a nelokalizuje (*Bezděka 1856*, 146). Zaniklá ves Trhonice je lokalizována asi 1 kilometr západně od Temechovského dvora u Želiva, do polohy V Trhonicích (*Roubík 1959*, 119; *Turek–Kopáč 1946*, 215). Na katastrální mapě je poloha Trhonice situována jižně od dvora Temechov. Západně od Temechova je uvedena poloha Zadní Temechov. Každopádně není vyloučeno, že osada Trhonice se nacházela v místech dnešní vodní nádrže Trnávká. Nadmořská výška lokality je v rozmezí 400–450 m n. m.

in Olsan curiam cum vinea Ztrihovici

V. Bezděka čte jako Olšany a Střechovice, nelokalizuje (*Bezděka 1856*, 146). J. Turek s L. Kopáčem poukazují na dvůr Olešná u Načeradce, popřípadě les Olšany u Košetic (*Turek–Kopáč 1946*, 215). Zaniklou středověkou osadu Strejčkovice lze lokalizovat přibližně 1 kilometr severovýchodně od Sedlice, k hájovně v Bedrách. Tyto Strejčkovice jsou zmíněny v listině 1437 společně a hned za Sedlicí (*Roubík 1959*, 119; *Turek–Kopáč 1946*, 215). Podle jiného čtení by mohlo jít o mlýn Strkovec nad Kletečnou (*Roubík 1959*, 119).

Zedelce antiquum

Lokalitu tohoto názvu nelze jednoznačně interpretovat. V. Bezděka nelokalizuje (*Bezděka 1856*, 146). Podle J. Turka a L. Kopáče by mohlo jít o obec Sedlice (*Turek–Kopáč 1946*, 215). Nelze vyloučit, že jde o zaniklou ves v místě dnešního

Světlického mlýna (necelé 3 kilometry severoseverozápadně od Humpolce).

Zvanovici

F. Roubík nelokalizuje (*Roubík 1959*, 119). Také V. Bezděka nelokalizuje, čte jako Zvadnovici (*Bezděka 1856*, 146). Není vyloučeno, že jde o obec Zvánovice ve středních Čechách, asi 35 km jihovýchodně od Prahy (*Turek–Kopáč 1946*, 215).

Petrin cum vinea

Lokalizace je problematická. J. Turek a L. Bezděka upozorňují, že v katastru Poříčí existuje pomístní název Na Vinici. Případně navrhuje další možnost, a to, že by mohlo jít o lokalitu poblíž kostela sv. Petra v Želivu (odtud „Petřín“), kde by svahy obrácené k jihu mohly být vhodným místem pro existenci vinic (*Turek–Kopáč 1949*, 215).

Borek, cum silvis usque ad flumen Giglaue**Borek**

J. V. Šimák nevyklučuje, že *predium Borek* je dnešní Opatov (*Šimák 1943/45*, 82). F. Roubík Borek s výhradami ztotožňuje s mlýnem Borek, lokalizovaným západně od Onšova u Martinic (*Roubík 1959*, 118). To je omyl, prokazatelně jde o les Borek.

První listina zmiňující Borek se hlásí k roku 1174. Toho roku měla být ves Stonařov předmětem výměny mezi Želivem a urozeným mužem Ranožirem. Ranožír a jeho bratři Stonařov vyměnili za les Borek a 50 hřiven stříbra. Želivským premonstrátům zůstal i nadále desátek z výnosu statku ve Stonařově (CDM I, č. 313, s. 289; RBM I, č. 343, s. 152; *Jireček 1857*, 69). Listina ovšem patří mezi Bočkova falza: *Contulit igitur Ranozir cum fratribus suis monasterio in Selev silvan late pro tendentem juxta terminos Moraviae, quae vulgo Borek vocatur, pro predio Stanimiri, quod tempore fundationis tempore ducis Wladislai Zdico episcopus a nobili viro Stanimiro emerat et praefato monasterio donaverat* (RBM I, č. 343, s. 152). Zřejmě první jistou zmínkou o majetku Borek je tedy až listina papeže Honorie III. z roku 1226.

Z roku 1233 pocházejí listiny, které mají řešit majetkové spory související s územím Borku. Na ten si dělají nárok synové velmože Wolframa, pravděpodobně zakladatele Kostelce nad Jihlavou. První je listina královny Konstancie a jejího syna Přemysla, ve které tito potvrzují želivským premonstrátům držbu lesa Borek (CDM II, č. 223, s. 245–246). I tato listina patří mezi Bočkova falza. Druhá listina je zřejmě pravá a jejím autorem je král Václav I. Spor v ní panovník řeší ve prospěch premonstrátů (CDB III/1, č. 43, s. 43–44; *Žemlička 2002*, 131). V této listině je rozsah Borku také jasně vymezen: *Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Moraviam, per montem Rozocatech et ab ipso monte ad viam, que vocatur Nahaber, et per eandem viam Nahaber usque ad ryvulum Zmyrtsna, qui ryvulus sicut Gyglauam influit, ab inde per ascensum fluminis Gyglauae usque ad locum illum, ubi ryvulus Otuirna ipsum flumen influit, ab inde per ascensum eiusdem ryvuly usque ad ortum, ab inde spacio interposito oritur ryvulus Wizkidna, qui ryvulus sicut Cletecsnam influit nullius bonis interiacentibus metas ecclesie determinat* (CDB III/1, č. 43, s. 43–44). Za *mons Rozocatech* je považována kóta 701 m n. m. severozápadně od Větrného Jeníkova (*Fiala–Fučík 2002*, 12).

Žádná taková ovšem neexistuje, autoři mají zřejmě na mysli vrch Skalky (kóta 708 m n. m.) severovýchodně od Větrného Jeníkova. *Ryvulus Zmrytsna* je Smrčenský potok, pramenící východně od Větrného Jeníkova. Smrčenský potok se vlévá zleva do Jihlavy, východně od Starých Hor. Za *ryvulus Otwirna* je považován Jedlovský potok, který pramení východně od Opatova a vlévá se do řeky Jihlavy u obce Dvorce. Jako *ryvulus Wizkidna* byl identifikován Jiřinský potok, který pramení západně od Větrného Jeníkova a východně od Vyskytné se vlévá do Jihlavy. *Ryvulus Cletecsnam* je Jankovský potok, který pramení jihozápadně od Jankova a západně od Kletečné se vlévá do Hejlovky, respektive Želivky. Potoky Vyskytná a Kletečná nevymezují rozsah Borku, ale tvoří další hranice klášterního majetku (Richter 1953, 21).

Za východní hranici Borku můžeme považovat svahy masivu s hlavním evropským rozvodím, táhnoucí se zhruba severojižním směrem (pro naše účely postačí úsek od Starých Hor na jihu po Štoky na severu). Někde v tomto prostoru, mezi svahy na západě a tokem Šlapanky na východě, totiž můžeme předpokládat průběh v literatuře populární Haberské cesty, cestu *que vocatur Nahaber* (CDB III/1, č. 43, s. 43). Západní hranici tvoří rozvodí, pravděpodobně od Borového vrchu (697 m n. m., severovýchodně od Opatova) až k vrchu Skalky (708 m n. m.) severovýchodně od Větrného Jeníkova.

Les Borek měl být kolonizován až po roce 1226, a to německými osadníky (Dobiáš 1927, 76). Toto tvrzení je v protikladu se záznamem Honoriovy listiny, která k roku 1226 zaznamenává na území Borku již několik lokalit: *Wiskidna*, *Bradlo*, *Jesena*, *Hodiegow et Genikow usque ad flumen de Otwirna*.

ad flumen Giglau

Je to poprvé, kdy se v písemných pramenech objevuje název Jihlava, v tomto případě však nejde o osadu, ale o řeku Jihlavu. Zajímavá je etymologie tohoto hydronyma (nejnověji *Vodáková 2007*, 172). Podle dnes převažujícího názoru vznikl název řeky ze slovanského *jbgbla*, jehla. Mělo tím být vyjádřeno kamenité a ostré dno vodního toku. Německá varianta *Iglau* byla tedy převzata z češtiny, a to ještě v 12. století, tedy v době, kdy písmeno „H“ ještě nevzniklo z „G“ (*Hosák–Šrámek 1970*, 365). Od 13. století až do současnosti existují dvě souběžné jazykové varianty, české Jihlava a německé Iglau (*Mezník 1954*, 21). Z těchto indicií se zpravidla usuzuje na to, že zde existovalo starší slovanské osídlení (*Vodáková 2007*, 172).

Wiskidna

Lokalitu lze spojit s obcí Vyskytná nad Jihlavou (*Turek–Kopáč 1946*, 217). Její nadmořská výška je 500–550 m n. m. Roku 2006 byl proveden záchranný archeologický výzkum v kostele sv. Vavřince. Výzkum odhalil v západní části loď zdivo náležející starší (raně gotické) stavební fázi (*Zimola–Vokáč 2007*).

Bradlo

Podle F. Roubíka jde o polohu Bradla u Vyskytné (*Roubík 1959*, 123), není ovšem jasné, jakou polohu má autor na mysli. Zaniklou ves Bradlo (Bradels), „*kteřá ležela mezi Hosovem a Dvorci*“, klade F. Hoffmann do polohy s pomístními názvy Dolní Bradlo, Horní Bradlo, Bradelský rybník (*Hoffmann 2004*, 200). Tuto ves s lokalitou zmíněnou v listině z roku 1226 ovšem nespojuje. Pokud by skutečně šlo o hledanou lokalitu, je

Obr. 80. Řeka Jihlava u Plander. Pod názvem *Giglau* je v listině papeže Honorio III. míněna právě tato část toku, mezi Kostelcem u Jihlavy a Starými Horami. Foto P. Hejhal, duben 2009.

výjimečná svou polohou na pravém břehu řeky Jihlavy. V ostatních případech je řeka Jihlava respektována jako hranice premonstrátského majetku.

Nabízí se ještě jedna varianta, a to ztotožnění lokality Bradlo z roku 1226 se vsí Plandry (severozápadně od Jihlavy). Ves je v 15. století zmiňována jako majetek želivských premonstrátů.

Jesena

Lokalitu lze spojit s obcí Ježená u Vyskytné nad Jihlavou (*Turek–Kopáč 1946*, 217). Její nadmořská výška je 550–570 m n. m. Obec leží při Maršovském potoce.

Hodiegow et Genikow usque ad flumen de Otwirna Hodiegow

Lokalitu nelze v současné době určit (*Turek–Kopáč 1946*, 217). F. Roubík usuzuje, že ves Hodějov nejspíš splynula s Hubenovem, okres Jihlava (*Roubík 1959*, 119). Otwirna je dnešní Jedlovský potok.

Genikow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Větrný Jeníkov (*Turek–Kopáč 1946*, 217). Nachází se na hlavním evropském rozvodí Labe–Dunaj, přibližně 11 kilometrů severozápadně od Jihlavy. Její nadmořská výška je 650–670 m n. m. Přímo v Jeníkově prameni jedna ze zdrojnic Jiřinského potoka.

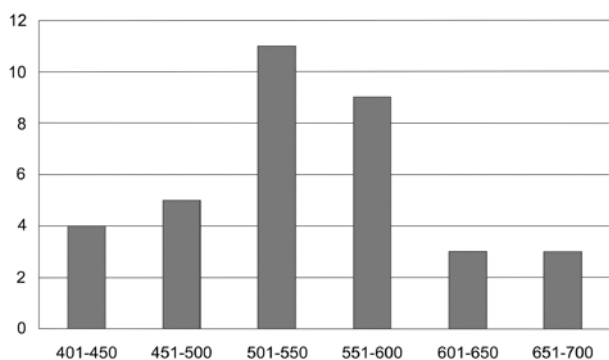
V katastru Větrného Jeníkova se pravděpodobně ve 40. letech 12. století nacházel dvorec, v němž roku 1149 trávil vánoční svátky olomoucký biskup Jindřich Zdík (FRB II, s. 490).

Roku 2010 byl realizován archeologický výzkum vyvolaný výstavbou kanalizace a rekonstrukcí vodovodu. V jihovýchodní části intravilánu bylo z vrstvy na bázi sledovaného profilu zvednuto několik keramických střepů, které lze rámcově datovat do 13. století.

Vztah osídlení k nadmořské výšce

Lokality zmíněné v listině k roku 1226 se nacházejí v nadmořských výškách 400–700 metrů nad mořem:

401–450 m n. m. – 4 lokality: Porzicze, Petrowici, Seleuech, Terhonic

Obr. 81. Nadmořské výšky lokalit v majetku želivských premonstrátů roku 1226.

451–500 m n. m. – 5 lokalit: Lizcowici, Vitici, Cleticen, Simonici, Budicovitz

501–550 m n. m. – 11 lokalit: Wreznik, Petrovici 01, Cramolin, Lubici, Lhota, Slavani, Brische, Sahore, Czmerdow, Wlazinowici, Wiskidna

551–600 m n. m. – 9 lokalit: Pohore, Comorovici, Bistrum, Pavlow, Krazanow, Branissow, Heraltice, Vezeli, Jesena

601–650 m n. m. – 3 lokality Dudín (*Dudin*), Buková (*Bucow*) a *Boganov*

651–700 m n. m. – 3 lokality Kalhov (*Calov*), Velešov (*Welechow*) a Větrný Jeníkov (*Genikow*).

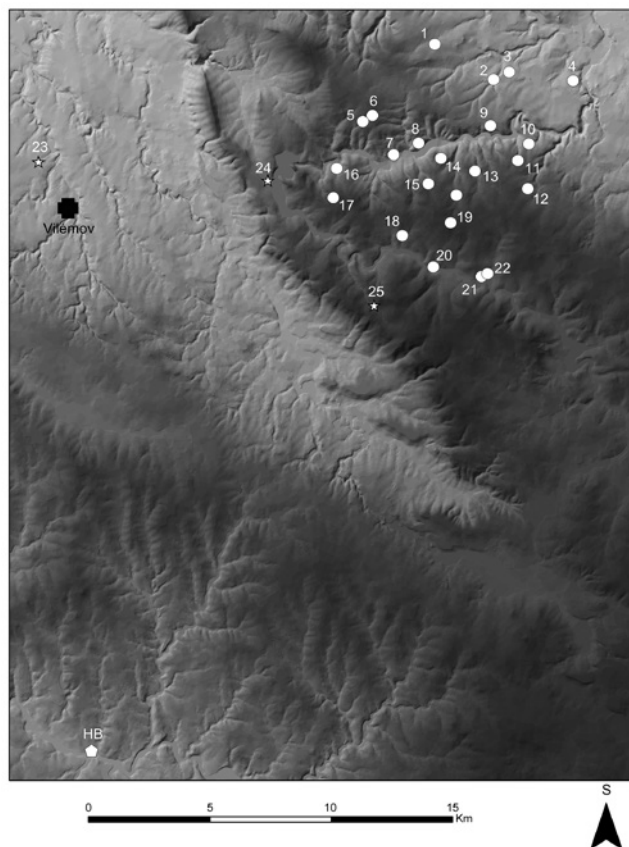
Většina analyzovaných lokalit (20) se nachází v rozmezí 500–600 m n. m., ale byly osídleny i polohy nad 600 m n. m.

Pozornost budí lokality posledních dvou skupin, nad 601 m n. m. – Dudín (*Dudin*), Buková (*Bucow*) a *Boganov* a nad 651 m n. m. – Kalhov (*Calov*), Velešov (*Welechow*) a Větrný Jeníkov (*Genikow*). Lokality jsou založeny poblíž hlavního evropského rozvodí Labe–Dunaj, případně přímo na něm. Názvy všech lokalit patří do toponymické skupiny s koncovkami *-ov* a *-in*. Obecně jsou tyto názvy řazeny k staré vrstvě osídlení, na Českomoravské vrchovině jsou tyto kladeny ještě před rok 1203.³²

5.4.1.4 Benediktinský klášter ve Vilémově

Rok založení kláštera ve Vilémově není znám. Prokazatelně existoval roku 1160, kdy je v listině Vladislava II. uveden vilémovský opat Vilém (CDB I, č. 208, s. 196). Podle kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína došlo k založení kláštera roku 1121 přičiněním Heřmana a Viléma, hrabat ze Sulzbachu. Spojení zakladatelů kláštera s rodem ze Sulzbachu je v současné době spíše odmítáno. Za fundátora lze považovat buď panovníka, nebo příslušníky domácí šlechty (k problematice podrobně *Šrámek 2012*). Klášter byl poničen v roce 1278 po bitvě na Moravském poli a zanikl po roce 1421 (*Peňal 2011*; *Somer–Šrámek 2010*; *Vlček–Sommer–Foltýn 1998*, 685).

O majetkových poměrech kláštera od založení do 1. poloviny 13. století příliš informací nemáme. Do let 1204–1214 je datována listina Děpolda III., ve které přenechává klášteru část

Obr. 82. Lokality Bojanovského újezdu zmíněné roku 1329 (body) a lokality s nálezy keramiky zdobené radélkem (hvězdičky). 1. Mladoňovice, k. ú. Deblov (Mladonow), 2. Licibořice (Lutoborzyczye), 3. Šiškovice, k. ú. Licibořice (Systowyczye), 4. Výškov, k. ú. Svidnice u Slatiňan (Wyscow), 5. Kovářov u Seče (Kowarzow), 6. Holín, k. ú. Kovářov u Seče (Holyn), 7. Bojanov (Boyanow), 8. Petrkov, k. ú. Bojanov (Petyrcow), 9. Křižanovice (Crzissanowyczy), 10. Hradiště, k. ú. České Lhotice (Hradyszczye), 11. České Lhotice (Lhotyczye), 12. Hodonín (Hodonyn), 13. Libkov u Nasavrk (Lubkow), 14. Chlum, k. ú. Polánka (Chlum), 15. Polánka (Polanka), 16. Hořelec, k. ú. Dolní Bezděkov u Bojanova, 17. Proseč u Seče (Prossyecz), 18. Vršov, k. ú. Horní Bradlo (Wyrzyegow), 19. Krásné (Crasny), 20. Horní Bradlo (Bradlo), 21. Travná (Trauny), 22. ZSV Travenec (?), k. ú. Travná (Trawonecz), 23. ZSV Mrchojedy, k. ú. Sirákovice (*Peňal 2006*), 24. Seč, 25. ZSV Hudeč, k. ú. Vratkov. HB – Havlíčkův Brod.

výnosu z celnice v Habrech (CDB II, s. 107, č. 112). Roku 1223 obdržel klášter ves Opočnice u Nymburka (CDB II, č. 252, s. 241–242). Můžeme předpokládat, že se klášter podílel na kolonizaci Železných hor v oblasti Bojanovského újezdu.

Bojanovský újezd

Bojanovský újezd je mezi majetky vilémovského kláštera zmíněn roku 1329, kdy jej klášter pronajal Jindřichovi z Lichtenburka za účelem znovuosídlení (k problematice Bojanovského újezdu viz *Teplý 2010*). V listině zhotovené u příležitosti této transakce jsou jmenovány vesnice, kterých se pronájem týkal: *Boyanow, Polanka, Prossyecz, Mazanczie, Crasny, Bradlo, Trauny, Trawonecz, Hodonyn, Mladonow, Hradyszczye, Lhotyczye, Lubkow, Lazy, Wyrzyegow, Chlum, Kowarzow, Petyrcow, Slanyn, Wyscow, Systowyczye, Lutoborzyczye, Holyn, Horzowcye...siluis, que wlgariter Jaworny, Masanecz et Trawny...*

32 Viz jména lokalit v rýněckém farním okruhu k roku 1203.

a *Crzissanowycz*, kterou si klášter ponechal. Újezd je zde zmíněn jako zcela pustý (RBM III, č. 1518, s. 594–595).

Boyanow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Bojanov. Její nadmořská výška je okolo 430 m n. m.

Polanka

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Polánka. Její nadmořská výška je okolo 540 m n. m.

Prossyecz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Proseč u Seče. Její nadmořská výška je okolo 570 m n. m.

Mazanczie

Podle F. Roubíka „někdy ves, snad pak Prosíčka, pak les mezi Krásným a Libkovem, západně od Lupoměch“ (Roubík 1959, 111). Poloha Na Mazančích či Na Mazancych se nachází v severní části k. ú. Krásné a v jižní části k. ú. Libkov u Nasavrku. Je otázka, zda nejde o zmíněný les Masanecz a osada sama se nenacházela jinde.

Crasny

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Krásné. Její nadmořská výška je okolo 605 m n. m.

Bradlo

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Horní Bradlo. Její nadmořská výška je okolo 515 m n. m.

Trauny

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Travná. Její nadmořská výška je okolo 515 m n. m.

Trawonecz

F. Roubík uvažuje o lokalizaci ZSV Travenec k dvoru u Travné, k. ú. Travná u Horního Bradla (Roubík 1959, 109). Nadmořská výška lokality je okolo 535 m n. m.

Hodonyn

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Hodonín. Její nadmořská výška je okolo 530 m n. m.

Mladonow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Mladoňovice, k. ú. Deblův. Její nadmořská výška je okolo 440 m n. m.

Hradyszcze

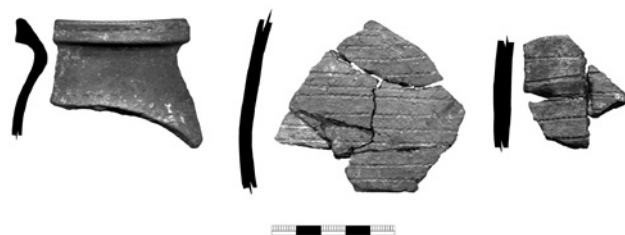
Lokalitu lze ztotožnit s obcí Hradiště, k. ú. České Lhotice. Její nadmořská výška je okolo 450 m n. m.

Lhotyczie

Lokalitu lze ztotožnit s obcí České Lhotice. Její nadmořská výška je okolo 515 m n. m.

Lubkow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Libkov u Nasavrku. Její nadmořská výška je okolo 500 m n. m.

Obr. 83. Keramika zdobená radélkem. ZSV Hudeč, k. ú. Vratkov.

Lazy

ZSV Lázy klade F. Roubík západně od Nasavrku (Roubík 1959, 111).

Wyrzczyegow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Vršov, k. ú. Horní Bradlo. Její nadmořská výška je okolo 545 m n. m.

Chlum

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Chlum, k. ú. Polánka. Její nadmořská výška je okolo 515 m n. m.

Kowarzow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Kovářov. Její nadmořská výška je okolo 520 m n. m.

Petyrcow

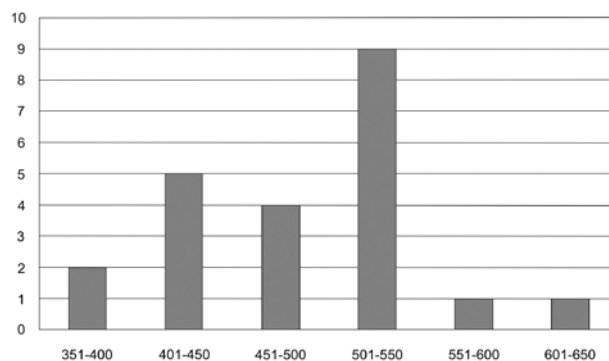
Lokalitu lze ztotožnit s obcí Petrkov, k. ú. Bojanov. Její nadmořská výška je okolo 480 m n. m.

Slanyn

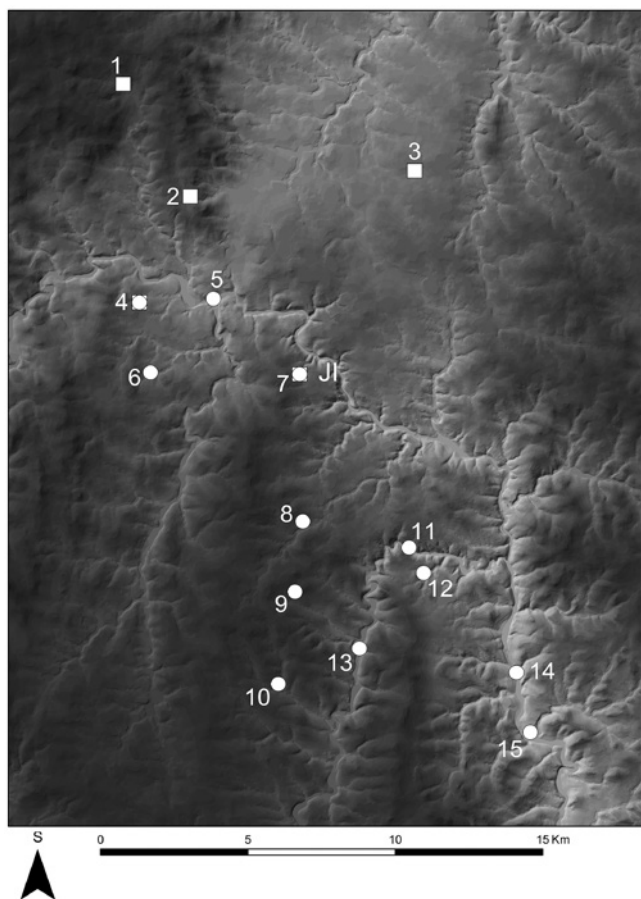
Podle F. Roubíka nelokalizovatelné (Roubík 1959, 127). Nemůže jít o Slavice, k. ú. Licibořice?

Wyscow

Lokalitu lze ztotožnit s dvorem Výškov, k. ú. Svidnice u Slatiňan. Její nadmořská výška je okolo 360 m n. m.

Obr. 84. Nadmořské výšky lokalit Bojanovského újezdu.

Obr. 85. Některé z lokalit zmíněných v listině biskupa Roberta roku 1233 (čtverce) a markraběte Přemysla roku 1234 (body). 1. Smrné (Smirna), 2. Zborná (Bukowe), 3. Ždírec na Moravě (Serech), 4. Horní Kosov (Bobikozle, Pobikozli), 5. Jihlava, 6. Pistov u Jihlavy (Pestow), 7. Kosov u Jihlavy (Kohhoue, Koslove), 8. Příseka (Presseka), 9. Uhřinovice u Jihlavy (Vgrinowichi), 10. Jestřebí (Jazstrabe), 11. Doubkov, k. ú. Panská Lhota (Dubkowa), 12. Malé, k. ú. Panská Lhota (V malego), 13. Brtnice (Byrdniche), 14. Bransouze (Branchewess), 15. Čichov (Cihhowe).

Systowycze

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Šiškovice, k. ú. Licibořice. Její nadmořská výška je okolo 390 m n. m.

Lutoborzycze

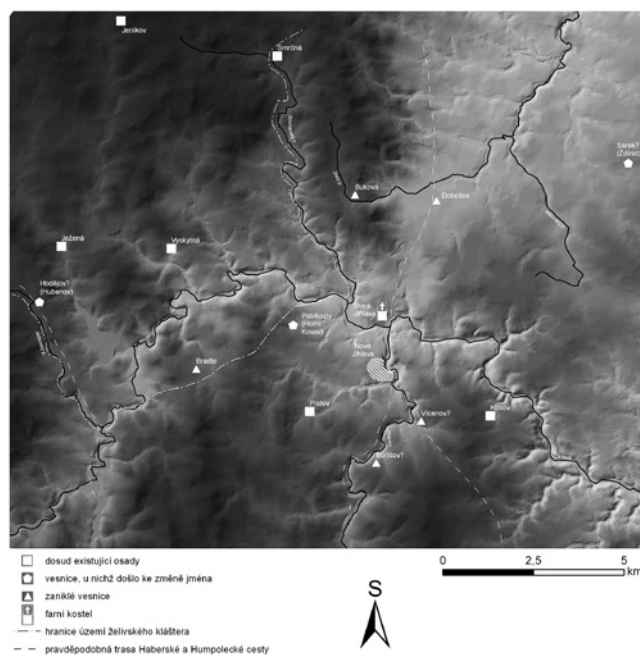
Lokalitu lze ztotožnit s obcí Licibořice. Její nadmořská výška je okolo 405 m n. m.

Holyn

Lokalitu lze ztotožnit s Holínem, dnes součást obce Kovářov u Seče, k. ú. Kovářov u Seče. Její nadmořská výška je okolo 545 m n. m.

Horzowcye

Není vyloučeno, že jde o lokalitu Hořelec, k. ú. Horní Bezděkov u Bojanova (Roubík 1959, 111). Její nadmořská výška je okolo 470 m n. m.

Obr. 86. Situace v okolí Jihlavy v závěru 1. třetiny 13. století, podle *Měřinský 1982*. Digitalizace Š. Černoš.

Crzissanowycz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Křižanovice. Její nadmořská výška je okolo 480 m n. m.

Nevíme, kdy klášter Bojanovský újezd získal, není vyloučeno, že byl součástí donace již při jeho založení ve 12. století (*Teplý 2010*, 103–104). V současné době je nejstarší známé středověké osídlení (8.–12. století) na území Bojanovského újezdu zachyceno v areálu oppida na katastru Hradiště u Českých Lhotic (*Danielisová 2010*, 144–147).

Z lokalit Seč (*Frolík 1990*) a ZSV Hudeč, k. ú. Vratkov,³³ ležících v těsném sousedství Bojanovského újezdu, pochází nálezy keramiky zdobené radélkem. Lze je datovat do průběhu 1. poloviny 13. století.

5.4.1.5 Němečtí rytíři

Přítomnost řádu německých rytířů je na české straně Českomoravské vrchoviny zachycena od 30. let 13. století. Roku 1233 prodal řád (zastoupený pruským zemským mistrem Hermannem Balkem)³⁴ za sto hřiven *bona illa, que habuimus in Hvmpolz et super Giglava, villas videlicet Podole, Dobre, Scri-sowe, Bogedanze, Pustsin* (CDB III/1, č. 48, s. 48) kanonii želivských premonstrátů. V případě jména *Giglava* není jasné, zda jde o řeku Jihlavu, nebo o sídliště. Také lokalizace zmíněných vsí je velmi problematická (k tématu *Měřinský–Charouz 2009*; *Vodáková 2007*).

33 Materiál získaný v letech 1974 a 1975 je uložen v Muzeu Vysočiny v Havlíčkově Brodě.

34 Balkův pobyt 19. června 1233 ve Vratislavi a následný přesun do Prahy snad lze spojit s verbováním bojovníků na vojenskou výpravu proti Prusům na přelomu let 1233/1234 (*Jan 1997*, 18).

Podole

F. Roubík ztotožňuje s dvorem Podolí, k. ú. Koberovice (*Roubík 1959*, 118). A. Profous navrhuje ves Podolí na levém břehu Sázavy, asi 1 kilometr západně od Ledče nad Sázavou (*Profous 1959*, 405).

Dobre

J. Solař uvádí, že ves Dobrá existovala jihovýchodně od Humpolce, v poloze „U svatého Václava“ (*Solař 1863a*, 59). F. Roubík klade do polohy Dobrsko, mezi Humpolcem a Krasoňovem, což je pravděpodobně stejná poloha, kterou má na mysli J. Solař (*Roubík 1959*, 118). Nelze vyloučit ani možnosti, že jde o Dobronín u Jihlavy, Dobrou u Ledče nad Sázavou (*Profous 1954*, 397), případně Dobrou u Příbyslavi.

Scrisowe

Nelze jednoznačně lokalizovat, ale není vyloučeno, že jde o Skrýšov u Polné (*Profous 1959*, 85). Této variantě by nasvědčovala lokalita Pustsin-Pozděšín u Polné?

Bogedanze

Nelze jednoznačně lokalizovat.

Pustsin

Nelze jednoznačně lokalizovat, ale není vyloučeno, že jde o Pozděšín u Polné.

Taktéž roku 1233 byla sepsána konfirmační listina olomouckého biskupa Roberta, v níž potvrzuje transakci popsanou v Balkově listině, a vyjmenovány vesnice, platící desátek jihlavskému kostelu (tedy kostelu sv. Jana Křtitele): *Bobikozle, Borisowe, Vnzenowe, Koslowe, Dobrezowit, Elhota, Belemilzic, Stibor, aliud Stibor, Bukowe, aliud Bukowe, Smirna, Serech* (CDB III/1, č. 49, s. 49–50). Lokality zmíněné v Balkově listině zde jmenovány nejsou. Lokalizace vsí zmíněných v obou listinách je nejednoznačná (k tématu nově *Měřínský–Charouz 2009*; *Vodáková 2007*).

Bobikozle

Lokalita Pobikozly je kladena do katastru dnešního Horního Kosova (*Měřínský–Charouz 2009*, 40). Její nadmořská výška je okolo 535 m n. m.

Borisowe

ZSV Boříšov je hledána jihozápadně od Sasova (*Měřínský–Charouz 2009*, 40), Nekuda nelokalizuje (*Nekuda 1961*, 36).

Vnzenowe

Nelze jednoznačně lokalizovat. Snad ZSV východně od Sasova, nebo Cerekvička východně u Vílance (*Měřínský–Charouz 2009*, 40).

Koslowe

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Kosov u Jihlavy (*Měřínský–Charouz 2009*, 40). Její nadmořská výška je okolo 540 m n. m.

Dobrezowit

ZSV Dobřešovice (případně Dobešovice nebo Dobešov) bývá kladena do katastru Pávova u Jihlavy (*Měřínský–Charouz 2009*, 40–41; *Roubík 1959*, 119).

Elhota

Nelze jednoznačně lokalizovat Elhota bývá ztotožňována s Panskou Lhotou nebo ZSV Lhotka západně od Jestřebí u Brtnice (*Měřínský–Charouz 2009*, 41).

Belemilzic

Lokalita je hledána v intravilánu dnešní Jihlavy (*Měřínský–Charouz 2009*, 41). Nekuda nelokalizuje (*Nekuda 1961*, 89).

Stibor, aliud Stibor

Lokalitu nelze určit.

Bukowe, aliud Bukowe

Dvojici nelze jednoznačně lokalizovat. Za jednu z lokalit je považována Zborná u Jihlavy (*Měřínský–Charouz 2009*, 41; *Roubík 1959*, 119). Její nadmořská výška je okolo 555 m n. m.

Smirna

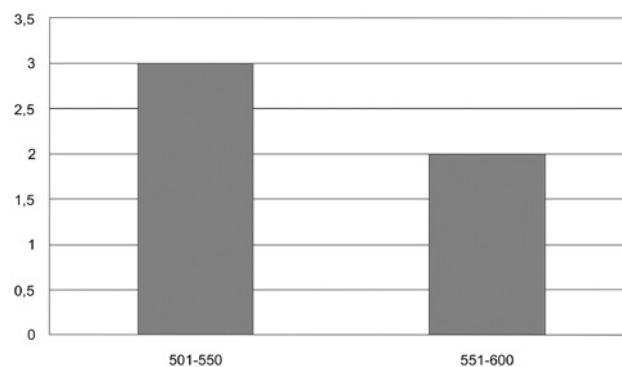
Lokalitu lze ztotožnit s obcí Smrčná (*Měřínský–Charouz 2009*, 41). Její nadmořská výška je okolo 580 m n. m.

V červnu a červenci 2004 proběhl archeologický výzkum při výkopových pracích spojených s plynifikací obce. Na severozápadním okraji obce (GPS 49°28'20.002"N, 15°32'4.266"E) byl ve výchozu zeminy nalezen nezdobený tuhový střeš, rámcově datovatelný do 13. století (*Hejhal 2004c*).

Serech

Lokalita je ztotožňována s obcí Ždírec severovýchodně od Jihlavy (*Měřínský–Charouz 2009*, 41). Její nadmořská výška je okolo 515 m n. m.

31. října 1234 vydal moravský markrabě Přemysl ve Znojmě listinu, v níž jmenuje majetky v okolí Jihlavy, které vyměnil s tišnovskými cisterciáckými za lokalitu Trebow (snad Moravská Třebová): *Giglawa cum theloneo et cum aliis villis ad eam pertinentibus, scilicet Boemilchichi, Wicenow, Borissow, de Pestow dimidiam villam cum omni iure, Pobikozli, Kohhoue, Smyrchnowe, Vblazka, Legota, Byrdniche etiam cum suis villis et omnibus attinenciis, scilicet Branchewess, Cyhhowe, Jazstrabe, Oztehouichi, Vgrinowichi, Presseka, Dubkowa, V malego. Wignanow autem cum omnibus suis appendiciis*

Obr. 87. Nadmořské výšky některých lokalit zmíněných v listině biskupa Roberta z roku 1233.

ex mera liberalitate nostra addidimus clastro predicto et aliam villam Wemisslich nomine simiter (CDB III/1, č. 88, s. 97–100).

Giglawa cum theloneo

Jihlava. Míneň osada u kostela sv. Jana Křtitele. Nadmořská výška lokality je okolo 480 m n. m.

Bolemilchichi

Pravděpodobně stejná lokalita jako *Belemilzic* z listiny biskupa Roberta. Lokalita je hledána v intravilánu dnešní Jihlavy (*Měřínský–Charouz 2009*, 41). Nekuda nelokalizuje (*Nekuda 1961*, 89).

Wicenow

Pravděpodobně stejná lokalita jako *Vnzenowe* z listiny biskupa Roberta. Nelze jednoznačně lokalizovat. Snad ZSV východně od Sasova, nebo Cerekvička východně u Vilance (*Měřínský–Charouz 2009*, 40).

Borissow

Pravděpodobně stejná lokalita jako *Borissowe* z listiny biskupa Roberta. ZSV Boříšov je hledána jihozápadně od Sasova (*Měřínský–Charouz 2009*, 40), Nekuda nelokalizuje (*Nekuda 1961*, 36).

Pestow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Pístov u Jihlavy. Její nadmořská výška je okolo 540 m n. m.

Pobikozli

Pravděpodobně stejná lokalita jako *Bobikozle* z listiny biskupa Roberta. Lokalita Pobikozly je kladena do katastru dnešního Horního Kosova (*Měřínský–Charouz 2009*, 40). Její nadmořská výška je okolo 535 m n. m.

Kohhoue

Pravděpodobně stejná lokalita jako *Koslowe* z listiny biskupa Roberta. Lokalitu lze ztotožnit s obcí Kosov u Jihlavy (*Měřínský–Charouz 2009*, 40). Její nadmořská výška je okolo 540 m n. m.

Smyrchnowe

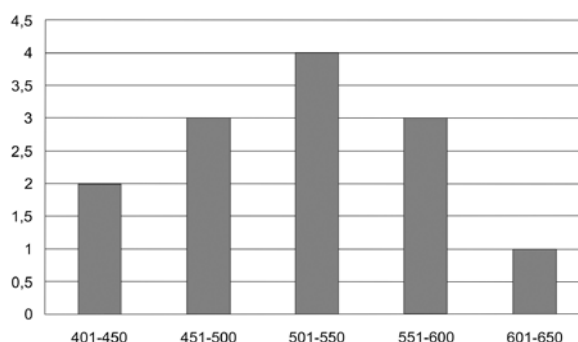
Pravděpodobně stejná lokalita jako *Smirna* z listiny biskupa Roberta. Lze ji ztotožnit s obcí Smrčná (*Měřínský–Charouz 2009*, 41). Její nadmořská výška je okolo 580 m n. m.

Vblazka

Nelze jednoznačně lokalizovat. Není vyloučeno, že jde o ZSV v severní části k. ú. Rudolec.³⁵

Legota

Pravděpodobně stejná lokalita jako *Elhota* z listiny biskupa Roberta. Nelze jednoznačně lokalizovat. Elhota bývá ztotožňována s Panskou Lhotou nebo ZSV Lhotka západně od Jestřebí u Brtnice (*Měřínský–Charouz 2009*, 41).

Obr. 88. Nadmořské výšky některých lokalit zmíněných v listině markraběte Přemysla z roku 1234.

Byrdniche

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Brtnice. Její nadmořská výška je okolo 515 m n. m.

Branchewess

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Bransouze. Její nadmořská výška je okolo 420 m n. m.

Cyhhowe

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Číchov. Její nadmořská výška je okolo 415 m n. m.

Jazstrabe

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Jestřebí. Její nadmořská výška je okolo 585 m n. m.

Oztehhouichi

Nelze jednoznačně lokalizovat.

Vgrinowichi

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Uhřínovice. Její nadmořská výška je okolo 605 m n. m.

Presseka

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Příseka. Její nadmořská výška je okolo 575 m n. m.

Dubkowa

Lokalita byla ztotožněna s mlýnem Doubkov, severně od obce Malé, k. ú. Panská Lhota (*Nekuda 1961*, 33). Její nadmořská výška je okolo 465 m n. m.

V malego

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Malé, k. ú. Panská Lhota. Její nadmořská výška je okolo 495 m n. m.

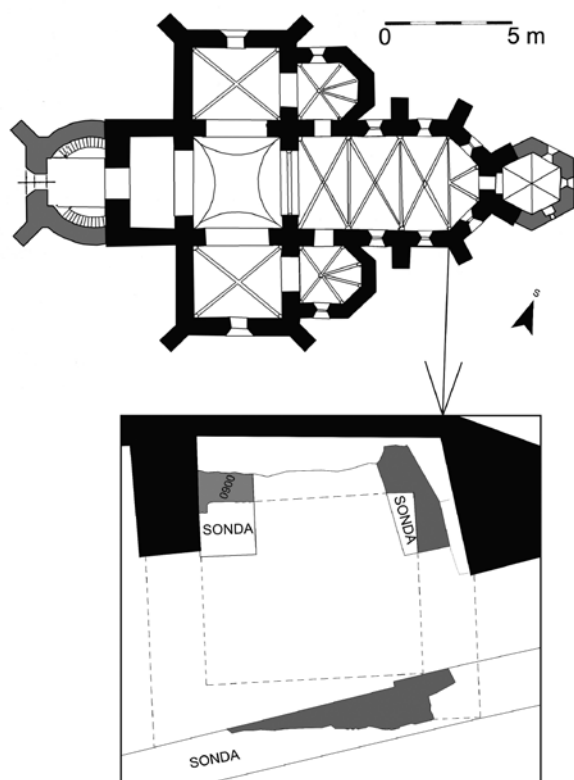
Wignanow

Lokalitu lze ztotožnit s ZSV Vyhnánov u Oder na levém břehu řeky (*Nekuda 1961*, 157).

Wemisslich

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Vémyslice, okr. Znojmo.

35 K ZSV Blažkov u Rudolce viz *Nekuda 1961*, 89.

Obr. 89. Humpolec. Půdorys kostela sv. Mikuláše, podle *Kuthan 1994*. Dole detail zdiva starší stavební fáze. Přerušovanou čarou je naznačen předpokládaný průběh zdiva.

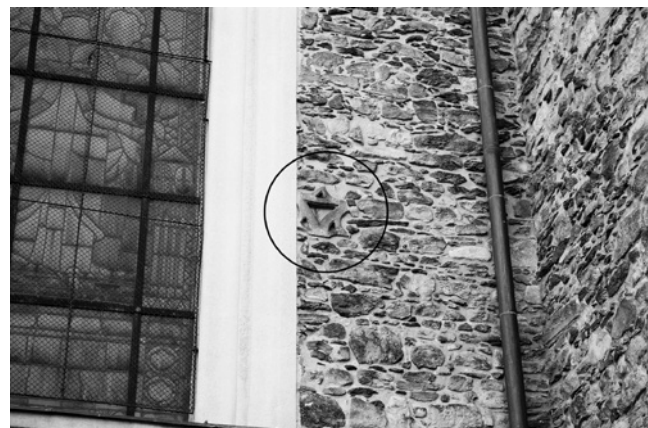
Některé ze zmíněných lokalit jsou vsi jmenované v konfirmační listině biskupa Roberta z roku 1233. Z toho plyne, že do roku 1234 bylo území stále v zeměpanských rukou, byť na něm měly své majetky církevní instituce – němečtí rytíři a posléze želivští premonstráti (*Měřínský-Charouz 2009*, 41–42).

Humpolec (okres Pelhřimov), kostel sv. Mikuláše

Kostel sv. Mikuláše se nachází v centru města, na výrazné terénní hraně sklánějící se k severozápadu. Svým umístěním tak člení náměstí na dvě části („horní“ a „dolní“). Nadmořská výška lokality je 530 m n. m.

Současná podoba kostela je výsledkem několika přestaveb, které byly završeny v letech 1721–1722 v duchu barokní gotiky. Kostel má půdorys tvaru latinského kříže, s příčnou lodí a hranolovou věží v západní části kostela. Presbytář je ukončen polygonálním závěrem s vnějšími opěrky. Na severní a jižní straně přiléhají k presbytáři boční kaple otevřené do bočních lodí transeptu (*Kuthan 1994*, 133–134). Přestavby kostela dokládají také četná spolia v mladším zdivu. Je pravděpodobné, že kostel existoval před rokem 1233, viz *bona illa, que habuimus in Hvmpolz* (CDB III/1, č. 48, s. 48), výslovně ale v listině uveden není.

V říjnu až listopadu 2004 byl proveden záchranný archeologický výzkum v bezprostřední blízkosti stavby. Kromě vrcholně středověkého a novověkého hřbitova (92 jedinců) byla

Obr. 90. Humpolec. Kostel sv. Mikuláše, ukázka druhotně použitého stavebního článku. Foto P. Hejhal, 2004.

Obr. 91. Humpolec. Kostel sv. Mikuláše, pohled na zdivo starší stavební fáze kostela.

Obr. 92. Humpolec. Kostel sv. Mikuláše, pohřeb porušený základovým vko-
pem pro opěrák.

Obr. 94. Jihlava. Kostel sv. Jana Křtitele, pohled od severovýchodu. Foto
P. Hejhal, duben 2009.

odkryta kamenná obvodová zeď jižní přístavby k presbytáři kostela. Zjištěná minimální šířka zdi byla 0,8 m. Zeď byla postavena z kamene spojovaného maltou. V hloubce asi 0,5 metru od současné úrovně terénu bylo dosaženo základové spáry. Starší stavba měla na jižní straně presbytáře kamenný přístavek o čtvercovém půdorysu. Přístavek byl podsklepen a původně zaklenut (klenba se nezachovala, nicméně byla zdokumentována její patka a náběh na bok klenby). Sklep byl tesán do skály. Jednotný charakter záspy podsklepené části nasvědčuje jednorázovému zasypání sklepa. Zánik sklepa a této boční přístavby přímo spojujeme s rozšířením kostela a změnou jeho půdorysného schématu. Při přestavbě kostela byly narušeny dva pohřby orientované Z–V (k. 0864 a k. 0856), které byly v superpozici s opěráky kostela a můžeme je datovat (opět pouze nepřímo) do doby před vrcholně gotickou přestavbou kostela (Hejhal 2004b, Hejhal–Hrubý 2004).

Jihlava (okres Jihlava), kostel sv. Jana Křtitele

Kostel sv. Jana Křtitele se nachází přibližně 1,3 kilometru severně od centra jihlavské lokace, dnes Masarykovo náměstí. Ve středověku byl součástí, respektive centrální lokalitou aglomerace, zmíněné k roku 1307 jako *Iglavia Antiqua*. Stavba

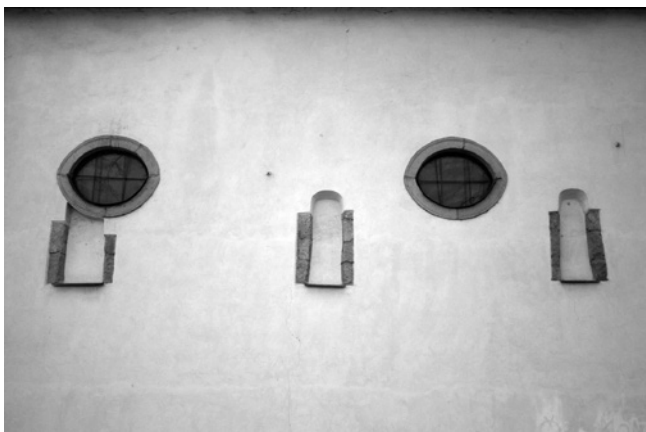
Obr. 93. Sídliště u sv. Jana Křtitele (č. 1) jako součást jihlavské aglomerace na počátku 15. století, podle Jaroš–Písková–Svrák 2000. Digitalizace Š. Černoš.

je umístěna nedaleko terénní hrany svahu Královského vršku, sklánějícího se k jihu k levému břehu řeky Jihlavy. Nadmořská výška lokality je 480 m n. m.

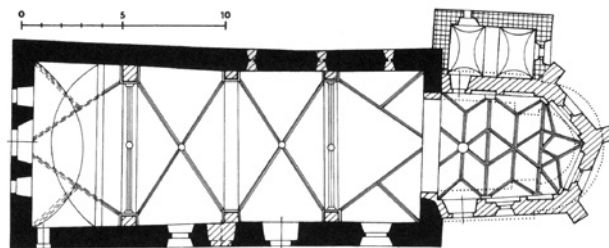
Jde o jednolodní stavbu. Loď má protáhlý, lichoběžníkový půdorys zužující se k východu. Od presbytáře je loď oddělena nízkým vítězným obloukem. Presbytář se směrem k východu zužuje a je zakončen dvěma do špice se sbíhajícími zdmi. K severní straně presbytáře je připojena renesanční sakristie. Kostel prošel gotickými, renesančními a barokními přestavbami (Konečný 1988, 405).

Kostel sv. Jana Křtitele existoval roku 1233, kdy patronát koupili želivští premonstráti od řádu německých rytířů. Při příležitosti opravy a předláždění interiéru kostela sv. Jana Křtitele proběhl roku 1984 jeho archeologický a stavebně historický průzkum. Bylo odkryto základové zdivo presbytáře a apsidy náležící starší stavební fázi kostela, kterou autor výzkumu datuje do poslední čtvrtiny 12. století, případně na počátek 13. století. Západní lichoběžníkově rozšířená část kostela byla interpretována jako špitál či přibýtek členů řádu německých rytířů, případně jako obydlí zeměpanského úředníka (Konečný 1988, 414–415). Spojení počátků kostela s řádem německých rytířů se jeví jako pravděpodobnější. V tom případě bychom mohli stavbu kostela klást do 13. století, před rok 1233.

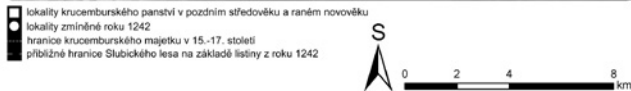
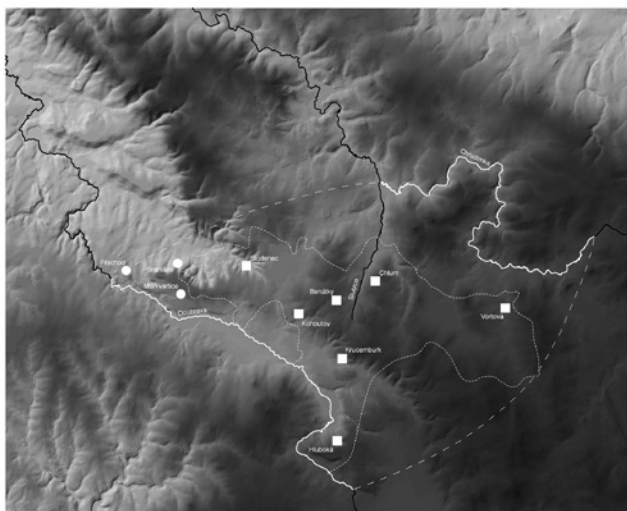
Doklady osídlení z 13. století dosud nebyly v širším okolí kostela sv. Jana Křtitele zachyceny (Hejhal 2003a).

Obr. 95. Jihlava. Kostel sv. Jana Křtitele, detail románských oken na severní stěně stavby. Foto P. Hejhal, duben 2009.

Obr. 96. Jihlava. Půdorys kostela sv. Jana Křtitele s vyznačením hypotetického průběhu starší apsidy. Převzato z: Konečný 1988.

Obr. 97. Slubický les, podle Doležel 2004. Digitalizace Š. Černoš.

Němečtí rytíři ve Slubickém lese (1242–1321)

Počátkem 40. let 13. století nastává druhé období řádu v českých zemích, je charakteristické tím, že donátory řádu se stávali kromě panovníka i příslušníci šlechty. Někdy po roce 1239 daroval německým rytířům majetky na Čáslavsku Jan z Polné, syn Zbyslava z Bratčic. Donace byla řádu potvrzena listinou Václava I. z roku 1242 (CDB IV/1, č. 13, s. 74–75). Součástí daru byla i ves Drobovice (okres Kutná Hora), kde vznikla záhy jedna z nejvýznamnějších řádových komend na českém území, a také patronát ke kostelu v Polné.

Pro území Českomoravské vrchoviny je důležitou součástí donace území Slubického lesa: *...dederit eciam eis silvam, que Zlubichki dicitur, que iacet inter Camenicam et Dubraunicam rivulos et proten ditur a primo exitu seu ortu eorumdem rivvorum per descensum usque ad bona filie sue Anne et usque ad villas Branišow et Marcwartic et usque in Prehod...* (CDB IV/1, č. 13, s. 75).

Obr. 98. Krucemburk. Kostel sv. Mikuláše, pohled od severu. Foto P. Hejhal, srpen 2006.

Takto výslovně lokalizovaný prostor se nachází mezi řekami Chrudimkou na severu a Doubravou na jihu. Východní hranici můžeme vytyčit přibližně jako linii mezi prameny obou vodotečí. Na západě jsou jako hraniční body zmíněny Branišov, Markvartice a Přeched. Markvartice a Branišov jsou dodnes existující sídla západně a severozápadně od Sobiňova. Lokalitu Přeched lze ztotožnit se zaniklým dvorcem v okolí Bílku (Doležel 2004, 405). Přibližně severojižní osu území tvoří eponymní potok Slubice (vodoteč 3. řádu, levý přítok Chrudimky), pramenící pod severozápadním svahem Křížového vrchu (660 m n. m.). Nadmořská výška území se pohybuje v rozmezí 500–700 m n. m., některé kóty překračují 800 m n. m. Nadmořské výšky lokalit zmiňovaných v listině Václava I., osídlené k roku 1242, jsou Přeched (Bílek) okolo 550 m n. m., Branišov okolo 520 m n. m., Markvartice okolo 570 m n. m.

Centrem řádové domény se stal Krucemburk, sídliště s dominantou kostela sv. Mikuláše. Na své zakladatele upomíná také jméno sídla, které snad původně znělo *Kriuzburg*, případně *Kreuzburg* (Profous 1949, 421).³⁶ Krucemburk byl založen

36 Odlišný názor na založení Krucemburku zastává T. Velímský, který uvažuje o kolonizačních aktivitách rodu Lichtenburků, respektive pří-

pravděpodobně záhy po nabytí území po roce 1242, respektive někdy okolo poloviny 13. století. Řád německých rytířů můžeme také označit za stavitele kostela sv. Mikuláše. Nejstarší dochované části vznikly pravděpodobně v rozmezí 2. poloviny 13. až 2. čtvrtiny 14. století (Doležel 2004, 406–408).³⁷ Slubický les s Krucemburkem jako centrem odprodal před rokem 1321 zemský komtur Leo von Thyssow Jindřichovi z Lipé (Jan 1997, 20).

5.4.1.6 Kanonie premonstrátů v Louce u Znojma

Kanonie premonstrátů ve Znojmě-Louce byla založena roku 1190 znojmským úředníkem Konrádem II. Otou a jeho matkou Marií Srbskou. Ve 20. letech 13. století vlastnila na české straně Českomoravské vrchoviny tzv. Lovětínský újezd.

První písemná zmínka o Lovětínském újezdu pochází z roku 1227, kdy král Přemysl Otakar I. povoluje Petrovi, správci bítovské provincie (*rector provinciae Bítovensis*), prodej újezdu Lovětín (*circuitum quendam nomine Lovetin*) kanonii premonstrátů v Louce u Znojma (CDB II, č. 305, s. 303–304). Správce Petr, který újezd od panovníka obdržel jako výsluhu za dobré služby, pak prostředky získané prodejem použil na opevnění města Jemnice. Hranice Lovětínského újezdu nebyly v listině přímo popsány a při jejich rekonstrukci se lze opírat pouze o indicie.

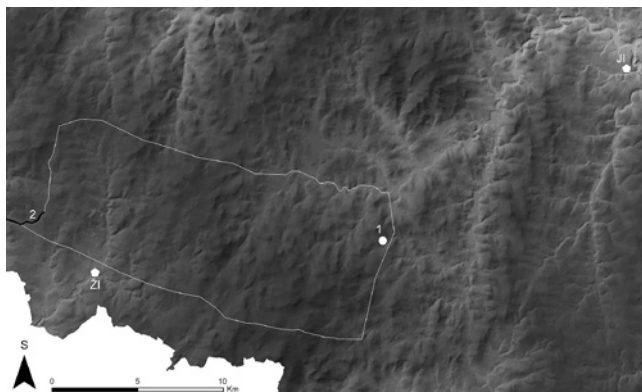
Východní hranici můžeme hledat v okolí eponymní lokality, jíž je pravděpodobně Lovětín u Batelova (okres Jihlava). Na severu se hranice újezdu zřejmě blížila, či přímo sousedila s državou pražského biskupství na Pelhřimovsku. Na to by mohla poukazovat přítomnost pražského biskupa Jana na prvním místě svědecké řady zmíněné listiny. Část severní hranice pravděpodobně tvořila řeka Jihlava (*Ihlaava*). Ta je v listině zmíněna, ovšem ne ve funkci hranice. Další v listině zmíněná vodoteč *Crupi* může být ztotožněna s Krupčinským potokem (levý přítok řeky Kamenice, pramení východně od Kamenice nad Lipou, okres Pelhřimov), případně za ni lze považovat říčku Kamenici (Richter 1953, 17). V obou případech se dostáváme do blízkosti Kamenice nad Lipou. Západní hranice újezdu (pokud to není přímo *Crupi*) se předpokládá také někde v okolí Lovětína u Jarošova nad Nežárkou (Richter 1953, 24). Na jižní hranici újezdu mohou poukazovat další osoby uvedené ve svědecké řadě: *Henricus et Vitko filii Uitkonis* a *Woc filius Borute*. Vitkovci Jindřich a Vítek vlastnili roku 1227 majetky v okolí Jindřichova Hradce, které tak vymezují hranice újezdu na jihozápadě. Na základě genealogie rodiny Voka, syna Borutova, předpokládá V. Richter, že lokality Bořetín u Strmilova, ZSV Vojkov u Borovné,³⁸ Horní Bolíkov u Studené, Heřmaneč u Počátek a Heřmaneč u Dačic³⁹ patřily do konce 13. století k jejím majetkům. Tyto lokality by vymezovaly území Lovětínského újezdu z jihu (Richter 1953, 25).

mo pana Smila z Lichtenburka (Velínský 2002). Protiargumenty byly nedávno publikovány (Doležel 2004).

37 Jednota neparuje ani v otázce počátků kostela sv. Mikuláše v Krucemburku. Přehled názorů shrnul ve svém článku J. Doležel (Doležel 2004, 401–416). Důrazně zde odmítá původně románskou podobu stavby, kterou předpokládají Poche a kol. 1978, 169 a Velínský 2002, 204.

38 ZSV Vojkov klade F. Roubík do blízkosti Dívčích Kop (Roubík 1959, 121).

39 Heřmaneč u Počátek by se nacházel na území újezdu?

Obr. 99. Přibližný rozsah Lovětínského újezdu. 1. Lovětín, 2. Krupčinský potok. JI – Jihlava, ŽI – Žirovnice.

Podle V. Richtera tvořila osu újezdu Lovětínská cesta, pravděpodobně vycházející z oblasti Třebíče na severozápad proti proudu řeky Jihlavy. V oblasti Přibyslavic odbočila od řeky na západ přes Kněžice (respektive Kněžičky), Stonařov a Třešť na Horní Cerkev. Tato cesta by měla být stará komunikace spojující snad již v raném středověku okolí Rajhradu s jihočeským Chýnovskem (Richter 1961, 23). Podle jiného názoru cesta vznikla pravděpodobně v době mezi 10. až 12. stoletím (Málek 1962). Nutno konstatovat, že i když existence nějaké komunikace na území újezdu je z logistického důvodu pravděpodobná, tak žádná cesta v listině z roku 1227 zmíněna není.

5.4.1.7 Pražské biskupství

Pražské biskupství se na kolonizaci Českomoravské vrchoviny podílelo nepřímo darem částí svého území budoucímu želivskému klášteru (1144). Významným centrem tohoto území byla snad již od 12. století Červená Řečice (pražské biskupství Řečici drželo do roku 1415). První písemná zmínka o osídlení oblasti pochází z roku 1144 v souvislosti se založením kláštera v Želivu – ten je od Červené Řečice vzdálen vzdušnou čarou zhruba 3,4 km.

Pro rekonstrukci rozsahu biskupských držav na Pelhřimovsku ve 12. až v 1. polovině 13. století nemáme dostatek relevantních informací. V zásadě si můžeme vytvořit představu na základě rekonstrukční mapy J. Dobiáše zachycující stav na konci 14. století (Dobiáš 1927, tab. XXIV). Na severu majetky biskupství sousedí s územím želivského kláštera, na jihu se dostávají do kontaktu s Lovětínským újezdem, od roku 1227 držným louckými premonstráty.

Červená Řečice (okres Pelhřimov)

Při výkopových pracích (kopání instalace hromosvodu) v prostoru zámeckého nádvoří byl roku 1924 narušen kostrový hrob vybavený esovitou záušnicí. Byla zhotovena z bronzového drátu o síle 1,3–2,2 milimetru, její průměr je 50 milimetrů (Böhm 1926, 48). Roku 1925 realizoval Státní archeologický ústav výzkum pod vedením J. Böhma. Sonda 1 byla položena „před vchodem do kůlny u hlásky“. V těchto místech byly již dříve narušeny kostrové hroby. Sonda 2 byla umístěna v severovýchodním rohu prvního nádvoří. Sonda 3 byla položena na druhém nádvoří, „od třetího pilíře severního traktu směrem východním“ (Böhm 1926, 47).

Obr. 100. Majetky pražského biskupství na Pelhřimovsku ve 14. století. Převzato z: Dobiáš 1927.

Hrob 1

Hrob se nacházel v sondě 1,25 metru pod úrovní terénu. Tělo bylo orientováno západ–východ, v natažené poloze na zádech. Hrob byl narušen mladším výkopem (Böhm 1926, 47).

Hrob 2

Hrob byl nalezen v sondě 1, nalevo od hrobu 1 (Böhm 1926, 47).

Hrob 3

Hrob se nacházel v sondě 3. Tělo bylo orientováno západ–východ, v natažené poloze na zádech. Pravá ruka byla položena na pánvi (Böhm 1926, 47).

Hrob 4

Hrob se nacházel v sondě 3. Tělo bylo orientováno západ–východ, v natažené poloze na zádech. Pravá ruka a část žeber byla narušena hrobem 3. Na levé straně lebky byla nalezena bronzová esovitá záušnice. Síla drátu je 1,5–2 milimetry, průměr záušnice je 50 milimetrů. Za hlavou byl kolmo umístěn kámen, který pravděpodobně patřil k úpravě hrobové jámy. Kámen je plochý, vysoký 32–35 centimetrů, na bázi široký 21 centimetrů.

Na horní straně je otesaný do mírného oblouku. Byl umístěn tak, že nad povrch hrobové jámy nezasahoval. Jako náhrobní kámen tedy nesloužil (Böhm 1926, 47). V sondě 2 byly nalezeny lebky dvou koster, které zasahovaly mimo hranice sondy. V sondě 3 byly nalezeny tři lebky z druhotně narušených pohřbů (Böhm 1926, 47).

Hroby nalezené na nádvoří zámku v Červené Řečici lze datovat pomocí esovitých záušnic pouze přibližně. Obecně se usuzuje na druhou polovinu 12. století, tedy období prokazatelných počátků kolonizace tohoto kraje. Na základě výsledků výzkumu byl vysloven předpoklad existence opevněného areálu zhruba v hranicích obvodu vrcholně středověkých hradeb. Původnímu, značně členitějšímu reliéfu dominoval skalní výchoz, ještě dnes mírně patrný v centru zastavěné plochy. Součástí tohoto sídla bylo pohřebiště, které bylo zachyceno na obou nádvořích (Böhm 1926, 48; Dobiáš 1927, 181). Lokalita je situována nad levý (severní) břeh Řečického potoka, v nadmořské výšce zhruba 450 m n. m.

Pelhřimov

Město Pelhřimov bylo založeno biskupem Janem III. z Dražic v 60. letech 13. století. Na začátku 90. let 13. století bylo město

Obr. 101. Pelhřimov, kostel sv. Víta. Stavba je umístěna na mírném svahu sklánějícím se k říčce Bělá. Foto P. Hejhal, leden 2009.

bylo napadeno a vypáleno spojenci Vítkovců. Město pak bylo následně z iniciativy biskupa Tobiáše z Bechyně obnoveno a obeháno dřevěnou palisádou a příkopem (Martínková 1999). Nejstarší archeologické doklady osídlení z prostoru města lze datovat do 2. poloviny 13. století (Hrubý 2004; Hejhal–Hrubý 2005). V literatuře se uvažuje o dvou místech na katastru Pelhřimova, které měly být osídleny již před lokací města. Je to poloha Na hradišti a okolí kostela sv. Víta – Hrnčířská ulice (Dobiáš 1927, 94).

Pelhřimov – Na hradišti

Poloha Na hradišti se nachází západně od městského jádra. Prostor je v současnosti využit částečně jako městské zahrady, částečně jeho plochu zaujímá areál pelhřimovského pivovaru Poutník. Poloha je tvořena poměrně rovným plátou, které prudce klesá k severu (k potoku Bělka) a východu (k toku říčky Bělá). Nadmořská výška lokality je 510–530 m n. m.

Úvahy o starém osídlení v těchto místech se opírají převážně o písemné zprávy z 15. století, které uvádějí Hradiště pouze už jako pustou, respektive nezastavěnou polohu (Dobiáš 1927, 94). O podobě tohoto osídlení také nejsou žádné zprávy. Název snad nevylučuje existenci menší opevněné lokality. Jiní autoři předpokládají celou předlokační osadu (Dobiáš 1927, 94; Sedláček 1885, 275).

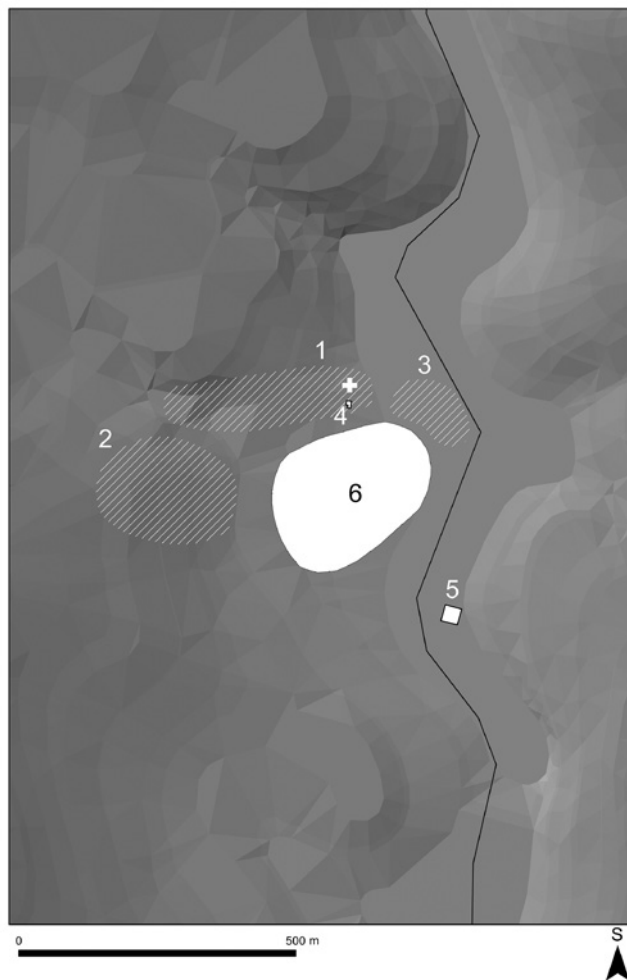
V prostoru městských zahrad byly provedeny archeologické výzkumy formou dohledu při menších liniových akcích, žádné antropogenní aktivity nebyly zjištěny (Hejhal 2003c).

Pelhřimov – Hrnčířská ulice

Další raně středověká sídelní aglomerace je hledána v okolí kostela sv. Víta a Hrnčířské ulice, severovýchodně od nynějšího městského jádra. Po založení města v 60. letech 13. století zůstal tento prostor mimo rámec městského opevnění.

Kostel je umístěn na plošině, která se o několik desítek metrů východněji sklání k pravému břehu říčky Bělá (GPS 49°25'58.21"N, 15°13'24.32"E, ZM 10: 23-14-19, 209:376). Nadmořská výška lokality je 490 m n. m.

Současná podoba stavby je výsledkem renesančních a barokních stavebních úprav. Vznik kostela je kladen k polovině

Obr. 102. Pelhřimov, hypotetické osídlení z doby před lokací města. 1. Hrnčířská ulice 2. Hradiště, 3. Karlovo náměstí, 4–5 nálezy keramiky z 13. století mimo město, 6. město Pelhřimov. Bílým křížkem je vyznačena poloha kostela sv. Víta.

13. století, o osídlení v tomto prostoru se uvažuje již v 2. polovině 12. století (Dobiáš 1927, 95–99). Archeologický výzkum realizovaný na Svatovítském náměstí v Pelhřimově (GPS 49°25'57.366"N, 15°13'24.337"E, okolí bodu) roku 2010 zachytil sídelní situace vrstvy, z nichž nejstarší byly datovány do 13. století. Zkoumaná plocha se nacházela asi 25 metrů od kostela sv. Víta (Zimola 2011).

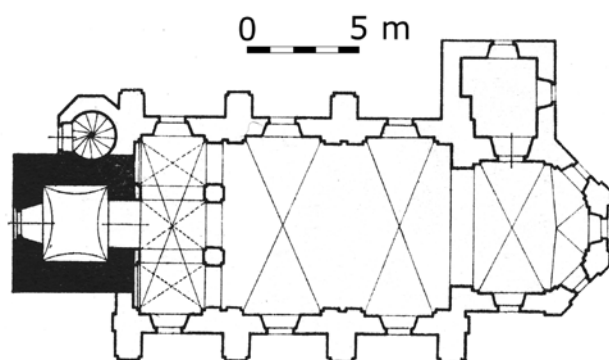
Další sídelní jednotku z doby před lokací města nelze vyloučit v prostoru dnešního Karlova náměstí, jihovýchodně od kostela sv. Víta (za upozornění děkuji Mgr. L. Martínkové, PhD.). Žádné archeologické doklady osídlení z 13. století v současné době z těchto míst nejsou k dispozici. Archeologicky zachycené situace datované do 13. století jsou udávány z prostoru asi 290 metrů jihovýchodně od náměstí, na pravém (východním) břehu říčky Bělá (Kováčik 2001).

Rynárecká farnost

Výjimečným dokladem postupu středověké kolonizace na Pelhřimovsku je listina pražského biskupa Daniela II., vydaná při příležitosti vysvěcení kostela sv. Vavřince v Rynárci.

Obr. 103. Rynárec. Kostel sv. Vavřince, pohled od severu. Foto P. Hejhal, červen 2007.

Obr. 104. Rynárec. Půdorys kostela sv. Vavřince. Převzato z: *Merhautová 1971*, upraveno.

V listině jsou vyjmenovány lokality tvořící farní okruh zmíněného kostela: *Rynarcz, Nemoyow, Leskow, Krsepelow, Slaubors, Wetrow, Buchowa, Sbmow, Hostrowecz, Benatky, Dluha Lhota, Ocruhla Lhota, Smirchowecz, Wisshoky, Rowni, Zaichow, Radymow, Bedrichow, Rayow, Pozwatny, Wratisshow, Metwezy, Rohouka* (CDB II, č. 33, s. 31). Z tohoto výčtu lze dnes více či méně přesně lokalizovat 19 zmiňovaných vsí. J. Dobiáš považuje Rynáreckou farnost za majetek Pražského biskupství (*Dobiáš 1927*, 30). Ves Rohovka nebyla podle J. Dobiáše součástí původního farního okruhu a byla do opisu listiny vepsána až v 17. století (*Dobiáš 1927*, 31–32).

Rynarcz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Rynárec. Kostel sv. Vavřince se dříve nacházel na severozápadním okraji obce (stav na 1. vojenském mapování), v současnosti je v podstatě v jejím centru. Stavba je umístěna na plošině mírně se sklánějící východním směrem, k toku Bělé (GPS 49°23'19.99"N, 15°14'0.73"E; ZM 10: 23-14-24, 280:268). Nadmořská výška lokality je 520 m n. m.

Z původní románské stavby zůstala zachována hranolová věž. Je umístěna v ose západního průčelí, s půlkruhovým

obloukem, s klenutým průchodem z přízemí do lodí kostela. První patro věže bylo původně otevřeno na východní straně do lodí, nebo na přilehlou tribunu půlkruhově klenutým obloukem, který byl později zazděn. Věž je postavena z žulového lomového zdiva. Je otázkou, zda k původní románské fázi patří i zdivo obdélné lodí (později přestavovaná). Polygonální závěr kostela náleží ke gotické přestavbě, klenba lodí, okna lodí a závěru, klenba presbytáře a krovky jsou barokní (*Kuthan 1976*, 232). Kostel svatého Vavřince v Rynárci byl vysvěcen pražským biskupem Danielem II. roku 1203 (CDB II, č. 33, s. 30–31).

Nemoyow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Nemojov. Její nadmořská výška je okolo 560 m n. m.

Leskow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Lešov. Její nadmořská výška je okolo 605 m n. m.

Krsepelow

ZSV Křepelov je lokalizována na katastr Dobrá Voda u Pelhřimova do polohy Na Křepelce, na místě bývalého Návesního rybníka východně od železniční zastávky (*Dobiáš 1927*, 32; *Roubík 1959*, 123). Roku 2010 byly v této poloze provedeny terénní úpravy za účelem obnovy rybníka. Žádné archeologické situace nebyly v místě skrývky zjištěny. Lze očekávat, že zaniklá vesnice se nacházela dále od vodního toku, mimo potoční nivu. Nadmořská výška lokality je okolo 630 m n. m.

Slaubors

ZSV je lokalizována do lesa Švejborý na k. ú. Lešov, do blízkosti bezejmenné vodoteče tvořící východní pramen/zdrojnici Nemojovského potoka. V tomto prostoru se nacházel dvůr Rozvorky (roku 1580 jmenován jako pustý), poslední relikv z zaniklé vsi Sleyborž (*Dobiáš 1927*, 32). Nadmořská výška lokality je okolo 620 m n. m.

Wetrow

ZSV Větrov je možné lokalizovat do polohy Větrovsko (ve stabilním katastru Wgetrowsky a Wietrowsky) ležící v severovýchodní části katastru Nová Buková a severozápadní části katastru Černov (*Dobiáš 1927*, 33). Nadmořská výška lokality je okolo 705 m n. m.

Buchowa

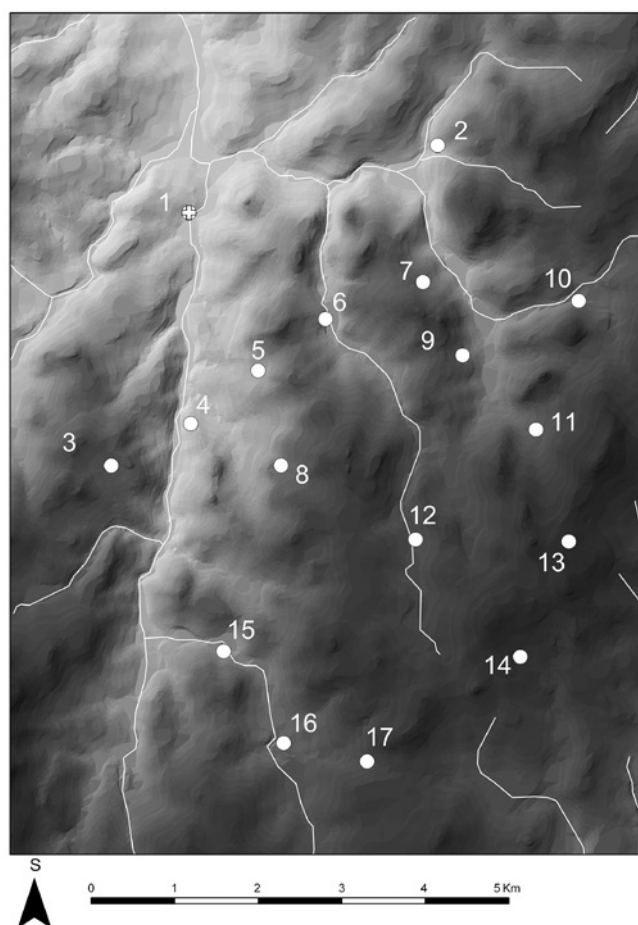
Lokalitu lze ztotožnit s obcí Nová Buková (ve stabilním katastru Buková). Její nadmořská výška je okolo 670 m n. m.

Sbmow

ZSV je lokalizována do jižní části k. ú. Rohovka poblíž vodoteče, která pramení jižně od centra obce a teče na západ k Ostrovci. V poloze Na Zbymovech, případně Zbymoňský pole, asi 830 metrů jihovýchodně od centra Rohovky, jsou do dnešní doby dochovány zbytky plůžiny (*Dobiáš 1927*, 33). Nadmořská výška lokality je okolo 640 m n. m. (okolí pramene vodoteče).

Hostrowecz

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Ostrovec. Její nadmořská výška je okolo 610 m n. m.

Obr. 105. Lokality farního okrsku kostela sv. Vavřince v Rynárci zmíněné v listině biskupa Daniela II. roku 1203. 1. Rynárec (Rynarcz), 2. Nemojov (Nemoyow), 3. Vrtišov (Wratischow), 4. poloha Smrkovec, k. ú. Houserovka (Smirchowecz), 5. Rovná, k. ú. Zajíčkov (Rowni), 6. Zajíčkov (Zaiechow), 7. Radňov u Rynáře (Radymow), 8. poloha Na Vysokým, k. ú. Zajíčkov (Wisshoky), 9. Rájov, k. ú. Lešov (Rayow), 10. Lešov (Leskow), 11. poloha Švejborny, k. ú. Lešov (Slauybors) – lokalizace je jen přibližná, 12. ZSV Krsepelow, k. ú. Dobrá Voda, 13. poloha Větrovsko, k. ú. Chrástov a Nová Buková (Wetrow), 14. Nová Buková (Buchowa), 15. Benátky (Benatky), 16. Ostrovec (Hostrowecz), 17. poloha Na Zbymovech, k. ú. Rohovka (Sbimow).

Benátky

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Benátky. Její nadmořská výška je okolo 590 m n. m.

Dluha Lhotka

V současnosti nelze jednoznačně lokalizovat, J. Dobiáš s opatrností uvažuje o poloze Lhotka na katastru Pelhřimova (Dobiáš 1927, 33).

Ocruhla Lhota

Nelze lokalizovat.

Smirchowecz

ZSV Smrkovec je udávána jako pustá roku 1487 (Dobiáš 1927, 34). Poloha Smrkovec se nachází v severní části k. ú.

Houserovka (toponymum je zachováno na katastrální mapě). Osídlení lze předpokládat v blízkosti říčky Bělá, anebo, podle J. Dobiáše, někde poblíž bezejmenné vodoteče pramenící v poloze Pod vrškem, severovýchodně od Houserovky (Dobiáš 1927, 34). Nadmořská výška polohy Smrkovec je okolo 555 m n. m.

Wisshoky

ZSV bývá lokalizována na k. ú. Zajíčkov nebo do Houserova, do blízkosti vodoteče pramenící pod Velkým lesem, jižně od polohy Na Vysokým (Dobiáš 1927, 34). Nadmořská výška lokality je okolo 600 m n. m.

Rowni

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Rovná, k. ú. Zajíčkov. Její nadmořská výška je okolo 570 m n. m.

Zaiechow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Zajíčkov, k. ú. Zajíčkov. Její nadmořská výška je okolo 585 m n. m.

Radymow

Lokalitu lze ztotožnit s obcí Radňov, k. ú. Radňov u Rynáře. Její nadmořská výška je okolo 605 m n. m.

Bedrichow

Nelze lokalizovat.

Rayow

Lokalitu lze ztotožnit se samotou Rájov, k. ú. Lešov. Její nadmořská výška je okolo 610 m n. m.

Pozwatny

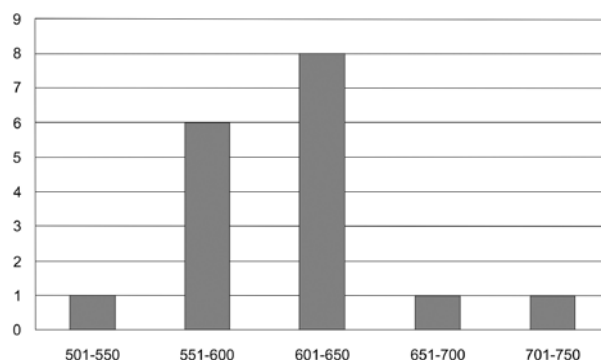
Podle J. Dobiáše (respektive podle zpráv z let 1572 a 1573) lze ZSV hledat někde v okolí Rovné (Dobiáš 1927, 34).

Wratischow

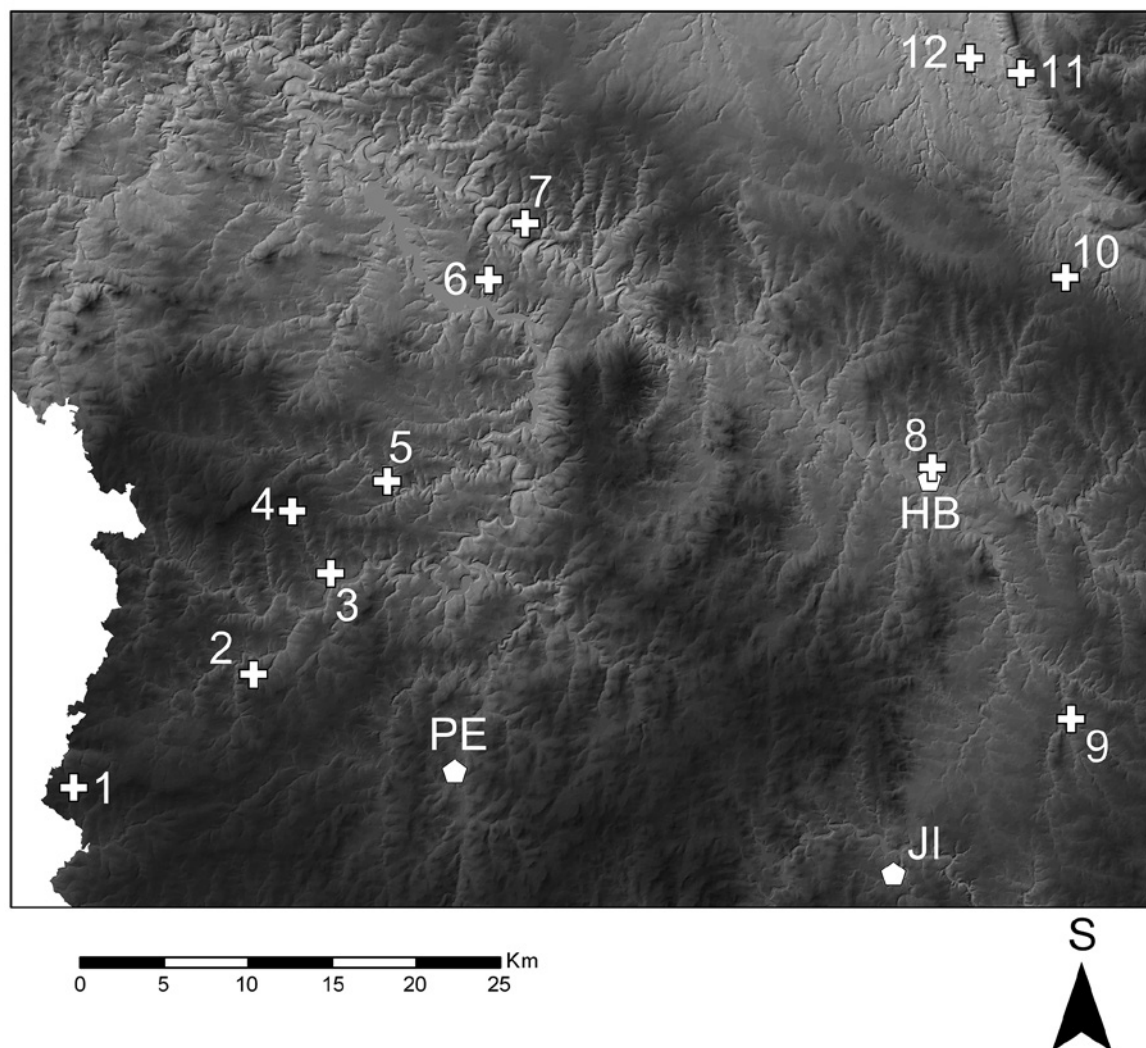
Lokalitu lze ztotožnit se obcí Vrtišov u Mezné. Její nadmořská výška je okolo 620 m n. m.

Metwezy

Nelze lokalizovat.

Obr. 106. Nadmořské výšky lokalit Rynářeckého farního okrsku.

Obr. 107. 1. Křeč (okr. Pelhřimov), kostel sv. Jakuba Většího, 2. Pošná (okr. Pelhřimov), kostel sv. Bartoloměje, 3. Hořepník (okr. Pelhřimov), kostel Nejsvětější Trojice, 4. Buňovice (okr. Pelhřimov), kostel sv. Šimona a Judy, 5. Onšov (okr. Pelhřimov), kostel sv. Martina, 6. Hněvkovice (okr. Havlíčkův Brod), kostel sv. Bartoloměje, 7. Chřenovice (okr. Havlíčkův Brod), kostel sv. Václava, 8. Havlíčkův Brod (okr. Havlíčkův Brod), kostel sv. Vojtěcha, 9. Polná (okr. Jihlava), kostel Nanebevzetí Panny Marie, 10. Chotěboř (okr. Havlíčkův Brod), kostel sv. Jakuba Většího, 11. Běstvina (okr. Chrudim), kostel sv. Jana Křtitele, 12. Pařížov (okr. Chrudim), kostel sv. Máří Magdaleny.

Kolonizace v této oblasti tedy již na počátku 13. století dosáhla hlavního evropského rozvodí Labe–Dunaj.⁴⁰ Nejvzdálenější lokality jsou od centra – kostela sv. Vavřince – vzdáleny necelých 7 kilometrů (tedy přibližně něco přes hodinu pěší chůze).

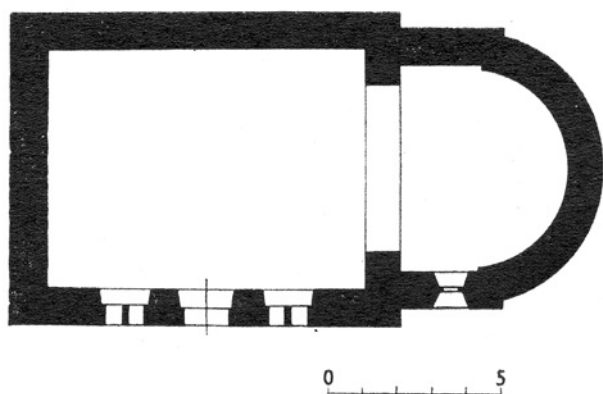
V rynárecké listině jsou také zmíněny dva jevy, které se začaly v Čechách v souvislosti s kolonizací postupně prosazovat. Jsou to dvě vsi jménem Lhota (*Dluha Lhotha a Ocruhla Lhota*), a dále formulace *duo lanei*, dva lány, patřící kostelu (CDB II, č. 33, s. 31; k lánům podrobněji *Žemlička 2002*, 262–263).

⁴⁰ Stejně jako v případě kolonizace prováděné želivskými premonstráty zde vystupuje evropské rozvodí jako přirozená – a respektovaná – hranice.

5.4.2 Kostely mimo území v majetku církve

Lokality popsané na následujících stránkách představují kostely, u kterých neznáme jejich stavitele a u kterých lze předpokládat jejich vybudování před polovinou 13. století. U některých nelze vyloučit, že představují relikty kdysi existujícího panského sídla (dvorce). V každém případě je považujeme za svého druhu centrální lokality dokládající kolonizaci dané oblasti. Na základě analogií z jiných regionů můžeme usuzovat na to, že mlado/pozdně hradištní osídlení nepřekračuje vzdálenost 1 800 m od centrální lokality (*Frolík–Sigl 1995*, 80).⁴¹ V rámci sídelní aglomerace mohl hrát kamenný kostel i úlohu refugia (k tématu *Charvát 1982; Varhaník 1999; 2008*).

⁴¹ Za centrální lokalitu bývá považován kostel, případně panské sídlo.

Obr. 108. Buřenice. Půdorys kostela sv. Šimona a Judy. Převzato z: *Merhautová 1971*, upraveno.

Buřenice (okres Pelhřimov), kostel sv. Šimona a Judy

Stavba je umístěna v severozápadní části obce (GPS: 49°33'12.335"N, 15°3'51.319"E; ZM 10: 23-12-22, 028:023). Kostel je situován na mírném návrší sklánějícím se jihovýchodním směrem k jedné ze zdrojnic Vyklantického potoka. Nadmořská výška lokality je 580 m n. m.

Kostel sv. Šimona a Judy je jednodílná stavba s apsidou na východní straně. Má obdélnou loď s plochým stropem, s půlkruhově sklenutým triumfálním obloukem otevřeným do protáhlé apsidy. Kostel je vystavěn z nedbale kladeného lomového zdiva, místy je stavba vyspravena či doplněna cihlami. Stavba byla často stavebně upravována (baroko, 19. století).

První písemná zmínka o obci se vztahuje až k roku 1279, kdy je připomínán Rapota z Buřenic jako purkrabí Pražského hradu. Vznik stavby, která je vykládána jako projev pozdního použití románského půdorysného typu, bývá na základě stavební dispozice kladen do doby po polovině 13. století (*Kuthan 1976*, 189–190; *Merhautová 1971*, 102).

Hněvkovice (okres Havlíčkův Brod), kostel sv. Bartoloměje

Stavba je umístěna v jihozápadní části obce (GPS: 49°40'58.910"N, 15°11'55.225"E). Kostel je situován na mírném svahu, sklánějícím se jihozápadním směrem do údolí tvořeného pravým přítokem Želivky. Nadmořská výška lokality je 448 m n. m.

Obec se poprvé připomíná roku 1262 (*Poche a kol. 1977*, 389). Jak prokázal J. Sommer, kostelní stavba včetně věže je gotická (její stavbu klade do doby okolo roku 1380). Románské prvky, datované do 2. poloviny 12. století, byly do stavby přidány dodatečně. Zůstává otevřena otázka jejich proveniencí. Buď mohou pocházet ze zrušené starší stavby (která možná stála roku 1262), anebo mohly být převezeny z jiného místa (*Sommer 1996*).

Hořepečník (okres Pelhřimov), kostel Nejsvětější Trojice

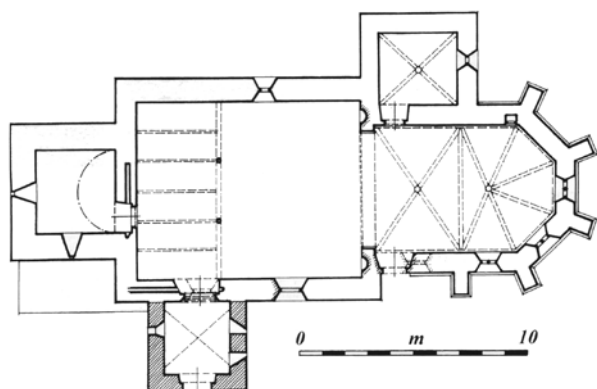
Stavba se nachází v centru obce (GPS: 49°30'46.086"N, 15°6'22.808"E; ZM 10: 23-14-02, 330:130). Je situována na mírném svahu sklánějícím se jihovýchodním směrem k toku říčky Trnavy. Nadmořská výška lokality je 450 m n. m.

Obr. 109. Hněvkovice. Kostel sv. Bartoloměje. Foto P. Hejhal, květen 2012.

Obr. 110. Hněvkovice. Kostel sv. Bartoloměje, sružená okna ve východní zdi věže. Foto P. Hejhal, květen 2012.

Obr. 111. Hněvkovice. Půdorys kostela sv. Bartoloměje. Převzato z: *Sommer 1996*.

Obr. 112. Hořepník. Kostel Nejsvětější Trojice. Foto P. Hejhal, únor 2008.

Kostel Nejsvětější Trojice je jednolodní stavba s hranolovou věží v ose západního průčelí a čtverhranným chórem zakončeným apsidou na východě. Loď je obdélná s plochým stropem. Ve zdivu lodi a chóru jsou zazděná půlkruhově zaklenutá okna se šikmými špaletami. V ose západního průčelí je umístěna užší hranolová věž. V prvním poschodí je věž otevřená na varhanní kruchtu. V prvním patře je také na jižní straně průchod do věže. Jak průchod, tak otevření na kruchtu bylo novodobě upraveno a jejich stáří není jasné. Stavba je postavena z hrubě opracovaných kvádrů kladených v řádcích. Kostel je v současné době omítnut. V baroku a 19. století prošel mnoha přestavbami (*Kušan 1976*, 196–197).

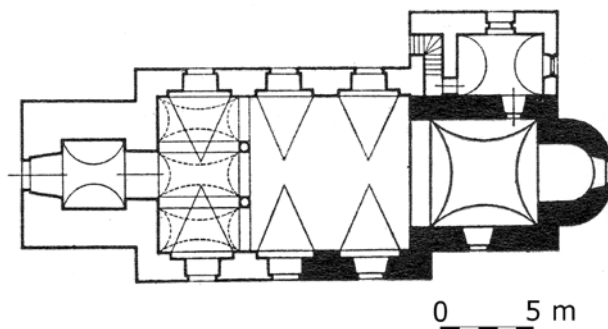
Doba vzniku kostela je kladena do první 13. století, nebo do počátku jeho druhé čtvrtiny (*Merhautová 1971*, 124). První písemná zmínka o obci pochází z roku 1252, kdy je zmiňován Bedrich de Horupnik (CDB IV/1, č. 240, s. 413).

Chotěboř (okres Havlíčkův Brod), kostel sv. Jakuba Většího

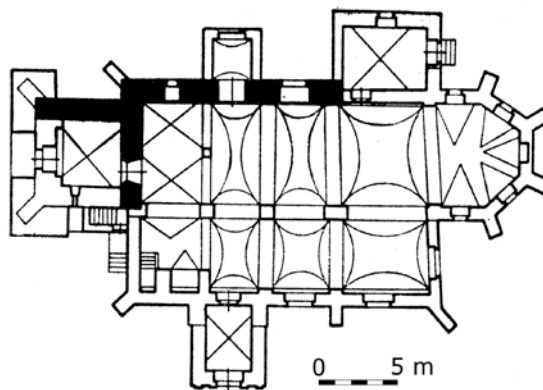
Kostel sv. Jakuba Většího se nachází na severním okraji města, na poměrně plochém návrší, které se o několik metrů dále prudce sklání k severovýchodu (GPS 49°43'19.62"N, 15°40'14.624"E; ZM 10: 13-44-21, 067:170). Nadmořská výška lokality je 500 m n. m.

Za pozůstatky románské stavební fáze lze považovat severní část kostelní lodi a také část věže vystavěné z kvádrů na západní straně kostela. Z románské stavební fáze pochází také fragment hlavice sloupu, pravděpodobně nosícího tribunu. Masivní hlavice kubického tvaru byla plasticky zdobena (*Merhautová 1971*, 133). Některé románské kamenné stavební články jsou uloženy v chotěbořském muzeu, další jsou zazděny v druhotných polohách v hmotě kostela (za informaci děkuji Mgr. P. Rousovi z Muzea Vysočiny v Havlíčkově Brodě).

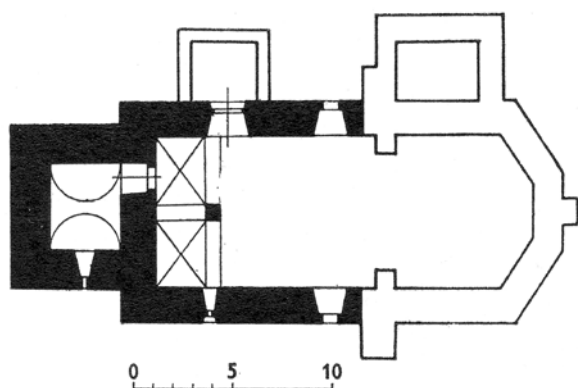
Podle výzdoby hlavice lze tuto stavební fázi kostela sv. Jakuba Většího datovat do druhé čtvrtiny 13. století (*Merhautová 1971*, 133). Stavba je zmiňována v písemných pramenech k roku 1265: *Zmilo de Luchtenburch donat monio Zarensi capellam in Chotieborz cum dote et decima telonei* (RBM II, s. 194), a k roku 1267: *ecclesie de Chotieborz* (RBM II, s. 211).

Obr. 113. Hořepník. Půdorys kostela Nejsvětější Trojice. Převzato z: *Merhautová 1971*, upraveno.

Obr. 114. Chotěboř. Půdorys kostela sv. Jakuba Většího. Převzato z: *Merhautová 1971*, upraveno. Románské části zobrazeny černě.

Obr. 115. Chřenovice. Půdorys kostela sv. Václava. Převzato z: *Merhautová–Třeštík 1984*.

Chřenovice (okres Havlíčkův Brod), kostel sv. Václava

Kostel sv. Václava se nachází v jihozápadní části obce neda- leko terénní hrany svahu sklánějícího se k pravému břehu Sáza- vy (GPS: 49°42'58.067"N, 15°12'46.949"E; ZM 10: 13-34-24, 142:108). Nadmořská výška lokality je 450 m n. m.

Kostel je tvořen obdélnou lodí s věží umístěnou na západní straně. Věž kostela je stavěna z lomového kamene, nároží jsou armována kvádríky. V hmotě věže jsou z vnější strany patrné kvadratické kapsy jako fragmenty po dřevěném ochozu (leše- ní). Na věži jsou situována ve třech patrech románská sdružená okna. V interiéru stavby je umístěna piliřová tribuna. Východní závěr kostela byl goticky přestavěn. Ve výzdobě hrany vstup- ního portálu je použit motiv prutu a na ploše jeho ostění motiv klikatky (*Merhautová–Třeštík 1984*, 258).

Stavba vznikla v letech 1227–1236, pravděpodobně ještě za vlády Přemysla I. Otakara, tedy do roku 1230 (*Merhautová–Třeštík 1984*, 255). Kostel byl vysvěcen pražským biskupem Janem II. (*Mencl 1965*, 43). Stropní trámy v druhém patře věže byly dendrochronologicky datovány do 1216/1217 (datoval T. Kyncl, převzato z: www.dendrochronologie.cz).

Křeč (okres Pelhřimov), kostel sv. Jakuba Většího

Kostel sv. Jakuba Většího se nachází jižně od obce, na mír- né terénní vlně (GPS: 49°23'9.463"N, 14°54'53.774"E; ZM 10: 23-13-24, 391:250). Nadmořská výška lokality je 650 m n. m.

Původní stavba prošla několika výraznějšími stavebními úpravami. Z románské stavební fáze zůstala zachována apsida (a snad ještě další části zdiva). Kolem roku 1300 prošel kostel gotickou přestavbou (*Poche 1978*, 155). Kostel sv. Jakuba Vět- šího je jednodílná stavba s pravoúhlým presbytářem uzavřeným půlkruhovou románskou apsidou. V lodi i v presbytáři jsou hro- titá gotická okna, ve východní stěně apsidy je románské okénko v hluboké špaletě (*Poche 1978*, 155).

Kostel je datován do 1. poloviny 13. století, snad okolo roku 1240 (*Wirth 1957*, 346), případně až po polovině 13. století (*Kuthan 1976*, 203). Tato datace se zdá být pravděpodobnější.

Onšov (okres Pelhřimov), kostel sv. Martina

Kostel sv. Martina se nachází v severozápadní části obce (stav na 1. vojenském mapování), nad svahem sklánějícím se jižním

Obr. 116. Chřenovice. Kostel sv. Václava, věž se sdruženými okny. Foto P. Hejhal, únor 2008.

směrem k toku Martinického potoka (GPS: 49°34'42.705"N, 15°8'2.483"E, ZM 10: 23-12-17, 049:099). Nadmořská výška lokality je 410 m n. m.

Z původního kostela sv. Martina zůstala zachována obdélná loď s užší hranolovou věží v ose západního průčelí. Zdivo kostela je z lomového kamene, v nárožích armováno kvádry. V současné době je stavba omítnuta. Kostel byl renesančně a barokně upravován a rozšiřován (*Kuthan 1976*, 226–227; *Merhautová 1971*, 183; *Poche 1978*, 531).

Stavba je dávana do souvislosti s panským sídlem, zřejmě z poloviny 13. století (*Poche 1978*, 531). J. Kuthan uvádí Onšov na své mapě lokalit v kategorii „stavby z poslední čtvrti 12. stol. a prvních dvou desetiletí 13. stol.“ (*Kuthan 1976*). Kostel je na základě původní půdorysné dispozice, portálu a vnitřního uspořádání věže datován do 1. poloviny 13. století (*Merhautová 1971*, 183). První písemná zmínka o obci se vztahuje k roku 1252, kdy je zmiňován Markwart de Onsov (CDB IV/1, č. 240, s. 413). Toho můžeme považovat i za stavitele kostela sv. Martina.

Onšov (okres Pelhřimov), kostel Proměnění Páně

Církevní stavba údajně z doby před polovinou 13. století, starší než kostel sv. Martina, stála na kopci Hůrka u Onšova

Obr. 117. Křeč. Kostel sv. Jakuba Většího, pohled od jihozápadu. Foto P. Hejhal, červenec 2007.

(GPS 49°34'29.623"N, 15°8'3.207"E – okolí bodu). Kostel byl zasvěcen Proměnění Páně. Informaci v současné době již nelze ověřit, kostel byl zrušen roku 1785 a roku 1818 zbořen (Poche 1978, 531).

Pošná (okres Pelhřimov), kostel sv. Bartoloměje

Kostel sv. Bartoloměje se nachází v centru obce (GPS 49°27'31.66"N, 15°2'24.11"E, ZM 10: 23-14-11, 332:292). Stavba je umístěna nedaleko terénní hrany svahu sklánějícího se k jihu k levému břehu bezejmenné vodoteče. Ta v současné době neexistuje, ale je zachycena na 1. vojenském mapování. Pramení v obci a vlévá se zleva do Novodvorského potoka. Je na ní zakreslena soustava tří rybníčků. Tato situace je ještě na 3. vojenském mapování. Nadmořská výška lokality je 550 m n. m.

Dispozice stavby a charakter klenby připomíná tradici jihočeské románské architektury. Kostel sv. Bartoloměje je jednolodní stavba s tribunou ve věži umístěné v ose západního průčelí, s kvadratickým presbytářem. Loď je obdélná, sklenutá dvěma obdélnými poli křížové klenby. Mezi lodí a kvadratickým presbytářem je hrotitý triumfální oblouk. Presbytář je sklenut křížovou klenbou bez žeber, východní zeď vrcholí trojúhelným štítem. Ve východní zdi je zazděné okno s půlkruhovým záklenkem. V ose západního průčelí je umístěna dvoupatrová hranolová věž. V přízemí je věž otevřená do lodí půlkruhovým portálem, první patro bylo původně otevřené do lodí širokým

Obr. 118. Onšov. Kostel sv. Martina. Foto P. Hejhal, červenec 2010.

obloukem, dnes zazděným. V druhém patře věže je druhotně upravený vstup do půdních prostor. Zdivo je omítnuté, z žulového lomového kamene. Kostel byl barokně přestavěn a rozšířen (Kuthan 1976, 229–230).

Na základě kombinace románských a gotických prvků lze vznik stavby datovat do období kolem poloviny 13. století. Pravděpodobně první písemná zmínka o Pošné se váže k roku 1235, kdy je zmíněn Nimirus de Posna (CDB III/1, č. 103, s. 122). Podle jiné interpretace je za zmíněnou Pošnou považována zaniklá ves v okolí Starého Hobzí (Burian–Novák 2001, 23; Nekuda 1961, 135). První jistá písemná zmínka o obci pochází z let 1369–1384.

V dubnu 2008 byly vykopány a zdokumentovány tři statické sondy na vnější straně stavby. Sondy o rozměrech půdorysu 2 × 1 metr měly za účel zjistit, v jakých hloubkách jsou založeny základy stavby. Sondy v bezprostřední blízkosti kostela narušily hroby v současné době již zrušeného hřbitova. Na všech třech místech bylo dosaženo základové spáry (v sondě S1 v hloubce cca 2 metry, v sondě S2 v hloubce cca 2,3 metru, v sondě S3 v hloubce cca 1,8 metru od současné úrovně terénu). Na tuto akci navazoval záchranný archeologický výzkum, který byl vyvolán výkopovými pracemi spojenými s odvlhčením stavby. Výkopy probíhající podél zdi vně kostela narušily novověké hroby a z přemístěných poloh byla získána vrcholně středověká keramika (Černoš–Hoch 2009).

Obr. 119. Pošná. Kostel sv. Bartoloměje. Foto P. Hejhal, duben 2008.

Obr. 121. Pošná. Zlomek keramické zásobnice z druhotně narušených vrstev v okolí kostela sv. Bartoloměje.

Obr. 120. Pošná. Rozšířený předzáklad na severní straně lodi (statická sonda S3). Foto P. Hejhal, duben 2008.

5.4.3 Postup kolonizace

Libický újezd a jihovýchodní Čáslavsko

Vilémov: 1. polovina 12. století (*Merhautová 1971*, 350).

Libice nad Doubravou: 2. polovina 12. století (*Škabrada–Smetánka 1975a*, 178–181, 238–239).

Chotěboř: 2. čtvrtina 13. století (*Merhautová 1971*, 133).

Do této oblasti patří i lokality Pařížov (2. polovina 12. století, *Merhautová 1971*, 190; *Varhaník 2008*) a Běstvína (2. čtvrtina 12. století, *Merhautová 1971*, 95).

Posázaví

Havlíčkův Brod: 2. polovina 12. století (*Rous 1982*, 44–45).

Chřenovice: 1227–1236 (*Merhautová 1971*, 134).

Pelhřimovsko (povodí Bělé)

Pelhřimov: okolo poloviny 13. století (?) (*Dobiáš 1927*, 99).

Rynárec: 1203 (*Dobiáš 1927*, 61).

Povodí Trnavy

Pošná: kolem poloviny 13. století (*Kuthan 1976*, 229–230).

Buřnice: 3. čtvrtina 13. století (*Merhautová 1971*, 102).

Hořepeč: 2. čtvrtina 13. století (*Merhautová 1971*, 124).

Želivská oblast

Klášter v Želivu: 1144 (souhrnně s další literaturou *Vlček–Sommer–Foltýn 1998*, 703–705).

Červená Řečice: 12. století (*Dobiáš 1927*, 181).

Martinický potok

Onšov: 1. polovina 13. století (*Merhautová 1971*, 183).

Vazba na Želivku

Zahrádka: 1. čtvrtina 13. století (*Hejna 1981*, 644).

Humpolecká kotlina

Humpolec: před 1233 (CDB III/1, č. 48, s. 48).

Oblast otevřená do jižních Čech („Chýnovsko“)

Křeč: okolo 1240 (*Wirth 1957*, 346).

Jihlavsko

Jihlava: před 1233 (CDB III/1, č. 49, s. 49–50; CDB III/1, č. 88, s. 97–100).

Polná: před 1242 (CDB IV/1, č. 13, s. 74–75).

Větrný Jeníkov: před 1149 (FRB II, s. 410).